

## Lloyd George Yunan'ı Mı Destekledi, Mustafa Kemal'i Mi?

Ömer Faruk Altay\*

### Öz

Britanya Başvekili Galli liberal David Lloyd George'nin Yunanistan'a ve Mustafa Kemal'e karşı ikiyüzlü tutumunun tesbit edebildiğimize nazaran iki anahtar unsuru bulunmaktadır. (i) Avukat Lloyd George, fevkalâde pragmatist ve yalancı birisidir. Yunan devlet ricaliyle mahremane görüşmelerinde yazılı değil şifahî taahhütler vermiştir. Fakat bu sırt sıvazlayıcı taahhütlerin Britanya indinde hukukî bir bağlayıcılığı yoktur. (ii) Koalisyon Harb Kabinesinin başarılı başbakanı olsa da Lordlar Kamarasında, Avam Kamarasında ve hükümette çoğunluğu muhafazakârlar teşkil etmektedir. Dolayısıyla Lloyd George, muhafazakâr siyasetine bigane kalamamaktadır. Britanya muhafazakârlığının harb sonrası koşulları çerçevesinde belki de en sağlam kalesi mevkiinde bulunan İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı, Lloyd George'nin Mustafa Kemal politikasında belirleyici bir âmil olmuştur.

Lloyd George Kabinesinin Mustafa Kemal'i el altından desteklemiş olması, mezkûr kabinenin İslâm-Türk varlığına yönelik kategorik düşmanlığını iptal etmemektedir. Ortada tenakuz, çelişki yoktur. İşbu eser, Lloyd George ve kabinesinin Mustafa Kemal lehine faaliyetlerini içermekte; Yunan lehine faaliyetlerini ise kapsam dışında bırakmaktadır.

Gayret bizden, tevfik Allah'dan.

### Anahtar Kelimeler

Lloyd George • İkiyüzlülük • Cumhuriyet • Mustafa Kemal • Gizli Destek

---

**Atıf Gösterimi:** Ömer Faruk Altay. (2026, Mart 9). Lloyd George Yunan'ı Mı Destekledi, Mustafa Kemal'i Mi? [Geliştirilmiş baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

Eser, birbirinin mütemmim cüzleri olan “İngiliz İstihbaratı ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'a Kadar)” ve “İngiliz Derin Devleti ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'dan Sonra)” adlı çalışmalardan tahriç edilmiştir.

\* Türkiye siyasî tarihi (~1918-1923~) sahasında araştırmacı-yazar. Elektronik posta: [tarihtahkik@gmail.com](mailto:tarihtahkik@gmail.com).

## Şahide Bazı İktibaslar

13 Kasım 1923'de Lord Curzon'dan Lord Riddell'e:

"Gerçek tarih yazıldığı zaman bu hâdisenin [Yunan-Türk siyasetimizin] hikâyesi herkesi şaşırtacaktır."<sup>1</sup>

"İstiklâl Harbinde yalnız Yunanlılarla değil bunların gerisinde asıl İngiltere ile harbettığımız yolunda ötedenberi söylenip gelen sözler gereğinden fazla ciddiye alınmamalıdır."<sup>2</sup>

"Yunanlılar, İngilizler tarafından donatıldıkları ve finanse edildikleri söylentilerine rağmen, Anadolu saldırısını yürüttükleri sırada muazzam bir mali yük altındaydılar."<sup>3</sup>

"İngilizlerin tutumu her daim aşırı muğlak olmuştur. Bu, ikili üçlü oyunların oynandığı, hiçbir şeyin görüldüğü gibi olmadığı bir hikâyedir."<sup>4</sup>

Şerif Hüseyin: "İngilizler, evlâdım, sözünde ve amelinde... asil insanlardır. Ancak o ekselansları Luvid Jorj yok mu, o tam bir akrobat ve tilkidir."<sup>5</sup>

## Lloyd George Hakkında Bazı Temel Bilgiler

David Lloyd George, faydacı bir siyasetçidir, şartlara göre vaziyet alabilen bir liberaldir. *Lloyd George için hiçbir politika sürekli hiçbir vaat kesin değildi... Sirkteki at cambazları gibi bir atın sırtından ötekine atlardı.* Yunan hayranı olduğu ve Yunan'ı her halükârda gözü kapalı mutaassıbane desteklediği hususu, yaygın bilinen bir yanıştır. Belki de Harb Kabinesinin *en zeki politikacısı*ydı. Öyle ki *Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar Kabine'de kalabilen tek üyeydi.*<sup>6</sup>

Avam Kamarası Liberal Fırka mensubu Miralay Wedgwood: *Fakat kim Lloyd George'nin sözlerine inanır?*<sup>7</sup>

*İngiltere'ye gelince... Venizelos politikasının bu sâdik dostunu, her konuda yunan taleplerini destekler sanmak da hatâlıdır. Lloyd George'un koalisyon hükûmetinde bile, iki ayrı eğilim bulunuyordu.*<sup>8</sup>

**19 Mayıs 1919.** Lloyd George'de 17 Mayıs'tan itibaren dikkat çekici bir manevra müşahade edilmektedir. Lloyd George, Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrası 19 Mayıs tarihli içtimasında, *İtalyanları Anadolu'ya sokmanın sadece karışıklık yaratacağını öne sürdü; tüm Anadolu üzerinde Fransız manda yönetimi kurulmasını önerdi. Aynı gün yapılan Britanya Bakanlar Kurulu toplantısı da Balfour, Montagu,*

<sup>1</sup> Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 67, dipnot 1.

<sup>2</sup> Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 459.

<sup>3</sup> Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 212.

<sup>4</sup> Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 55.

<sup>5</sup> Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, 1990, s. 278, dipnot 1.

<sup>6</sup> David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 105.

<sup>7</sup> İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2017, s. 109, dipnot 506.

<sup>8</sup> Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 62. "Hatıralarında Churchill, hükümette ağırlıkta olan yönelimlere karşı İngiliz askeri unsurlarında Türk yanlısı eğilimin bulunduğunu belirtmektedir." Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 108, dipnot 11.

*Milner, Curzon ve Churchill arasındaki görüş ayrılıklarını ortaya koydu ve Lloyd George'un yeni ortaya attığı hoş karşılanmayan paylaştırma önerisini güçlendirdi.*<sup>9</sup>

**21 Mayıs 1919.** Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrası içtima ediyor. Uzun soluklu bir müzakere gerçekleştiriliyor. Lloyd George, Anadolu'nun taksimi hususundaki 19 Mayıs tarihli görüşünden vazgeçti ve görüşlerindeki bu değişikliği Hint Müslümanlarının görüşlerinin önemine, bir de İngiliz kabinesinin kararına bağladı. Anadolu üzerinde kurulmasını önerdiği manda yönetiminin Fransızlara değil de, Amerikalılara bırakılmasını istedi. (Bu yeni görüş değişikliği, Türkiye dışında sayılan Yunan kesimini ve Ermenistan'a verilecek toprakları etkilemiyor.)<sup>10</sup>

Paris Sulh Konferansı Başkanı ve Fransa Başvekili Clemenceau, Lloyd George diplomasine öfkeleniyor: Suriye'yle ilgili sözlerin tutulamamasını İngilizler'in başarısızlığı olarak görmesinin yanı sıra, Fransız başkanı ayrıca kızdıran husus, İngilizler'in Fransa'yı Anadolu'da bir mandadan mahrum etme girişimleri idi. Halbuki daha geçen hafta içinde, şu ya da bu şekilde bir manda Lloyd George tarafından önerilmiş ve üzerinde anlaşılmıştı.<sup>11</sup>

Başvekil liberal Lloyd George: Onlar [İngiliz askeri liderler] askeri bakımdan Yunanlılara karşıdır elbette. Hep de öyle olmuşlardır. Onlar Türkleri tutarlar. Askerlerin hepsi Muhafazakârdır. Türkleri desteklemek Muhafazakâr politikasıdır.<sup>12</sup>

*İngiliz generalleri, tıpkı Parlamento ve hükümetteki Muhafazakârlar gibi umutsuz birer Türk dostuydular. Gerek asker olarak Türkler takdir ettikleri için ve gerekse Hindistan'daki Müslüman topluluğunun düşüncesine uygun olarak böyle düşünüyorlardı.*<sup>13</sup>

Britanya'nın İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı Askerî İstihbarat Dairesi ve Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinde irtibat subayı olan Yüzbaşı John Godolphin Bennett'in ifade ettiğine göre Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı indinde Rusya tehlikesine karşı İngiltere'ye dost kuvvetli bir Türkiye'nin varlığı elzem idi:

Bizim Harbiye Nezareti'yle Foreign Office iyi geçinmiyordu. Foreign Office kendi adamlarını ordudan çekmek istedi. Ordu, Türkçe bilenlerden mahrum kalsın diye. Ordular birbirini severler. İngiliz ordusuyla Türk ordusu arasında bir vakit bir dostluk vardı. Harp zamanında bile böyleydi zira birbirimizi takdir ederdik. Çanakkale'de, Irak'ta. Fakat Foreign Office Türk hükümetine düşmandı. Çünkü biz Musul'u zaptetmek isterdik. Bunun için çok uğraştık. Petroller dahil olsun diye Kürdistan'a Musul'u da dahil etmek istedik.

[..] Ama biz ordu olarak, kuvvetli bir Türkiye'nin lüzumuna inanıyorduk. Çünkü, Ruslar'a karşı müdafaa stratejisi bakımından, Türkiye'nin kuvvetli olması lâzımdı. Fakat Balkan politikası yüzünden Türkiye'yi zayıflatmak istediler. Biz ise, ordu olarak, tehlikeyi Ruslar'dan görüyorduk. Sadece bu tarafta değil, Hindistan'da da aynı tehlikeyi hissediyorduk.<sup>14</sup>

## Cumhuriyet Projesi, Mustafa Kemal'e Gizli Destek, Yunan'a İhanet

**14 Kasım 1918.** Sivil kıyafetli Mustafa Kemal, İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı Pera Palace Hotel'in İsviçreli müdürüne müracaat ederek, *Daily Mail* gazetesi muhabiri İngiliz gazeteci-istihbaratçı Ward

<sup>9</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 123, dipnot \*.

<sup>10</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 123, dipnot \*.

<sup>11</sup> Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 56.

<sup>12</sup> David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 357.

<sup>13</sup> David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 106.

<sup>14</sup> Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 526-527. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

Price'le temas kurmak istemişti. İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbarat subayı Yarbay Heywood'dan<sup>15</sup> müsaadeyi alan Price, Mustafa Kemal'le mülakatı gerçekleştirdi. Mülakatta Miralay Refet (Bele) de hazır bulunmakta.<sup>16</sup> Mustafa Kemal, *türklerle ingilizlerin eski dostluklarından bahsetti*<sup>17</sup> ve Ward Price tavassutuyla Yarbay Heywood'a vali olmak talebini arz etti. Mustafa Kemal:

Bu harpte yanlış cephede savaştık, eski dostumuz Britanyalılarla asla kavga etmek istemezdik, bu istenmeyen harp Enver Paşa gibi Almanların dostları tarafından yapılan baskının bir sonucu oldu. Biliyoruz, partiyi kaybettik. Yanlış istikametlere götürülen siyasetimizin bedelini ödemeye hazırlanmalıyız. Anadolu'nun Müttefik Devletler tarafından taksime uğrayacağını tamamen biliyordum. Fransızların Anadolu'nun dışında tutulmasından bilhassa endişedeyiz. Orada bu topraklar üzerindeki bir Britanya idaresinden o kadar hoşnutsuzluk gösterilmemesi gerektir. Eğer İngilizler Anadolu için sorumluluk kabul edecek olurlarsa Britanya idaresinde bulunan tecrübeli Türk valileri ile işbirliği halinde çalışmak ihtiyacını duyacaklardır. Böyle bir salâhiyet dahilinde hizmetlerimi arz edebileceğim münasip bir yerin mevcut olup olmayacağını bilmek isterim....

Lâkin Yarbay Heywood *bu muhavereyi önemsiz görerek* kızığa çekilmiş bir kumandan durumundaki Mustafa Kemal'in vali olmak talebini *dikkate almamıştır: Birçok Türk generali kendileri için hemen bir iş arıyorlar*. Daha sonra, İkinci Cihan Harbi nihayetinde bir vesileyle Ward Price ile Refet Bele yeniden karşılaşacak ve muhabbet, 14 Kasım 1918'deki mülakata geldiği vakit Refet Bele, Mustafa Kemal'in *bu hizmet teklifinde samimi olduğunu, o zaman bu teklif kabul edilmiş olsaydı Yakın Doğu tarihinin değişik bir mecraya dönecek olduğunu* Price'ye ifade edecektir.<sup>18</sup>

Beyoğlu aynı zamanda işgal kuvvetlerine hoş görünmek isteyen bir takım kimselerin de toplandığı yerd. İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti, Amerikan Mandasını isteyenler cemiyeti gibi birtakım köksüz, ne olduğu belli olmayan insanların kurduğu teşkilâtlar sık sık Tokatlıyan'da, Pera Palas'ta toplantılar yapıyorlardı. İstanbullu Türk, haysiyetini korumak ve işgal kuvvetlerinin hakaretine maruz kalmak istemeyen Türk gitmiyordu Beyoğlu'na.<sup>19</sup>

<sup>15</sup> Thomas George Gordon Heywood (d.1886 - ö.27 Ağustos 1943): İngiliz asker. Orduya 1886 senesinde dahil oldu. Bilfiil vazifeleri sırasıyla şöyledir: Umumî Harb'in Batı Cephesi (1914-1916); Erkân-ı Harb (1916-1917); Selânik'te istihbarat erkân-ı harbisi (1917-1918); Türkiye'de İngiliz askerî muvazzaf (1920- ); Paris'te askerî ataşe (1932-1936); Atina'da İngiliz askerî muvazzaf reisi (1940-1941); Hindistan'da 26'nci piyade tümeni kumandanı. T. G. Otte. (2016). (Eds.). *An Historian in Peace and War: The Diaries of Harold Temperley* (p. 326, footnote 334). USA, New York: Routledge. Hindistan'da geçirdiği bir uçak kazası sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Delhi'deki harbiye mezarlığında medfundur. Commonwealth War Graves Commission, *Major General Thomas George Gordon Heywood*, 20 Eylül 2022 tarihinde [cwgc.org](http://cwgc.org) adresinden edinilmiştir.

<sup>16</sup> Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri (Asker, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)*, 2012, s. 15-17.

<sup>17</sup> Ulus, 23 Senteşrin 1938, s. 7.

<sup>18</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 98. "Mustafa Kemal, *Daily Mail*'in İstanbul'daki muhabiri G. Ward Price'la yaptığı bir söyleşide şu ifadeyi kullanıyordu: *Eğer İngilizler Anadolu'nun sorumluluğunu üstleneceklerse, emirlerinde çalışacak deneyimli Türk idarecilerinin işbirliğine ihtiyaç duyacaklar. Öğrenmek istediğim...bu kapsamda hizmet etmeyi teklif edebileceğim uygun makamdır*. Price bu görüşmeyi Selanik Ordusu İstihbarat Bölümü'nün kıdemli genelkurmay subayı Albay Heywood'a aktardığını söylüyor. Heywood bunu önemsiz görerek ciddiye almamış, *Bu Türk generallerinin birçoğu çok sürmez iş aramaya başlarlar* demişti. Mustafa Kemal, anılarının çok ayrıntılı bir şekilde yer aldığı, liderliği altındaki ulusal mücadelenin kronolojik bir anlatımı olan *Nutuk*'ta, açık nedenlerle, Ward Price'la yaptığı bu görüşmeden söz etmez." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 60. Mustafa Kemal "kendisinin vali ya da yüksek memur (commissioner) olacağı Anadolu'da bir İngiliz mandası önerisiyle İngilizler'i -The Daily Mail'in İstanbul muhabiri G. Ward Price aracılığıyla- yoklamaya çalıştı." Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, 1987, s. 193-194.

<sup>19</sup> Fuat Andıç, *Selanik Kahpe Selanik*, 2004, s. 36.

**27 Kasım 1918.** İngiliz Bahr-i Siyah (Karadeniz) Ordusu Başkumandanı General George Francis Milne, İstanbul'a muvasalat etti.<sup>20</sup> Pera Palas Hotel'e yerleşti.<sup>21</sup>

Ali Fuat Cebesoy'un Mustafa Kemal'den aktardığına göre; Mustafa Kemal, Pera Palace Hotel'de General George Francis Milne'yle görüşmüş ve şunu ifade etmiştir: Ben demiyorum ki eski Osmanlı İmparatorluğunu ihya edin, fakat yeni bir Türk devleti, kendi milli hudutları içinde kabul ederseniz, elbette sizin en iyi bir müttefikiniz olur, unutmaz yardımınızı.<sup>22</sup>

**1 Ocak 1919.** Britanya'nın İstanbul Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'den Britanya Hariciye Nezâretine telgraf: Türkiye'nin bağımsızlığı tanınabilir ancak bu, İslam dünyasındaki dinî haklarına ve vakıflar üzerindeki halifenin ve şeyhülislamın etkisinin ortadan kaldırılmasına karşılık olacaktır.<sup>23</sup>

**2 Ocak 1919.** Sulh Konferansı için Paris'de bulunan muhafazakâr Lord Balfour'un yerine Britanya Hariciye Nezâretine vekâlet eden muhafazakâr Lord Curzon, 2 Ocak 1918 tarihli muhtırasını hükûmete tekrar arz etti. Türklerle sulhe varmak hususundaki çözüm reçetesi, başşehri Ankara olan bağımsız bir Türk devletinin kurulmasıdır:

Paris'te toplanan Paris Konferansı, bu imparatorluğun geleceği üzerinde bir karara varmak amacını güdüyordu. Türkler, mütareke isterlerken, Başkan Wilson'a, kendisinin On Dört İlkesi'ne -yani self determination (kendi kaderini tayin) ilkesine- uygun bir barış üzerinde görüşmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiliz kabinesine şimdi, kendi anlayışına göre bu ilkeye uygun bir çözüm yolu sunmuştu. Böylece, yalnız Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeniler ve Araplar gibi Türk uyruklu etnik topluluklara değil, Türklere de kendi kaderini seçme hakkı tanınıyordu. Bağımsız bir Arabistan ve Ermenistan'dan başka, bir de bağımsız Türk devleti kurulmalıydı. Bu devlet geçmişte olduğu gibi, Anadolu yarımadasının sınırları içinde kalmalı ve başkenti de ya Bursa ya da Ankara olmalıydı.<sup>24</sup>

Curzon, Doğu milliyetçiliğini karşılarına almadan kalıcı bir çözümün ancak Türkiye'ye Ankara ve çevresinde tam bağımsız bir devlet kurma hakkının verilmesi ile mümkün olabileceğini, bu yolla da Türk milliyetçiliğinin patlamasının önlenebileceğini ileri sürüyor.<sup>25</sup>

[..] Ankara'nın Yeni Türkiye'nin başkenti seçilmesini bile İngilizler, yani Lord Curzon tavsiye etmişti [...]<sup>26</sup>

**19 Mart 1919.** Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson'dan\* Yunan Başvekil Venizelos'a: *İngiliz kıtalarının yardımını hiç beklemeyiniz.*<sup>27</sup>

**4 Nisan 1919.** Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Lloyd George'ye mektub gönderdi: *İngiliz askerlerinin terhisî yüzünden, Yunan kuvvetlerinin Anadolu ve Trakya'da daha ileri gitmesine müsaade edilmesi*

<sup>20</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 43.

<sup>21</sup> Charles King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, 2016, s. 51. General Milne, "sabit bir ikametgâh bulana kadar" Pera Palace Hotel'de kalmıştır (King, 2016, s. 61).

<sup>22</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, 2001, s. 343. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>23</sup> Ali Satan, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 82, dipnot 260.

<sup>24</sup> Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 1984, s. 226. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>25</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 82.

<sup>26</sup> Dimitri Michalopoulos. (2020). Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış. *Yüzyıllık Düşüm: Musul Meselesi Belgesel Söyleşi ve Görüşler* (A. T. Çelenk, der.) içinde (s. 107). İstanbul: Aktif Yayınları.

\* Henry Hughes Wilson "1913 yılında Balkan Savaşlarındaki savaş meydanlarını gezdikten sonra, İstanbul'da yaptığı açıklamada aralarında Enver ve Cemal paşaların da dahil olduğu karşılaştığı Türk subaylarının kapasitelerinin çok yetersiz olduğunu belirtmiştir. Fakat bunun bir tek istisnası vardı: Mustafa Kemal denilen birisi var, onu izleyin, o çok ilerleyecektir." The Times, 11 November 1938, p. 19; Aktaran: Mustafa Sarı. (2006). *The Times Gazetesi'ne Göre Atatürk'ün Vefatı. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (10), s. 376, dipnot 27. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>27</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 22.

tehlikelidir. Sulh Konferansı, kararlarında zor kullanmaya muktedir değildir ve gün geçtikçe daha az muktedir olacaktır.<sup>28</sup> Ateşkes anlaşmasının Türkiye'ye uygulanmasında aşırı gidilmiştir.<sup>29</sup> Bu sahnelerden bütün kuvvetlerimizi çekelim, Merkezî Avrupa'da, Balkanlarda ve Türkiye'de vukuu yakın olan keşmekeş ve kargaşalıklara askerî mahiyette hiçbir müdahalede bulunmayalım.<sup>30</sup>

**22 Nisan 1919.** Britanya Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, "Orta Doğu Sorunu'nun şimdiki durumu" nam mahrem muhtıra kaleme aldı: *Bariş Konferansı'nın siyaseti tehlikelidir. Bu konuda görüştüğüm herkes fikir birliği içinde. Susarsam görevimi yapmamış olacağım. Türklerin Anadolu'da bir hükümet kurmalarına izin verelim. Yoksa karışıklıklar artar* dedi.<sup>31</sup>

**30 Nisan 1919.** Mustafa Kemal, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edildi.<sup>32</sup>

Eldeki bazı veriler, İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı ile Osmanlı Genelkurmayındaki Harekat-ı Milliyeci kumandanların misakına delalet etmektedir. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak), *İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı'na bağlı İstihbarat şubesinde görevli üst düzey bir İngiliz subayına, Mustafa Kemal Paşa'nın kesinlikle İttihatçı olmadığını söyleyerek güven telkin etmiştir.* Sabık Harbiye Nâzırı Cevad (Çobanlı) ise Mustafa Kemal'in tayininde Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın bizzatı İngilizlere danışıp bu konuda görüşme yaptığını anlatır.<sup>33</sup>

Meclis-i Âyan üyesi Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı) Sadrazam Damad Ferid Paşa'dan aktardığına göre *Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen istek, İngiliz İşgal Kuvvetlerinden gelmiştir.*<sup>34</sup>

Ahmed Avni Paşa'nın Bahriye Nâzırı tayin edilmesine karar verildiği günlerde, Said Molla, Rıza Tevfik'e (Bölükbaşı) şu mühim bilgiyi zikretmiştir: *Mevsûkan haber aldığıma göre Mustafa Kemal Paşa'yı Damat Ferid Paşa'ya İngilizler tavsiye etmişler ki, kendisi Anadolu müfettişliğinde bulunsun ve İstanbul'dan bir an evvel uzaklaştırılsın diye!*<sup>35</sup>

Kâzım Karabekir, *İleri* gazetesinin 4 Aralık 1923 tarihli nüshasından şu dikkat çekici cümleleri iktibas edecektir. Mustafa Kemal, Yunan'ın İzmir'i işgal edeceğini ecnebi bir paşadan kat'î istihbar eylemiş, hatta aynı ecnebi paşa Yunan'a karşı mukavemet etsin için Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gitmeye teşvik etmiştir:

[Mustafa Kemal] İstanbul'da mütehayyiz bir ecnebi Paşa ile olan müsahabelerinde, Rumların yakında İzmir'i işgal edecekleri havadisini veriyor ve kendisine mühim bir zabitan kadrosu ile birlikte Anadolu'ya geçmesini teklif ediyor. [...]

\*\*\*

Not: Tokatlayan da, İngiliz erkan-ı harbiyesi, M. Kemal'i davetle, Çanakkale harekatı hakkında malumat alıyorlar. Paşa diyor ki:

- Ne fayda ki bugün mahvolduk.

<sup>28</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 24.

<sup>29</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 193.

<sup>30</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 61-62.

<sup>31</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 212.

<sup>32</sup> Takvîm-i Vekâyi', 5 Mayıs 1335-1919, Numero 3540, *Tevcihât*, s. 1. Mustafa Kemal, "Nutuk"unda, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edildiği 30 Nisan 1919 tarihli "Hatt-ı Humayun"u bahis mevzu etmeyecektir: Ayşe Hür, *Millî Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 77.

<sup>33</sup> ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1; Aktaran: Zekeriya Türkmen, *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, 2010, s. 133.

<sup>34</sup> Cumhuriyet, 1 Ağustos 1995, s. 2.

<sup>35</sup> Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz Da Ben Konuşayım*, 2019, s. 54.

Bir İngiliz generali kendisine diyor:

- Yine kurtarabilirsiniz. Mühim bir zabitan kadrosuyla Anadolu'ya geç ve bolşevikliği ilan et. Memleketinizde ne İngiliz kalır, ne Fransız, ne de başkası...<sup>36</sup>

Yüzbaşı John Godolphin Bennett, Kasım 1922 tarihli makalesinde, meseleye ilişkin çarpıcı bilgiler neşredecektir. Bennett, Mustafa Kemal 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilmeden evvel, onunla Şişli'deki dairede müteaddit defa görüşmüş ve İngiliz menfaatinin gözetildiği bir istikamette mutabakata varılmıştır:

1919 yılının Nisan'ıyla Haziran'ı [*Mayıs olmalı (ÖFA notu)*] arasında Ferit Paşa ile pek çok görüşmesi olmuştur. Ben kendisini, bu görüşmelerden sonra Şişli'deki evinde sık sık ziyaret eder ve Türkiye'nin geleceği için umutlarını arkadaşlarına anlatışını dinlerdim. O sıralar, Ferit Paşa'ya ve İstanbul'daki Britanya yetkililerine, uzlaşıcı bir politikanın erdemlerini ısrarla anlatıyordu. Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin Trakya ve İstanbul'u elinde bulundurması koşuluyla, General Denikin'le uyum içinde Bolşeviklere karşı bir Türk ordusunu yönetmeyi öneriyordu. Türkiye'nin Arap topraklarının sıkıntısından kurtulduğuna sevindiğini söylüyordu. Sonuçta Ferit Paşa'nın kendisi, 15 Mayıs'ta Yunanlılar'ın İzmir'i işgal etmesi sonucu başgösteren heyecanı yatıştırmak için Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinin arzu edilir bir şey olduğu konusunda Müttefik'lere ısrarlarda bulundu.

General Milne'nin uyarılarına ve kendisinin İstanbul'dan ayrılacağı gün 42 subaydan az olmayan bir karargaha izin verilmesi talebiyle gelmesi üzerine bizim dehşete düşmemize rağmen Anadolu'ya gönderildi. O sıralar İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiserliği, asıl olarak, Anadolu'daki Türk ordusunun terhis edilmesi ve silahsızlandırılmasının sağlanması sorunuyla meşguldü. Haberleşmenin yetersizliği ve Türk subaylarının kayıtsızlığını cezalandırmak için İngiliz birliklerinin yokluğu nedeniyle bu son derece zor bir iş olarak görünüyordu. Bununla birlikte, Ocak'la Mayıs 1919 arasında silahların dörtte üçü İstanbul'a gönderilmişti ve geriye kalanlar ise yola çıkarılmıştı. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak basmasıyla silahların gönderilmesi işi durdu ve Türk ordusunun yeniden örgütlendiği yolunda haberler gelmeye başladı. Karargahındaki çok sayıda subayın ve Erzurum'la Sivas'ta etrafında toplanan yüzlerce kişinin yardımıyla Anadolu'yu Yunanlılara karşı askeri savunma için hızla örgütledi.<sup>37</sup>

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Mustafa Kemal'in Yunan'a karşı silahlı mukavemet edeceğini bile bile ona izin vermiştir:

Yunanlı yazar Hristos Angelomati'nin, Yunan Generali, Dimitri Vakka'nın "O Venizelos, Polemikos İğetis" (Savaş Önderi Venizelos) başlıklı Yunanca yapıtından aktarmış olduğuna göre, "Mustafa Kemal, İtalyan öğelerinin de yardımıyla, Anadolu'da direniş başlatmak üzere İstanbul'dan Samsun'a hareket edeceği günlerde, Yunan istihbarat servisi bunu haber almış ve İstanbul'daki Yunan askeri kurulu şefi Albay Yeoryios Katethakis bu konuyu İngiliz işgal gücü Başkomutanı General George Milne'nin dikkatine sunarak onun

<sup>36</sup> Kâzım Karabekir, *Bir Duello ve Bir Suikast*, 1995, s. 50. Rahip Frew, Mütareke İstanbulu'nda birçok defa görüştüğü Mustafa Kemal'e, İzmir'in Yunan tarafından işgal edileceğini bildirmişti: Turgut Güner, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, 2006, s. 214. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Yetkisi W. S. Edmonds'un 18 Ağustos 1920 tarihli raporunda görüyoruz ki Mustafa Kemal'in casus mümessili Suphi Nuri (İleri), İsviçre'de temas kurduğu eski bir İngiliz ajanı olan Rumen François Stern'e demişti ki "M. Kemal mütarekede İngilizlerle temas kuramadığından Kont Sforza ile samimi olmuş ve ondan İtalya'nın İzmir'i işgal etmeyeceğine dair teminat" almıştı: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXVII. John Godolphin Bennett de Mustafa Kemal grubunun İzmir'in işgal edilince yola çıktığını vurgular: "Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da pek acelesi yoktu. Harbiye Nezareti'ndeki hazırlıklar tamam değildi. Ama Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiği haberi gelince hemen gitmeye karar verdiler." Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 529.

<sup>37</sup> J.G.B. (1922, Kasım). Mustafa Kemal. *The Contemporary Reviews*, Cilt CXXII, ss. 590-594; Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu. (2000). XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler. *Kebikeç*, (9), s. 46.

tutuklanmasını istemişti. General Milne bu görüşe katılmamış, ama şu yorumda bulunmuştu: “*Bırakınız, gitsin; daha iyi olur. Böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizleme fırsatını sağlamış oluruz.*”<sup>38</sup>

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Askerî Ataşesi Tuğgeneral Wyndham Deedes, Mustafa Kemal'in *İtilafçıların barış koşulları sert olursa bu koşullara karşı direnmek üzere, Türkiye çapında güç toplamak üzere Anadolu'ya gönderildiğini* biliyordu.<sup>39</sup>

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Akdeniz Donanma Kumandanı ve İstanbul'daki Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol'a bağlı bahriye istihbarat dairesi şefi Bahriye Yüzbaşı Robert Steed Dunn<sup>40</sup> *Mustafa Kemal'i İngilizler gönderdi* diye yazacaktı<sup>41</sup>:

İngilizler, istihbar edilen isyanı bastırmak için Mustafa Kemal'i Sivas'a göndermişti. Payitahtta başlatılan Millîcilik hareketinin başına geçme fırsatını Mustafa Kemal en iyi şekilde değerlendirdi. Böylece, İngilizler Kemalist hareketi yarattı.<sup>42</sup>

9'uncu Ordu Kıtâatı Müfettişliğinin *kuruluşuna da İngilizler sebep olmuşlardı.*<sup>43</sup>

“Yeni Sabah”ta Rızâ Tevfik'in hâtıralarında dikkate şâyan parçalar var. Dün Dâmad Ferid'in şu sözleri yazılmıştı: “Mustafa Kemâl Paşa'yı müfettiş olarak tâyin etmemizi isteyen İngilizlerdi. Şimdi de geri almamızda ısrâr ediyorlar.”<sup>44</sup>

**4 Mayıs 1919.** Britanya Hariciye Nezâreti, hılâfet-saltanatın birbirinden ayrılması gerektiğini belirten muhtıra kaleme aldı: *ya halife her iki işi birlikte yürütmeli ya da idarî görevlerini bir başkası almalı. Muhtırada tek çözüm olarak ise Türkiye Sultanı'nı tahttan indirmek ve yeni Türk Cumhuriyetini kurmak lazım geldiği* belirtiliyor.<sup>45</sup>

**15 Mayıs 1919.** Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri, Müttefik donanmaları nezaretinde İzmir Rıhtım'a asker çıkardı.

**16 Mayıs 1919.** 30 Nisan'dan beridir İstanbul'da bekleyen Mustafa Kemal, Yunan İzmir'i işgal edince Samsun'a doğru yola çıktı: *Şark Kıtâatı Müfettişliğine ta'yin buyrulmuş olan Mustafa Kemal Paşa ma'iyetinde Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hüsrev Beğ vesâ'ir ba'zı zevat bulunduğu hâlde dün [16 Mayıs] öğleden sonra Bandırma Vapuruyla Samsuna hareket etmiştir.*<sup>46</sup>

<sup>38</sup> Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, 2010, s. 30-31. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>39</sup> David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 338.

<sup>40</sup> Heath W. Lowry. (1985). Richard G. Hovannisian on Lieutenant Robert Steed Dunn. *Belleten*, 49(194), s. 336.

<sup>41</sup> Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 60.

<sup>42</sup> Robert S. Dunn, *World Alive: A Personal Story*, 1956, p. 311.

<sup>43</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, 2000, s. 81.

<sup>44</sup> Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, 1992, s. 219.

<sup>45</sup> BNA, FO, 371/4178, No. 34669; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 74. Benzer bir tezgâh, iki sene evvel Atina'ya karşı icra edilmişti: “Yunanistan savaşın başlangıç aşamasında tarafsız kalmış, 1917 yılı Haziran ayında kral aleyhtarı bir ayaklanmanın sonucunda savaşa katılmıştı. Monarşiye karşı gerçekleştirilen bu başarılı saldırının başı Venizelos tarafından çekilirken, arkasında da hem askeri hem de diplomatik açıdan Fransa ve İngiltere bulunuyordu.” Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 27.

<sup>46</sup> Memleket, 17 Mayıs 1335-1919, Aded 97, *İstanbul Havâdisi: Mustafa Kemal Paşa*, s. 2, sütun 1. “Şark Kıtâatı Müfettişliğine ta'yin edilen Mustafa Kemal Paşa ve Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet Beğ maiyetleri ile Bandırma Vapuruna rakiben dün saat dörtte Samsuna müteveccihen hareket etmişlerdir.” Alemdar, 17 Mayıs 1335-1919, Aded 145-1455, *Şark Kıtâatı Müfettişliği*, s. 1.

**17 Mayıs 1919.** Paris Sulh Konferansı, Dörtler Şûrası içtima ediyor. Britanya'nın Hindistan İşleri Nâzırı *Edwin Montagu liderliğindeki delegasyon; Küçük Asya, İstanbul ve Trakya dahil olmak ve Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmek üzere bağımsız bir Türk devletinin korunmasını istedi.*<sup>47</sup>

**20 Mayıs-27 Mayıs 1919 arası bir tarih.** Kahire'de, bir İngiliz Yüzbaşı, Topçu Mülâzım-ı Evvel Kavalalı Mustafa Hulûsi Efendi'nin dahil olduğu Osmanlı esir askerlere şöyle demiştir: *Efendiler müsterih olunuz. Memleketinizi Mustafa Kemal Paşa kurtaracaktır.* Mustafa Hulusi'nin belirttiği üzere, İngilizler millî hareketi tasdik ve dahi millîciliğe and içmiş esir askerleri İstanbul limanına ulaştırarak onların Anadolu'ya intikal etmelerini sağlamışlardır:

Aslında şu İngiliz siyasetine bir türlü akıl erdiremiyorum. Çok kurnazca siyaset takip eden bu millet, Mısır'daki iki senelik esaretimiz esnasında bize çok güzel baktılar. İyi geçindik. İyi içtik eğlendik. Anadolu'da belirmeye başlayan millî hareketi temsilen verdiğimiz oyunlarda onlar da bulunur, takdirle seyrederdiler. Hiçbir hareketimize mani olmak akıllarından bile geçmezdi. Bir akşam yoklamasında idi, İngiliz Yüzbaşı yoklamayı yaptıktan sonra tercümana dönerek bir şeyler söyledi. Tercüman da bize dönerek; "Efendiler dağılmayın Yüzbaşının size tebşirâtı [müjdesi] vardır" deyince birbirimizin yüzüne baktık. "Düşmanın tebşirâtı ne olabilir" dedik. Tercüman onun sözlerini tercüme etti. "*Efendiler müsterih olunuz. Memleketinizi Mustafa Kemal Paşa kurtaracaktır*" diyor.

Bu söz, 1335 (1919) senesi Mayıs ayı içinde söylenmişti. Bu kadar kat'i bir cümle ile ifade edilen bu İngiliz sözü tam iki sene sonra tahakkuk etti.

O gün için buna bir mana verememiştik. Bir gün sonra Kahire gazetelerinden "El Ehram" Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığını ve Hareket-i Milliye'nin başlamak üzere olduğunu sitayişkâr bir lisanla yazıyordu. O zaman anladık ki, Yüzbaşı bu tarihi hadiseye dayanarak memleketimizde millî bir hareket ve kıyamın doğacağına kani olarak istikbali keşfetmiş ve bu haberi bize bir müjde olarak vermişti. Evet, iki buçuk sene devam eden Kuvâ-yı Milliye hareketinden sonra kat'i zafer meydana gelmişti. İsabetli bir görüş ve anlayışla kanaatini yürütmüş olan bu İngiliz Yüzbaşısının şahsi düşüncesini ve görüşünü hatırladıkça hâlâ hayret ediyorum.

Artık katile katile terhisler yapılıyordu. İstanbul'a gelen zabitanın bir kısmı Anadolu'ya geçiyordu. İngiliz, Fransız, İtalya'nın kontrollerine rağmen bu geçişe mani olamıyorlardı. Osmanlı Ordusu zabitanından yüzde sekseni İngilizlerin elinde esirdi. Bu esirler kendi aralarında yemin etmişlerdi. O da sonuna kadar mücadele edip istiklal ve hâkimiyetimiz almak yahut da ölmek parolamız idi.<sup>48</sup>

*Yüksek rütbeli İngiliz askerleri, Yunan taraftarı İngiliz ricalinden farklı olarak İngiltere'nin çıkarlarını Mustafa Kemal'le anlaşımakta buluyorlardı.*<sup>49</sup>

**9 Temmuz 1919.** Erzurum'daki İngiliz istihbaratçı Kaımmakam (Yarbay) Alfred Rawlinson ile Osmanlı Ordusundan istifa etmiş olan Mustafa Kemal, görüştüler.<sup>50</sup> Rawlinson'un mühim bir gizli vazifesi bulunuyor: *Lord Curzon, Türk milliyetçilerinin asgarî hangi şartları kabul edebileceklerini öğrenmek istediği için Rawlinson, Anadolu'ya gönderilmişti. O, Mustafa Kemal'le görüşecek ve bu hususu aydınlatmağa çalışacaktı:*

İngiliz hariciyyesi yetkililerinden A. R. Tilley 16 Ekim'de kaleme aldığı Yarbay Rawlinson'la ilgili raporunda şöyle diyordu: ..... Rawlinson'un vazifesi kolay olmayacak. Mustafa Kemal'in Arablar'la entrika çevirmemesini, Ermenileri katletmemesini, Anadolu'da olay çıkarmamasını istiyoruz. Bu gibi hareketlerde ne kadar az bulunursa kendisi için ilerisi o kadar daha iyi olur. Rawlinson, görüşmelerinde gayet dostâne davranırsa İtalyan, Yunan ve belki Fransızlar endişeye düşebilirler. Şimdilik Mustafa Kemal'den uzak kalması gerektiği

<sup>47</sup> Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 87.

<sup>48</sup> Ahmet Atalay, *Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi Efendi'nin İstiklâl Harbi Hatıraları*, 2016, s. 67-68. İngiliz Yüzbaşı elbette bir kahin değildi.

<sup>49</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 32.

<sup>50</sup> Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 94-95.

kanısındayım. H. rumuzunu kullanan diğer bir hâriciyyeci, şu yorumda bulunuyordu: Kabul, fakat daha sonra Asya Türkiye'sinde yeğâne canlı kuvvet olarak kendisiyle (Mustafa Kemal'le) anlaşmağa varmamız icâbedecek. Rawlinson, General Milne'nin intelligence ajanı olarak Erzurum'a gidiyor." Gerçekten Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği hakkında, Lord Curzon'a gerekli bilgileri vermiş ve "Müstakbel büyük bir İslâm Cumhuriyeti" kurulması ihtimâlinde de bahsetmişti.<sup>51</sup>

**24-25 Temmuz 1919.** Rawlinson'un hatırat kaydından: *Bu arada, Türkler arasında, Doğu vilayetlerindeki Genç Türk Partisi üyelerinin iştirakiyle Erzurum'da yapılmakta olan ve söylendiğine göre eski Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde bir Türk Cumhuriyeti kurmak nihai amacı ile bir devrim hazırlayan Konferans'ın inkişafı hakkında her tarafta söylentiler dolaşıyordu.*<sup>52</sup>

**28 Temmuz 1919.** Rawlinson'un hatırat kaydından: *Mustafa Kemal'le, o sırada devam eden Konferans hakkında çok uzun ve çok ilginç bir mülakat yaptım ve Konferans'ta varılacak son ve resmi kararlar hakkında beni bilgilendireceğini ifade etti.*<sup>53</sup>

**31 Temmuz 1919.** Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in günlük kaydından: *Mühim olarak harekât-ı millîye başladığı zaman M. Kemal ve Rauf'u kimse tanımıyordu. Bunlar sonradan iltihak ettiler.*<sup>54</sup>

Samed Ağaoğlu: *Merhum Karabekir, bana bir gün Mustafa Kemâl'in İngilizlerle anlaşarak Millî Mücadele'ye qirdiğini, İngilizlerin Ruslara karşı Türkiye'den daha iyi bir mukâvemet cephesi kuramayacaklarını anladıklarını söylemişti.*<sup>55</sup>

**6 Ağustos 1919.** Rawlinson'un hatırat kaydından:

Nihayet ayın altıncı günü [...] Saat 15:30'da Türk Ordu Komutanı Kazım Paşa ile bir mülakat yaptım. Görüşmemiz nezaket ve sükûnet içinde geçti. Dostça ayrıldık. Kendisinden, [Erzurum] Konferans'ın[in] öğleden sonra saat 17:00'de toplanacağını ve o akşam sona ereceğini öğrenmiştim.

Ondan ayrıldıktan sonra, Konferans'ın gelişmesi hakkında Mustafa Kemal ile bir mülakat ayarladım. Son derece ilginç olan konuşmamız üç buçuk saat sürdü. Mülakat eski Bahriye Nazırı Rauf Bey'in hususi evinde oldu. O zaman Mustafa Kemal'le aynı evde oturan Rauf Bey, görüşmemizde bir ara hazır bulundu, geleceğin bütün ihtimalleri ve yeni Milliyetçi Parti'nin emelleri üzerine konuştuk. Mustafa Kemal bana o gün kabul edilmiş olan Milli "Pakt"tan bahsetti. Bu "Pakt", o zaman ilk defa olarak ileri sürülmüş ve şimdiye kadar da Milliyetçilerin başlıca ülküsü, bütün gayretlerinin ve politikalarının amacı olmuştur; hala da olmaktadır. Mustafa Kemal, nihai metni ertesi gün bana telgrafla hududa yollayacağına söz verdi ve sözünü de harfi harfine yerine getirdi. Büyük bir nezaket ile ayrıldık. Geleceğin sakladığı muhakkak inkişafların ciddiyetini her ikimiz de idrak ediyorduk.<sup>56</sup>

**11 Ağustos 1919.** Rawlinson, hazırladığı raporu Britanya Harbiye Nezâretine telgraf suretiyle gönderdi:

Erzurum Kongresi'nin amacı, ABD Başkanı Wilson'un prensipleri doğrultusunda "self-determinasyon" ilkesine dayalı bir hükümet şekli oluşturmaktır.[r.] Doğu'da terhis edilen Türk ordusu, genel olarak Ermeni saldırı ve

<sup>51</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 45-46, dipnot 146. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. Rawlinson, Britanya Hariciye Nâzırı Vekili "Lord Curzon tarafından gizli bir görevle Mustafa Kemal'in kabul edebileceği barış şartlarını öğrenmesi için" Şarkî Anadolu'ya gönderilmişti: Robert Gerwarth, *Mağluplar*, 2018, s. 252. Şu üç şeraitte mutabakata vardıkları görülecektir: (i) hilâfet-saltanatın birbirinden ayrılması ve ilgaları; (ii) İstanbul'un başşehirlikten çıkartılması; (iii) Anadolu'da cumhuriyet idaresinin teessüsü. Mustafa Kemal'in bu tarihte zahiren dernek başkanı hakikatte askerî bir cunta lideri olduğu unutulmamalıdır.

<sup>52</sup> Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 268. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>53</sup> Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 269.

<sup>54</sup> Kâzım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, 2009, c. 1, s. 613. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>55</sup> Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük*, 1992, s. 219. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>56</sup> Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 274. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

tecavüzüne karşı koymak üzere şekillenmiş olan “milli irade” (national desire) sebebiyle bölgeyi terk etmemiş, sonuçta bölgede daha çok eğitilmiş askerlerden oluşan bir nüfus meydana gelmişti[r.] Bu durum, toplumun kolay bir şekilde teşkilatlanmasına yardımcı olarak bölgedeki “ihtilâl” (revolution) hareketi için alt yapı ve güç unsuru oluşturmuştu[r.] Erzurum’dan ayrılmadan önce, konferansın son gününde Mustafa Kemal’le iki saatten fazla görüşme imkânı oldu. O, açık bir şekilde konferansın İstanbul Hükümeti’ni dikkate almadığını ve hareketin ihtilâlcı bir karakter taşıdığını kabul etti. Mustafa Kemal, diğer vilâyetlerin önemli çoğunluğunun desteğini bekleyerek olağan ve düzenli bir tarzda hareket etmeyi arzu etmesine rağmen, Paris Konferansı’nın Ermeni Hükümeti’ne eski Türk-Rus sınırı ötesinde bir toprak tahsis kararına ihtilâlcı ordu tarafından karşı koyulacağını ve düzenli Türk birliklerinin de bu harekete katılacaklarını ima etti.<sup>57</sup>

**14 Ağustos 1919.** Erzurum’daki vazifesini tamamlaması üzerine Londra’ya avdet etmekte olan Yarbay Alfred Rawlinson İstanbul’a ulaştı ve *Beyoğlu’ndaki genel karargaha gidip Doğu illerindeki durumu etraflıca anlatarak, Milli Misak’ın bir kopyesini İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı’na [General Milne’ye] verdi. Daha sonra memleketin başka taraflarında toplanacak kongrelerde de bu Misak’ın savunulacağı ve muhakkak surette kabul edileceği kanaatini arz etti*.<sup>58</sup>

Rawlinson’un Mustafa Kemal’e dair raporları, İngilizlerin Mustafa Kemal’e tavrını müsbete tahvil ediyor:

Fakat bu aralık İngiliz Karargâhında fikirlerin birden değiştiği görüldü; buna belki de, Rawlinson’un, 6 Ağustos’ta M. Kemal ile Karabekir’e vedâ sırasında millî hareketin üzerinde yaptığı fevkalâde intibadan sonra 11 Ağustos’ta İngiltere Harbiye Nezareti’ne ve 14 Ağustos’ta şahsen İstanbul’da Milne’e verdiği malûmat sebep olmuştu. 11 tarihindeki duruma ait olan rapor ise şöyledir: “... edindiğim nihaî hüküm böyle bir ihtilâlin büyük ümit ve başarılarla sahip olduğu merkezindedir. . . ve Ermeniler zaten başlarından büyük bir işe girmiş oldukları gibi hükümet edebilecek bir kabiliyet de gösterememişlerdir. . .”. “Erzurum Konferansı’nın neşrettiği Beyannamenin bir hulâsasını” da raporuna eklemiştir.<sup>59</sup>

**16 Ağustos 1919.** Mustafa Kemal, Sadrazam Damad Ferid Paşa’ya şifreli telgraf gönderdi. “Kalplerimizin müşterek bir rabita ile çırpındığı gayei mukaddese” ifadesi dikkat çekicidir. Mustafa Kemal’e göre İstanbul’daki kabineler millî iradeye dayanmamakta, mütemadiyen değişikliğe uğrayarak istikrarsız bir yapı arz etmektedir. Binaenaleyh merkezî hükûmet, devletin ve milletin vahdetini ve istiklâlini temin etmek maksadıyla hilâfete ve saltanata sadakatle teşekkül etmiş bulunan millî cereyanı, rehber kabul etmelidir. Mebusan Meclisi açılmalı ve millîciler iktidara gelmelidir. Zira *İngilizler dahi* şu hakikati, Kaymakam Rawlinson kanalıyla Mustafa Kemal’e bildirmişlerdir ki kuvvet Anadolu’daki millî cereyandır; İstanbul’daki istikrarsız kabinelerle *neticeli bir işe girişmek* mümkün değildir.<sup>60</sup>

**22 Ağustos 1919.** İstanbul’daki ABD Fevkalâde Komiserliğinin ABD Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıradaki *“İstanbul’daki İngiliz yetkilileri, görünüşe göre, Kemalistlere karşı kesin bir durum alacaklardır”* deniliyordu. Bu da çok önemli ve ağır sonuçlara yol açacaktır. İngilizlerin Kemal’e yaklaşması söylentileri yeniden söz konusu edildi; buna, İngilizlerin Kemal’e karşı görünümlerinin aldatmaca olduğu ve gizliden gizliye onu destekledikleri söylentisi de eklendi.<sup>61</sup>

Komiser Ravndal’ın 22 Ağustos 1919 tarihli telgrafında aktardığına göre İstanbul’daki İngiliz yetkililer, ilerde çok ciddi sonuçlara yol açabilecek Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Mücadele’ye mutlak bir karşı tutum sergiliyordu. Tıpkı geçmişte olduğu gibi, Türklerin milli ülkülerini temsil ettiğini öne süren ve bir zamanlar Türk

<sup>57</sup> FO, 371/4158/12601; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 196-197, dipnot 628.

<sup>58</sup> Rahmi Doğanay, *İngiltere’nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson’un Rolü*, 2002, s. 64.

<sup>59</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 140. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>60</sup> İrade-i Milliye, 2 Eylül 1919; Aktaran: Atatürk’ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 59.

<sup>61</sup> Laurence Evans, *Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, 1972, s. 184-185. İstanbul’dan 22 Ağustos 1919 tarihli ve 165 numaralı telgraf, 763.72119/913; Aktaran: Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, p. 186-187. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

ordusunun büyük bir çoğunluğu tarafından desteklenen İttihat ve Terakki Fırkası'na hala düşman gibi görünüyordular. Mustafa Kemal hareketinin tamamıyla, mutlak liderlerini kaybetse de varlık itibarıyla zayıflamamış olan Jön Türk Fırkası ile aynı olduğuna inanmaları sebebiyle, bir çeşit çatışmanın meydana gelmesi kaçınılmazdı. İzmir bölgesi komutanı İngiliz Generali Woodbury, o kısımda milliyetçi çetelerin dağıtılması emrini vermişti. Bazı insanlar, İngilizlerin karşıtmış gibi görünürken gizliden gizliye Mustafa Kemal'e destek verdiğine inandıklarını iddia etmişlerdi. Amerikan Komiseri Ravndal, bunu henüz doğrulayamadığını belirtmiştir. Ardından İngilizlerin Sivas'ta toplanacak olan kongreye temsilci göndermek için müsaade istediklerinin söylendiğini aktarmıştır.<sup>62</sup>

**30 Ağustos 1919.** Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Anadolu'daki vazifesinden Londra'ya dönmüş ve İngiliz askeriyesine rapor vermiş olan Yarbay Alfred Rawlinson'la tekrar görüştü.<sup>63</sup>

Rawlinson, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon nezdine de çağrıldı:

Dışişleri Bakanlığı'nda Lord Curzon'a rapor vermek talimatını aldım. Ertesi gün Lord'u şahsen görmek şerefine nail oldum. Hatırasını gayet canlı olarak muhafaza ettiğim bu mülakatta, tabiatıyla durumun siyasi veçhesi ve bilhassa Mustafa Kemal'in şahsiyeti, nüfuz ve emelleri, Sultan'ın Hükûmeti'ne ve İstanbul Partisi'ne karşı muvaffakiyetli bir ihtilal hareketini teşkilatlandırıp, teşkilatlandıramayacağı, bu ihtilal başarı ile sona erdiği takdirde nihai hedef ve gayelerinin ne olacağı başlıca konuları teşkil etmişti.<sup>64</sup>

**11 Eylül 1919.** Sivas Kongresi İdare Heyeti, Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesinin meşrû olmadığını iddia eden ve mevcut millî hareketin Müttefik Devletler menfaatlarına riayet ettiğini ve bu suretle Müttefiklerin manevî yardımlarına mazhar olacağını bildiren telgrafını Müttefik fevkalâde komiserliklerine iletti:

Sekiz ay evel feshedilmiş olan Meclisi Millimizin Kanunu Esasî mucibince nihayet dört ay zarfında yeniden içtimâî lâzımgeldiği halde mütarekenin aktindenberi teakup eden hükûmetler, intihabâtın icrasında taallül etmiş ve bu suretle Meclisi Millî hâlâ içtima edememiştir. *Bu sebeple bilhassa hükûmeti hazıranın takip etmekte olduğu siyaseti dahiliye şekli idareimizi mutlakiyetten tefrik edilmez bir hale getirmiştir.\** Bu vaziyet üzerine harekât ile icraatında hiç bir fikri meşrutiyet kalmayan Ferit Paşa Kabinesi, nefreti umumiye karşısında zulüm ve şiddetle payidar olabilmek siyasetine sülûk ederek kendi aleyhinde bulunan millî vahdeti ihlâl için anasırı islâmiyeyi yekdiğerile kıtale sevk etmek istemişse de, bu teşebbüse ait vesaik milletin eline geçerek memlek[e]tin emniyeti umumiyesi haleldar olmaktan kurtarılmıştır. Bunun üzerine millet vaziyeti zatı hazreti padişahiye arz ile itimadı umumiye müstenit bir kabine teşkilini istirham etmek istemişse de, hükûmeti hazırda milletin padişahın temasına da mâni olmuş ve bu suretle millet için bir hükûmeti meşrua teşekkül edinceye kadar heyeti hazırai vükelâ ile kat'î münasebetten başka çare kalmamıştır: çünkü böyle bir tedbire tevessül edilmediği takdirde Ferit Paşa Kabinesinin teşvikat ile Anadolu asayişinin haleldar olacağı muhakkak idi. İstanbulda itimadı milliyeye müstenit bir kabine teşekkül edinceye kadar devam edecek olan bu vaziyetin meşruiyetini ve bilhassa hükûmeti metbuaları noktai nazarınca da lüzumunu varesti izah addederiz; çünkü hükûmeti hazıranın Versailles Konferansına gönderdiği heyeti murahhasa sırf amali milliyeyi temsil eden bir hükûmet tarafından gönderilmiş olmadığından dolayı bir ehli hibre telâkki edilmişti. Binaenaleyh sulhün takarrürü de ancak millete müstenit bir Osmanlı kabinesi teşekkül etmekle kabil olabilir.

Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika menafii âliyesinin icabatı atıyesine tevafuk etmekte olan vaziyeti hazırai milliyemizin muhilli asayiş hiçbir fikre müstenit olmadığını ve emniyeti umumiyei ihlâl edecek bir hâdisa zuhûr etmiyeceğini ve bütün mânasile muslihane bir hattı hareket takip edileceğini

<sup>62</sup> NARA, İstanbul'daki Amerikan Komiseri Ravndal'dan Paris yoluyla ABD Dışişleri'ne telgraf, 22 Ağustos 1919, 867.00/913, s. 2; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 41. İktibasdaki yurgular tarafımıza aittir.

<sup>63</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 141.

<sup>64</sup> Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 294. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

\* Kâzım Karabekir arşivindeki vesika suretiyle mukayese edildiği vakit anlaşılıyor ki Mustafa Kemal bu cümleyi vesikadan çıkartarak Nutuk'ta neşretmiştir.

Sivasta münakit umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil Umumî Kongre sureti kat'iyede tekeffül ve temin ederek kesbi fahr ile cihana adalet vadeyleyen düveli muazzamanın müzahareti mânevîyelerinden emin olduğunu da ayrıca arzeder. Sivasta münakit Umumî Kongre Hey'eti

İngiliz mümessili siyasisine, Amerika mümessili siyasisine, Fransa mümessili siyasisine, İtalya mümessili siyasisine, Sırbistan mümessili siyasisine, Felemenk Sefaretine, İsveç Sefaretine, Danimarka Sefaretine, İspanya Sefaretine.<sup>65</sup>

Sivas Umumî Kongre Heyeti; Kastamonu'daki ulemaya, huffaza, meşayıha ve ahali-yi kirama telgraf gönderdi: *Ferit Paşa kabinesinin Halife-i muazzam ve Padişah efendimiz hazretleriyle millet arasına girmek cür'etkâranesini gösterdiği için 11 Eylül 1335 (1919) tarihinden itibaren millet efkârı ile hareket etmeyen, Allah ve Resulü'nün emirlerine isyan eden mevcut hükümet ile bağlantıyı kestik.*<sup>66</sup>

**12 Eylül 1919.** Sivas'taki *Umumi Kongre Heyeti*, Padişah'a göndermiş oldukları telgrafların adrese teslim edilmemelerini<sup>67</sup> gerekçe göstererek, Bâb-ı Âlî'yle olan tüm muhaberatı *meşru bir hükümet başa geçinceye kadar* kesti.<sup>68</sup>

İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi, Sadrazam Damad Ferid'i hükümetten düşürmek maksadıyla sahte bir belge yayınlayıp basına el altından servis etti:

Osmanlı Padişahı adına Damat Ferit'le İngiltere adına M.S. Francer (Fraser), H. Morlan (Nolan) ve G. Churchill adlı İngiliz ajanları arasında gizli bir anlaşma imzalandığı daha sonra söylenti olarak çevrede dolaşıyor; bu anlaşma gereğince, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yardımcı olacağı iddia ediliyordu. Oysaki böyle bir anlaşma yoktu. 29 Ocak 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, bu anlaşma, Damat Ferit'i erkten düşürmek için sahtelenen bir belgeydi.<sup>69</sup>

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliğinin 29 Ocak 1920 tarihli raporunda, raporu kaleme alan ABD'li görevli, *her gün gördüğü İngiliz meslektaşının Damat Ferit'le 12 Eylül 1919 günlü anlaşmayı imzalayan İngilizlerin kimlikleri konusunda -iki kez sorulmasına rağmen- bir şey söylemekten ısrarla kaçındığını* yazacaktır.<sup>70</sup> İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransız Hariciye Nezâretine göndereceği 5 Şubat 1920 tarihli muhtırasında *anlaşmayı "açıkça sahte"* tavsif edecektir. Zaten İngiliz resmî dış politikasına tezat teşkil etmektedir ki *Fransız Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand* da 5 Şubat 1920 tarihli telgrafında, düzmece andlaşma *metnini Londra ve İstanbul temsilciliklerine bildirirken bunun, özellikle aralıkta Londra'da yapılan kapsamlı görüşmelerde de beliren İngilizlerin açık*

<sup>65</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1004-1005. Ayrıca: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 214-215. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>66</sup> ATASE, Klasör: 1386, Dosya: 4A, Fihrist 14/1-2; Aktaran: Hicret K. Toprak. (2019). *Mihrap, Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı* içinde (s. 48, dipnot 4). İstanbul: Küre Yayınları.

<sup>67</sup> Sultan Vahideddin'in 8 gün sonra 20 Eylül'de tamim ettireceği beyannamesiyle "Temsil Kurulu'nun kendisine dayanak yaptığı Padişah'ın Anadolu'dan gönderilen telgrafları almadığı tezi çürümüş" olacak, bu defa da "Temsil Kurulu, bu bildirinin sahte olduğunu ileri sürerek Anadolu'ya sokulmasını" engelleyecektir: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 119.

<sup>68</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 112; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 100. "1 - Hükümet milletin sevgili padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareketi hainanesinde devamda temerrüt eylediğinden millet te meşru bir heyeti hükümet resikâra geçinciye kadar hükümeti merkeziye ile münasabâtı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselatını tamamen kat'a karar vermiştir. Mahallî memurini mülkiye, askerî kumandanlarla müttehiden bu hususu temin edecek ve neticeyi Sivasta Umumî Kongre Heyetine bildirecektir. 2 - İşbu tebligat bilcümle kumandanlara ve rüesayi memurini mülkiyeye verilmiştir." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 102.

<sup>69</sup> Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 34.

<sup>70</sup> *State Department*, 867.00/1166; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 114, dipnot 223.

*tutumuyla çok çeliştiğini* ifade edecektir.<sup>71</sup> Bu babda esas dikkat kesilmek lazım gelen cihet, bu uydurma andlaşma haberinin *Kemalist hareketin yararlandığı bir karşı propagandaya* dönüşmesidir.<sup>72</sup>

**13(?) Eylül 1919.** Thomas Edward Lawrence, Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth'a hususî mektub gönderdi:

Mustafa Kemal, oradaki Fransız davranışından kaygılanıyor; bu sırada İngiliz yanlısıdır, çünkü (Montagu, Amery ve Aubrey Herbert'ten oluşan) Türk yandaşlarımıza güveniyor; ama buna ilişkin olarak, Türkistan'daki Bolşevik ilerlemesinin dikkate alınmasını ümit ederim. Bolşevizmin İslâm'da Vahabilik biçiminde belirmesi olanaklıdır ve bize Mezopotamya (Irak)'da olduğu kadar İran'da da zararlı olacaktır...<sup>73</sup>

Mustafa Kemal, Kilikya (Çukurova) veya Suriye'de harekete geçmek konusunda bir türlü karar veremiyor ve en ümitsiz veya en uygun koşullar dışında davranmayacaktır... Enver'e zarar vermek için Talât'ı kullanmayı hiç düşünüp düşünmediğimizi öğrenmek isterim. Onun anıları bize yararlı olacaktır. Mustafa Kemal, kendi akımında Enver'i bir bayrak gibi dalgalandırıyor. Doğal olarak, Mustafa Kemal, Enver'den daha yeteneklidir, ama Enver'in kişisel çekiciliğine sahip değildir.<sup>74</sup>

**13 Eylül 1919.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a 1812 numaralı mahrem telgraf gönderdi:

Bu sabah, Sadrazam Damat Ferit'le uzun boylu görüştüm, durumu anlattı. Sadrazam, Mustafa Kemal hareketine gittikçe artan bir önem vermektedir. Bu hareketin, Ankara, Sivas ve Erzurum vilâyetlerinde beş yüz kadar subay tarafından tertiplendiğini ve bunların Osmanlı hükûmetiyle, Müttefiklere aynı derecede düşman olduklarını söyledi. Bunlar, önce, padişaha sadık iken şimdi davranışlarını değiştirmişlerdir. Buna karşı tavsiye ettiği tedbir ise, ya onları ezecek bir Osmanlı kuvvetinin gönderilmesine Müttefiklerin izin vermesi, yahut önemli bazı noktaları işgal için küçük Müttefik kuvvetin gönderilmesi idi. Ben, kendisine, "Mustafa Kemal'e karşı bir Türk kuvveti gönderilmesinin bir iç harp açacağını" ve "müttefiklerin mutlak olarak harp yorgunu" olduklarını ve kan dökülmesini istemediklerini anlattım. Damat Ferit'e göre "Türk hükûmeti ve halk, müttefiklerin kuvvetini bilmektedirler" ve "Barış konferansının kararlarını kabule hazırırlar. Mustafa Kemal ve taraftarlarının, harbi devam ettirmek istemeleri delice ve yurt severliğe aykırı bir harekettir. Damat Ferit'e, "Mustafa Kemal ile müzakere imkânını telkin etmek" istedim. Sadrazam, "bunun için vaktin geçmiş olduğunu" söyledi."<sup>75</sup>

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal grubunu ortadan kaldırmak teklifi İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck tarafından reddedildi. Başka bir deyişle, İngiliz Fevkalâde

<sup>71</sup> *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 187, p. 193-194; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 115, dipnot 223.

<sup>72</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 431, dipnot 192.

<sup>73</sup> Salâhi R. Sonyel, *Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı*, 1987, s. 245. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>74</sup> FO, 371/4236/E 129405; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı*, 1987, s. 246. Lawrence'den Liddell Hart'a 28 Kasım 1934 tarihli mektup: "...Mustafa Kemal büyük bir vatanseverdi; 1931'den sonra ise yabancı aleyhtarı oldu. Onun ulusalcılığı, Enver'in Alman yanlısı meyline karşı mücadele etmek için kurulmuştu." (Sonyel, 1987, s. 252).

<sup>75</sup> *Documents on British Foreign Policy (1919)*, C. I-II, Vesika No: 510, s. 760; Aktaran: Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, 1999, s. 101, dipnot 77. İlgi çekici bir detay olarak, Sonyel'in aktarımında mühim bir fark var. Sonyel'in aktardığına göre Sadrazam, "ulusal akımın Ankara, Sivas ve Erzurum illerinde sayıları belki de 500'ü geçmeyen bir avuç subay tarafından başlatıldığını; İstanbul yönetimine karşı olduğu kadar, Bağlaşıklara karşı da düşmanca davrandıklarını" söylemiştir. Halbuki Bıyıklıoğlu aktarımında Sadrazam, cuntacıların evvela Padişah'a sadık göründüklerini fakat elan Padişah'a karşı olduklarını ifade etmiştir: FO/4158/129080; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 141-142

Komiserliği, Sadrazam'a "memleketini felakete sürükleyecek bu gibi düşünce ve tedbirlerden vazgeçmesini" tavsiye<sup>76</sup> etmek suretiyle Mustafa Kemal'i zımnen korumaktadır.

**17 Eylül 1919.** İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Milne: *Mustafa Kemal'in hareketi Anadolu'da müstakil bir cumhuriyete doğru inkişaf ediyor.*<sup>77</sup>

**20 Eylül 1919.** Vahideddin Hân beyanname-yi hümayun neşretti:

Bugünlerde Anadoluda serzede-i zuhûr olan ahval ve harekâtın safahatı mahallerinden vürüdeden telgrafnamelerden vâsıl-ı sem'î itilamız olmuştur. Bu hal esef-i iştimal İzmir işgali ile anı takip eden vakayii fecianın Anadolu Vilâyat-ı Şarkıyyesi mukadderatı hakkında işaa edilen rivayâtın efkâr-ı ahalide hâsıl ettiği teessürat neticesi olup vukuat ve şayiât-ı mezkûreden bilcümle efrad-ı ahalimizle beraber kalbimizde husule gelen teessürat pek amîk ve hukuk-u dövlət ve milletin sıyaneti emrinde sarr-ı mahasal gayret etmek cümlemiz için pek tabîi ise de şu ân-ı mühimde hükûmet ve millete terettübeden vazife, teşebbüsât-ı ma'kulei siyasiyeye ve ittihazârây-ı umumiye ile muhafaza-i hukuka çalışmaktan ibarettir. Hükûmetimizin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve milel-i mütemeddinesinin nazarıddikkat ve müveddetini celbile mahalline bir hey'eti mahsusa i'zâm ve bîtarafane tahkikata iptidar olunarak enzar-ı medeniyette hakkımız tezâhür etmekte bulunduğu ve Anadolu Vilâyat-ı Şarkıyyesine dair olan rivayât ve şayiata karşı da hükûmetçe hertürlü teşebbüsattan hâli kalınmayıp zaten vahdet-i milliyemizi ihlâl edecek hiçbir karar ve tedbir olmadığı halde dahil-i memalikte âsayış ve inzıbatı sektedar ve nüfuz-u hükûmeti haleldar eyleyecek hergûna harekât ve efrad-ı millet beyninde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsât devletimizin menafii esasiye ve hayatiyyesiyle kabil-i te'lif değildir. Bâzı kimseler tarafından memleketin vaz'ıyyet-i hakikiyyesini tebdil ve gûya ahali ile hükûmet arasında muhalefet vücûdü ilân edilerek hakkımızda Avrupa efkâr-ı umumiyesinin taglît kılınması menafii âliyei memleketi külliye rahnedar edebileceği gibi bilvücuh şayaniteessüf olan bu hâl şerait-i kanuniye dairesinde biranevvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçar-ı teahhurât ederek sulhün takarrübetmekte bulunduğu bir sırada vücûdü lâbüdd olan Hey'eti Meb'ûsânın içtimainı ta'vîk ve bu yüzden hükûmetin müşkilâtını tezyideyilecektir.

Bugün umum efrad-ı milletimden intizarım hâl ve mevkiin nezaketini bittakdir muhafazai sükûn ve itidal ve ahkâm-ı kavanine ve evamir-i hükûmete tamamii ittiba' ile memleketin intizam ve asayişini muhil harekâttan içtinabeylemek ve bu suretle karîben sulh müzakeresine davet olunacak Osmanlı Murahhasları konferansı muvacehesinde milletle hemahenk olarak isbat-ı mevcudiyet edebilmektir.

Altıbuçuk asırdanberû Avrupa muvazenesinde bir âmil-i mühim olan devletimizin vahdet ve tamamiyetini Devlet-i Osmaniyyenin mevki' ve haysiyyetini te'min edecek bir sulha karîben nailiyyetimizi eltâf-ı süphaniyyeden ümidetmekteyim. Düvel-i Muazzamanın hissiyat-ı nesfetkârâneleri ve hakikate gittikçe nüfuzetmekte olan Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin itidalperverliği bu ümmidini tevsik eylemektedir.

Hükûmetin hertürlü müşkilât-ı dahiliyeden masûn kalarak takviyesi ve memleketimizin hertarafında ahkâm-ı kavanine harfiyyen riayetle sunûf-ı tebaamızın mahfuziyet-i hukuku ehass-ı âmalimiz olup hey'eti hükûmetimizin de bu babdaki amâl-i hümayunumuzu tamamiyle rehber-i hareket ittihaz edeceğine eminim.

Şu efkâr ve amâl-i halisanemizin memalikimizin her cihetine neşr-ü tamîmile sadakat ve hamiyetlerinden mutmain olduğum bilcümle efrad-ı milletimin sem'î itilâına îsalini irade ederim.<sup>78</sup>

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti (ARMHC) Başkanı Mustafa Kemal, 20 Eylül 1919 tarihli Padişah beyannamesinin Anadolu halkına okunmasını engellemektedir.<sup>79</sup>

Mustafa Kemal, ABD'li Manda Tetkik Heyeti reisi Tümgeneral James G. Harbord'la mülakat ediyor. ABD yardımları karşılığında siyasî rejimi değiştirmek ve hilâfet-saltanat makamını birbirinden ayırmak

<sup>76</sup> Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 58.

<sup>77</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 64-65.

<sup>78</sup> *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1954, Sayı 10, Vesika No: 221. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

<sup>79</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 137.

istediğini belirtti: *Halkın çoğunluğunun rızasıyla demokratik bir yönetim kurmayı arzu ediyoruz, Sultan'ın ise, sadece manevi unvanı olmalı. Bu reformları etkin kılmak için yabancı yardımına ihtiyacımız var, fakat Birleşik Devletler'in dışında, hiç bir milletin yardımını kabul etmeyeceğiz.*<sup>80</sup>

Sivas'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesi tarafından 9 Eylül'de Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı tayin edilen Ali Fuad (Cebesoy), Eskişehir'e beyanname neşretti. Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî ile iletişimi kopardı; İngilizlere ılımlı mesajlar verdi:

Bütün Anadolu vilâyetleri Müslüman halkını bihakkın temsil eden millî kongre kararlarına tevfikân teşkilâtı asliyesini muhafaza etmek şartile Eskişehirin hükûmeti merkeziye ile irtibat ve alâkasını kesmesini ve millî kongre heyeti temsiliyesine merbutiyeti temin maksadile Eskişehirdeki muslihane teşebbüslerimize muhalefette bulunulmamasını itilâf devletleri namına Eskişehirde bulunan İngiliz askerî kuvvetleri kumandanlarından son derece rica ederiz. İngiltere gibi kadîm ve hürriyetperver bir milletin Türk milletinin bu meşru hareketine karşı hiçbir muhalefet tasavvur edemeyiz.<sup>81</sup>

İngilizler işgâl etmiş oldukları Merzifon'dan Mustafa Kemal lehine geri çekildi.<sup>82</sup>

Kâzım Karabekir: *Bizimle görüşmek üzere Amasya'ya kadar gelen İngiliz mümessili Zolter Merzifondaki İngiliz askerini çektikleri takdirde memnun olup olmayacağımızı sormuş. Bittabi cevaben pek memnun olacağımız bildirilmiştir.*<sup>83</sup>

Mustafa Kemal:

Jeneral Sallı Kledin Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir heyet -ki bir erkânıharp binbaşı ile Eskişehir İngiliz kontrol zabıtından mürekkep idi- İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve harekâtı milliyemize kat'iyen müdahale eylemeyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı istizmaç eylemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarla beraber evvelâ, Samsuna çektiler. Bادهu oradan da İstanbula naklettiler.<sup>84</sup>

**21 Eylül 1919.** Sadrazam Damad Ferid, İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleriyle mülakat ediyor. *Eskişehir, ya da Afyon'a, Konya'ya kalabalık bir heyetle gidip Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini* beyan ediyor.<sup>85</sup> Bu talep elbette kabul görmeyecek.

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkililerinden W. S. Edmonds, Samsun'daki İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Perring'in 24 Ağustos tarihli raporuna derkenar kaydetti. Edmonds, İngiliz mandası talep eden Mustafa Kemal cuntası mensubu Canik Mutasarrıfı Kapancızâde Hamid'in İttihadçı olmadığını, Damad Ferid Paşa'nın *güvenebileceği bir kimse olduğunu* tahmin ettiğini belirttikten sonra Kapancızâde Hamid'in *Mustafa Kemal'le temas halinde bulunmasına dair şu mütalaada bulundu: Buna şaşmamak*

<sup>80</sup> Chicago Daily News, 16 October 1919; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 89.

<sup>81</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 209-210. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Ali Fuad, 28 Ağustos 1919 tarihinde 20'nci Kolordu Kumandanlığından azledilmişti: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 127. Çünkü Ali Fuad, "evamir-i devlete karşı bir tavr-ı muhalefetkârane ittihaz ederek hükümet-i merkeziye ile kat-ı muhabere ve alâka eyle"mişti: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1963, Sayı 46, Vesika No: 1076. Sivas Heyet-i Temsiliyesi, Ali Fuad'ı, 9 Eylül'de Garbî Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı tayin etmişti (Tansel, 1978, c. 2, s. 128).

<sup>82</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 65.

<sup>83</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 265.

<sup>84</sup> Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 122. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>85</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13.

*gerekir; çünkü Ferit Paşanın politikası ancak Türkiye'nin parçalanmasına yol açabilir, oysa Mustafa Kemal'in çabaları Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yöneliktir.*<sup>86</sup>

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi George Kidston, Yüzbaşı Perring'in 24 Ağustos tarihli raporuna W. S. Edmonds'dan sonra kendi derkenarını yazdı. Kapancızâde Hamid mülakatını Mustafa Kemal'le İngilizler arasında bağıntı kurma yönündeki çabaların ilk belirtisi sayıyor ve şunları tahrir ediyor: *Garibi şudur ki, bugün bana yapılan öneriye göre en iyi çözüm, belki de bizim milliyetçi önderle doğrudan doğruya temas etmemiz, hattâ onu şartları görüşmek üzere Londra'ya davet etmemizdir. Sonunda böyle bir yola başvurmıyacağımızdan emin değilim; hem de demiryolunu [Anadolu'dan İstanbul'a giden] ona bırakırsak, İstanbul onun insafına kalacak ve şimdiki yönetimi açlık tehdidiyle iktidardan düşürebilecektir.*<sup>87</sup>

Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, Kidston'un derkenarına şerh düştü: *Anadolu üzerinde bir güdüm kabulüne taraftar değilsek, Mustafa Kemal'i buraya davet etmek gereksizdir.*<sup>88</sup>

Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon ise tüm derkenarlara şamilen, İngiltere'nin Anadolu üzerinde bir güdüm kabul etmemesi dileğinde bulunuyor.<sup>89</sup>

Eskişehir'deki İngiliz Kuvâ-yı İşgaliye Kumandanı Tuğgeneral (Brigadier-General) Richard Elles Solly-Flood'un zabitanından müteşekkil İngiliz askerî heyeti, Eskişehir civarındaki Yenihan'a muvasalat ederek Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) ile gizli görüştü. Ali Fuad, *millî hareketin Bâb-ı Âlî'ye karşı silâhlı olduğunu ve ecnebî kuvvetlere tecavüz mahiyetini taşımadığını*; İngiliz heyeti ise *Kuvayı İtilâfiyenin memleketin dahilî işlerine ve harekâtı milliyeye müdahale etmiyerek kat'ıyyen bitaraf kalacaklarını* bildirdi.<sup>90</sup> Buna mukabil Sivas Heyet-i Temsiliyesine bağlı Garbî Anadolu Kuva-yı Milliyesi *İngiliz askerinin bulunduğu İzmit, Eskişehir, Kütahya, Afyon gibi yerlere girmeyecek, fakat Eskişehir'in İstanbul'dan kopması için İngilizler aracılık yapacaklardır.*<sup>91</sup>



**Fotoğraf.** Richard Elles Solly-Flood (National Portrait Gallery, London).

İngilizler Kütahya'dan Mustafa Kemal lehine geri çekildi.<sup>92</sup> 350 atlıdan kurulu Kuvayı Milliye, Kütahya'ya girerek burayı Sivas'taki Temsil Kurulu'na bağladı.<sup>93</sup>

Mustafa Kemal, Bolşeviklerin Samsun'dan ve Trabzon'dan Anadolu dahiline geçtiğini tekzip etti. Sadrazam Damad Ferid'i ecnebî devletlerin menfaatini korumakla, vatana ihanetle itham ediyor.<sup>94</sup>

<sup>86</sup> FO/4158/124441; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 127.

<sup>87</sup> FO/4158/130700; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 127-128. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>88</sup> FO/4158/130700; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 128

<sup>89</sup> FO/4158/130700; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 128 İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>90</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 211-212. Mirliva/Tuğgeneral Solly-Flood, Eskişehir'e kısa bir süre evvel, General Milne tarafından gönderilmişti (Şimşir, 1973, c. 1, s. 158). Fevkalâde mühimdir, İstanbul'daki İtalyan Yarbay Luigi Villari'nin Aralık 1919 raporuna göre İngiliz General Milne, "ülkesinin Türklere İtalyan karşıtı propaganda yaptığını ve Mustafa Kemal ile temasa geçmeye çalıştığını reddetti." Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 209.

<sup>91</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 603, dipnot 385. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>92</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 65.

<sup>93</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 122.

<sup>94</sup> *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 78-79.

**22 Eylül 1919.** İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, “Bir Anadolu Cumhuriyeti” başlıklı haber neşretti: *Asilerin başı Mustafa Kemal. Başlıca amaçları Sultan'ın değiştirilmesi.*<sup>95</sup> Habere göre Sivas Kongresi İdare Heyeti, Bâb-ı Âlî'den *Ulusçuların lehine olacak şekilde istifa etmesini talep etmiştir aksi takdirde Mustafa Kemal'in başkanı olduğu bağımsız bir Anadolu Cumhuriyeti'nin ilan edileceği* söz konusudur<sup>96</sup>:

Anadolu Cumhuriyeti; Mustafa Kemal Tehdidi

Kendi Muhabirimizden, İstanbul, 18 Eylül (Gecikmeli)

13 Eylül'de Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa himayesinde toplanan bir “Milli Kongre” İzmir bölgesindeki Yunan işgalinin sorumluluğunu Damat Ferit Paşa Kabinesi'ne yükleyerek, bu kabinenin bundan böyle yetkisiz/işlevsiz (incompetent) olduğunu açıkladı.

Türkler, Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir savaş deklarasyonu olmadığı için İzmir bölgesindeki işgali mütareke şartlarına aykırı bir eylem olarak değerlendiriyorlar.

Sivas Kongresi, İstanbul'daki kabinenin bir an evvel Milliyetçiler lehine istifa etmesini istedi. Güvenilir Türk kaynaklarından temin edilen raporlara göre kongre daha da ileri giderek, adı geçen talebinin reddedilmesi halinde Mustafa Kemal'in başkan olduğu bağımsız bir “Anadolu Cumhuriyeti'nin ilan edileceği tehdidinde bulundu.”<sup>97</sup>

Mustafa Kemal, Vahideddin Hân'a 20 Eylül tarihli beyanname-i hümayuna binaen “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi” imzasıyla ve “kulları” sıfatıyla telgraf gönderdi. Mustafa Kemal'in iddialarına göre Padişah, Sadrazam Damad Ferid'in “ihanetlerinden” habersiz bırakılmaktadır; *muhtacı muavenet olduğunu resmen beyan ederek müdahalei ecnebiyeyi davet eyliyen* Damad Ferid Kabinesinin *hemen iskatile itimadı umumiye mazhar zevattan mürekkep bir kabinenin teşkili* gerekmektedir.<sup>98</sup>

*İstanbul'dan Başkomutanlığa 22 Eylül 1919'da gönderilen imzasız bir yazıda “Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas kongresinden sonra padişaha gönderdiği telgrafta Damat Ferid Paşa hükümetinin, milletin menfaatlerini korumaktan âciz olduğunu yazdığı” bildirilmiştir. Devamında bir İngiliz generalinin, “Anadolu'nun ve özellikle de Ankara, Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın Mustafa Kemal hareketinin gelişmesine müsait olduğunu” söylediğini eklemiştir.*<sup>99</sup>

Sivas'daki Mustafa Kemal, Samsun'daki İngiliz siyasî mümessil Salter'le görüşüp mintıkayı teftiş eden Canik Mutasarrıfı Kapancızade Hamid'e zata mahsus şifreli telgraf göndererek, mülakat hakkındaki ihtisastın bildirilmesini istedi. Bahusus, Merzifon'daki İngiliz kontrol kıtaatının hangi sebebe binaen geri çekildiğini sordu.<sup>100</sup>

<sup>95</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 122. “Bir Anadolu Cumhuriyeti... asilerin başı: M. Kemal...; Sultanın değiştirilmesinin başlıca gayelerden biri olduğu bazı mahfillerde ileri sürülmektedir.” Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 142.

<sup>96</sup> Aylin Hacıhanıoğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 45.

<sup>97</sup> Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 206-207.

<sup>98</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 1007-1008. Mustafa Kemal'in hem Erzurum hem de Sivas kongrelerinde millî istiklâl riayetkâr yabancı devletlerin (ki bu ifade o günlerde bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'ni zımnen ifade etmekteydi) fennî, sınaî ve iktisadî muavenetlerini “memnuniyetle” kabul ettiğini hatırlatmakta fayda vardır.

<sup>99</sup> *Archivio Centrale dello Stato-Presidenza del Consiglio dei Ministri* (ACS-PCM), Guerra Europea 1919, 19-29-17; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 194.

<sup>100</sup> T.C. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 431.

Mustafa Kemal ile Kastamonu'daki Mevki Kumandanı Miralay Osman ve Vali Vekili Ferid makine başında muhabere ediyorlar. Mustafa Kemal, Sadrazam Damad Ferid'le iktidar mücadelesinde, İngilizlerin Sivas'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesine yardım edeceğini bildirdi:

[..] Fuat Paşa Hazretleri kâfi Kuvayi Milliye ile Eskişehirde dört saat mesafede kâin Cemşit mevkiine vâsıl ve her taraftan şehri ihata eylemiş olduğundan bugün Eskişehirde bulunan İngiliz kuvvetleri kumandanı bir İngiliz Heyetile Paşanın nezdine gelerek İngilizlerin harekâtı milliyeye karşı tamamen bitaraf bulunduklarını ve umuru dahiliyemize kat'ıyyen müdahale etmiyeceklerini temin eylemiş ve Fuat Paşadan kendilerine ilişilmesini rica eylemişlerdir. Paşa da İngilizlere karşı hiçbir fikri taarruzumuz olmadığını yalnız hıyaneti tebeyyün eden Ferit Paşa Kabinesinin ıskatı için mecbur olursak her türlü harekete geçeceğimizi ve İngilizler tarafından alınan Kaymakam Atıf Beyi talep ettiğini bildirmiştir. İngilizler cevaben tamamen haklı olduğumuzu ve kendilerinin dahi bu muhik mutalebatın is'afına çalışacaklarını beyan ile avdet eylemişlerdir. İngilizler Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı sormuşlar, pek memnun olacağımızı bildirdiğimizden derhal oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarıyla beraber Samsuna çekmişlerdir. [..] işbu münasebatın gayet mahrem tutulmasını selâmeti harekâtımız namına rica ederim. Hükûmeti merkeziye hakkında İstanbuldaki İtilâf Devletlerinin Avrupaya verdikleri gizli bir ajansta Ferit Paşa Kabinesinin kariben sukut edeceği bildirilmiştir. [..] [İstanbul hükûmetinin] İngilizler dahil olduğu halde bütün Düveli İtilâfiyenin kendilerinden yüz çevirdiklerini görünce temerrüde takatleri kalmıyacağını zannederim. [..]<sup>101</sup>

**23 Eylül 1919.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a bir şifreli telgraf göndererek (i) *İngiliz askerlerinin doğrudan doğruya milliyetçilere saldırmayacaklarını;* (ii) *Millî hareketin özellikle terhis edilmiş subaylar arasından taraftarlar kazandığını;* (iii) *İstanbul Hükûmetinin pek güç bir durumda bulunduğu ve bu durumun hesaplı kitaplı olmasından kaygı duyulduğunu;* (iv) Fransız ve İngiliz fevkalâde komiserlerinin, müştereken, mütarekenin biran önce sona erdirilmesi ve Yunan ve İtalyan askerlerinin Anadolu'yu boşaltmaları gerektiği kanısında olduklarını bildirdi.<sup>102</sup>

Robeck'in Curzon'a göndermiş olduğu 23 Eylül 1919 tarihli 1858 numaralı vesika ve vesikanın derkenarları bağlamında, *İngiliz Dışişleri Bakanlığı da, Damat Ferit'in durumunun güç olduğunu kabul ediyor. Hariciyecilerden W. S. Edmonds, onu desteklemek için İtilâf devletlerinin "güç ve geniş" bir askerî harekâta girişmesi gerektiğine değiniyor; George Kidston, bu hareketin o sıralarda imkânsız olduğunu öne sürüyor.*<sup>103</sup>

Britanya'nın Kahire Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen, Britanya Hariciye Nezâretine 455 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Irak Kuzey Bölgesi İngiliz siyasî temsilcisi, Noel'in Türkler aleyhinde ve Kürtler lehinde tehlikeli bir propagandaya giriştiğini; bölgedeki gergin durumun Noel'in hey'etine mensup kişiler tarafından yaratıldığını, bu yüzden Noel'le hey'etine Halep'e dönmeleri için emir verildiğini* bildirmişti.<sup>104</sup>

Sivas Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *Garbî Anadolu Kuvây-ı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan Eskişehir vaziyet ve ahvâli ve Mü'telifin kuvâsı kumandanı İngiliz Generali Sally Clade ile vukubulan muhaberâtına dair mevrûd malûmat üzerine Bağdat Hattının tahribi cihetine gidilmemesi, İngilizler tarafından bir taarruz vâki' olmadıkça fi'lî bir tecavüzde bulunulmaması, harekât-ı milliyeye hedefinin ecânib olmadığının esas ittihaz kılınması ve Eskişehir'in haricen muhasara edilmesi hususâtına dair ta'limât-ı lâzime ve mutaleât-ı muktaziye inbâ ve i'tâsına karar verildi.*<sup>105</sup>

<sup>101</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1015-1017, Vesika no: 106. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

<sup>102</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 11.

<sup>103</sup> FO/4159/133251; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 145, dipnot 82.

<sup>104</sup> FO/4192/135610; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 121.

<sup>105</sup> Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 7.

Karesi, Saruhan ve havalisi Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak heyeti merkeziyesi reisi Hacim Muhiddin (Çarıklı), Kütahya'dan telgraf teslim aldı. Buna göre İngilizler, cephaneleri Kuva-yı Milliye'ye terk etmiştir: *21 Eylül 35 tarihinde alessabah Kütahyaya girdik. Hiçbir vukuat olmadı. Biz girer girmez İngilizler şimendifere binerek çekilmişlerdir. 22 inci gecesi Alayunt şimendifer köprüsü tahrip edilmiştir. Cebhaneyi teslim aldık. Bugün dahile nakliyata başlandı. Şimdi burasının teşkilâtıyla uğraşıyoruz. Fuat Paşa ile irtibatı temin ediyoruz.*<sup>106</sup>

Canik Mutasarrıfı Kapancızade Hamid, Sivas'daki Mustafa Kemal'e *gayet acele* telgraf gönderdi. Salter'in teftiş neticesinde memnun görüldüğünü, İngilizlerin mıntika emniyetine ve asayişine ve de Hristiyan ekalliyetin muhafazasına ehemmiyet verdiğini, mevcut inzibat devam ettiği müddetçe Anadolu dahiliyesine askerî bir müdahale yapılmayacağını söylediğini, sadece Merzifon'dakilerin değil Samsun'daki İngiliz kıtaatının da tahliye edileceğini ve tahliye sebebi olarak da birliklerin mezkûr muhitlerin iklimlerinden etkilenecek hastalanmışlıklarının gösterildiğini bildirdi.<sup>107</sup>

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetlerinin gazetesi *The Orient News*, Vahideddin Hân'ın 20 Eylül tarihli beyannamesine temas ediyor. Beyanname-yi hümayunda ifade edildiğine göre Paris Sulh Konferansı Bâb-ı Âlî murahhas heyetinin, *ulusun istekleri ile aynı doğrultuda hareket edeceği umulmakta ve 600 yıldır Avrupa dengesinin büyük bir parçası olan imparatorluğun topraklarının bölünmeden barışın kazanılacağı dilenmektedir.*<sup>108</sup>

**24 Eylül 1919.** İngiliz gizli istihbarat raporuna göre Mustafa Kemal, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin hüviyet kartlarından (her nasılsa) 5.000 adet temin etmiş ve *kendi ajanlarına* dağıtmıştır. Kırmızı ve beyaz suretteki hüviyet kartlarının birincisinde *İngiltere'nin dostları - bu adam (adamın adı) İngiliz yandaşıdır ve siyasete karışmaz yazmakta; ikincisinde ise bir çeşit terceme-i hâl yer almaktadır.*<sup>109</sup>

Sivas Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *Eskişehir'deki İngiliz Generali Sally Clade'in Yirminci Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir erkân-ı harb binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zâbitânından mürekkep bir heyet marifetiyle İngilizlerin ahvâl-i dâhiliyemize ve harekât-ı milliyemize kat'iyen müdahale eylemeyeceklerine dair verdikleri sözün bir beyanname ile ilânına karar verildi.*<sup>110</sup>

*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına Mustafa Kemal, Erzurum Vilâyetine telgrafname keşide eyledi: Eskişehir'deki İngiliz Ceneralı Sally Clade Yirminci Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri nezdinde izam eylediği bir erkânıharbiye binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol askeri zabıtinden mürekkep bir heyet marifetiyle İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve herakâtı milliyemize kat'iyen müdahale eylemeyeceklerine dair söz vermiştir.*<sup>111</sup>

Mustafa Kemal, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına", İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'e iletilmesi üzere, Eskişehir'deki İngiliz Tuğgeneral Richard Elles Solly-Flood'a bir muhtıra gönderdi:<sup>112</sup>

Kuvâ-yı İ'tilâfiye Mümessillerile Bîtaraf Hükûmetlerin İstanbul Sefirlerine Verilen Muhtıra Sûretidir:

<sup>106</sup> Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 72.

<sup>107</sup> T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 431-432.

<sup>108</sup> Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 49.

<sup>109</sup> FO 371/4159/146374; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 40.

<sup>110</sup> Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 9.

<sup>111</sup> *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 24/3044; Aktaran: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991, s. 96.

<sup>112</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 160-161.

Mahreci Sivas, 25 Eylül 35

1- Millet bugünkü vahdet ve teşkilâtının ma'tûf olduğu meşru' maksadı ve anâsır-ı gayr-i müslime hakkında beslemekde olduğu vatandaş hissi Şarkî Anadolu nâmına Erzurumda ve umum vatan-ı Osmânî nâmına Sivasda akd eylediği kongrelerin 7 Ağustos 35 ve 11 Eylül 35 târihli beyannâmelerile cihâna ilân eylemiştir.

2- Vatan-ı Osmânîde sükûn-ı tam ve bilâ tefrik-i cins ve mezheb hürriyet-i şahsiyesinin masûniyeti hükümfermâ olduğu hâlde bed-hâhânın vicdân-ı millîden doğan cereyânı anâsır-ı gayr-i müslime aleyhinde göstermek istedikleri istihbâr kılındığından tek mil vilâyât ve elviye-i müstakileye bilumum teb'a-ı şâhânenin aynı hakka mâlik memleketimizdeki ecânibin vatan ve milletimiz aleyhinde bulunmamak şartile Osmanlı misâfirperverliğine mazhâriyetde berdevâm oldukları 16 Eylül 35 târihile ta'mim kılınmışdı. Millet bugünkü talebi Ferid Paşa Kabînesi yerine âmâl-i millîye mutâ' (معتكّر) meşrû' ve şâyân-ı i'timâd bir kabînenin mevkî'-i iktidâra geçmesidir. Binâenaleyh memleketimiz dâhilinde mevcûd olan âsâyışın idâmesini ve gayr-i müslim vatandaşlarımızın her dürlü tasarrufdan masûniyetinin taht-ı emniyetde bulunduğunu te'yiden beyân ile kesb-i fahr eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi<sup>113</sup>

Mustafa Kemal, 7 gün sonra 2 Kasım 1919'da ise, Harbiye Nâzırı Cemal (Mersinli) Paşa'ya şifreli bir telgraf göndererek, İngilizlerin Teşkilât-ı Millîyeyi "hatır ve hayale gelmeyen" vesilelerle imha etmeye çalıştığını iddia edecektir.<sup>114</sup> Mustafa Kemal'in sahte bayrak gösterdiği söylenebilir.

İngilizler Samsun'u tahliye etmeye başladı.<sup>115</sup>

**26 Eylül 1919.** İtalyan Ataşemiliter ve Askerî İstihbarat Teşkilatı İstanbul Şubesi Şefi *Albay Vitale*, 26 Eylülde gönderdiği başka bir telgrafta, görüştüğü İngiliz generali *George Milne*'in, kendisinin, Mustafa Kemal'in partisinin arkasında Türk halkının güçlü bir desteği olduğu fikrini teyit ettiğini yazdı.<sup>116</sup>

**27 Eylül 1919.** Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, Mamuretülaziz Valisi Haydar'a (Vaner) telgraf göndererek (i) *Ali Fuat Paşa'nın İngiliz heyeti ile mülakat ettiğini, bu heyetin İngilizlerin ahvali dahiliye ve hareket-i milliyemize katıyen müdahale etmeyeceklerine dair söz verdiklerini*; (ii) İngilizlerin *Merzifon'u terk ettikleri ve Samsun'dan da çekileceklerini* bildirdi.<sup>117</sup>

Sadrazam Damad Ferid'in talebi üzerine Mirliya Selânikli Abdülkerim İstanbul'da 25 Eylül günü telgraf başına geçerek 20'nci Kolordu Kumandanlığıyla temas kurmuş fakat Mirliya Ali Fuad'ı (Cebesoy) Ankara'da bulamamıştı. 20'nci Kolordu Kumandanlığı Kumandan Vekili Kaimmakam Çerkes Mahmut (Hendek), meseleyi Sivas'a bildirmişti. Bugün, Sivas'da mukim Mustafa Kemal'le muhabereye başlandı. 8 saat kadar süren bu uzunca muhaberede Mustafa Kemal Mirliya Selânikli Abdülkerim'e çok çarpıcı ifadeler tellemiştir. Buna göre Sadrazam Damad Ferid Kabinesi Sivas Heyet-i Temsiliyesinin Bolşeviklerle ve İttihadçılarla teşrik-i mesaisini tesbit etmiştir. İngilizler ise Mustafa Kemal grubuna karşı tarafsız kalacaklarını, hatta gerekirse yardım edeceklerini ve daha mühimi aciz gördükleri İstanbul'daki

<sup>113</sup> İleri, 3 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 622-245, *Harekât-ı Ahrârâne ve Esbâbı*, s. 8, sütun 1. Jaeschke bir kısmını iktibas etmiştir: "7 Ağustos ve 11 Eylül 1335'te toplanan Erzurum. . . ve Sivas Kongrelerinin ilânlarında millet kitle halinde meşru maksatlarını cihana bildirmeyi arzu etmektedir;. . . bazı kötü niyet sahipleri millî vicdandan fıskıran hareketi gayrı müslim elemanlara karşı tevcih edilmiş göstermeğe çalışmaktadırlar. 18 Eylül 1335'te Tamim mahiyetinde resmî tebliğlerde tebaa-i şahanenin kâffesinin aynı haklara sahip bulundukları bütün vilâyetlerle müstakil livalara bildirilmişti. . . Binaenaleyh memleketimizde sükûnun devam etmekte olduğunun bir emri müsbet olduğunu beyan ve teyit ederim. Baki. . . Heyeti Temsiliye adına. . . Mustafa Kemal." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 145-146.

<sup>114</sup> *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Ekim 1982, Sayı 82, s. 65, Belge No: 1788.

<sup>115</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 130.

<sup>116</sup> USSME, E-8-87/16; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 24.

<sup>117</sup> ATASE, ATA-ZB, K: 16, G: 10, B: 1, 2; Aktaran: Mustafa Sarı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı Haydar (Vaner) Bey* [Yüksek Lisans Tezi], 2004, s. 194-195.

kabine ile Sivas'taki askerî teşkilat arasında cereyan etmekte olan mübarezeyi serbest bıraktıklarını bildirmişlerdir:

[..] Beyanname-i hümayunda memleketin ve milletimizin geleceği hakkındaki yabancıların görüşlerinin lehimize değişeceğine dair olan sözler tamamen doğrudur. Ancak bu muazzam değişim, hiçbir vakit Ferid Paşa hükûmetinin takip eylediği siyaset neticesi değildir. Bu hayırlı sonuç milletimizin mevcudiyetini gösterme adına bizatihi aldığı azimkârane teşebbüsün semeresidir.

İşte Padişah hazretlerini bu noktada aldatıyorlar. Milletimizin gelişen ve büyüme gösteren her türlü teşebbüsü devletimizin asıl ve hayati menfaatleriyle tamamen uyum içindedir ve kurtuluş çaresi ve yaşamın güvencesi ancak ve ancak Kuvâ-yı Milliye'nin amil ve millet idaresinin hakim olmasındadır.

Bu yasalara uygun metnin esasından bir zerre ayrılmak Allah korusun devlet, millet ve vatanımız için ızdırıp yüklü bir kayba neden olur ve hilâfet makamı ve saltanatın korunması imkansızlaşır.

Milli hareketimizi yanlış anlayarak beyân etmekten geri durmayan düşmanın çok olduğu muhakkaktır. Fakat çok yazıktır ki, bu milletin kötülüğünü isteyenlerin başında devlet-i ebed-müddetimizin göğsünde oturan Ferid Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım Bolşevikler girdiğini ve milli hareketin Bolşevik hareketi olduğunu resmen ilan eden ve yayan bu bedbahtlardır.

Necip ve nezih milli hareketimizin İttihadcıların katliam gibi hareketleri olduğunu ve İttihadcıların parası ile yürütüldüğünü resmen ve alenen dünyaya, yabancı gazetecilerine söyleyen bu gafillerdir.

[..] Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar ve en nihayet İngilizler dahi milletimizin ne dereceye kadar haklı ve maksadında meşru olduğunu ve olanca kuvvetini ve azimkârane niyetini ve buna mukabil merkezî hükûmetin ne kadar asılsız ve millet ile alakasız aciz bir heyet olduğunu takdir etti.

Milletimize karşı bu gafil ve aciz hükûmet heyetine aldanarak reva gördükleri haksız muamelelere bir özür dileme makamında olmak üzere Merzifon'u boşalttılar. Samsun'u dahi boşaltacaklarını bildirdiler.

İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin içişlerine ve meşru maksatlarla takip ettiği tahakkuk eden milli hareketimize katiyyen müdahale etmeyeceklerine dair Eskişehir'den gönderdikleri hususi bir heyet ile söz verdiler. Milleti kaderini tayin etmede kabine ile karşı karşıya serbest bıraktılar. İşte milli çabalarımızın bağımsızlık temini hususunda istihsaline muvaffak olduğu ilk netice budur.

[..] Şimdi gözlerimizin önünde duran en son telgraflarda Kütahya'dan milli süvari kuvvetleri tarafından işgali ve Kütahya'daki İngiliz kuvvetlerinin özel tren ile kuzeye hareketleri ve Çiftehan'a gelen bir İngiliz heyetinin oradaki Kuvâ-yı Milliye kumandanına, İngilizlerin Türklerle elli senelik samimiyet ve dostluğa malik bulunduğunu ve Milli harekate karşı tamamen tarafsız kalacaklarını temin eylediği ve hatta arzu edersek yardıma hazır bulunduklarını bildirdiği ve İzmit, Bolu, Zonguldak, Şile'deki Kuvâ-yı Milliye'nin hareket için emre hazır bekledikleri bildirilmektedir.

İstanbul'da hükûmetin tamamen vakıf bulunduğumuz bütün tazyiklerine rağmen hazır bekleyen Kuvâ-yı Milliye, İngilizlerin teminatıyla derhal harekete geçebilirler.

[..] Aziz kardeşim, artık bütün bu hareketi engellemek yalnız ve ancak bir şeye mütevakıftır ki o da cidden Zât-ı Hazret-i Padişahi'ye sadık ve milli emellere bütün manâsıyla itaatkâr bir zâta kabine başkanlığının tevcih buyurulmasına ve ancak bu şahsın milli emelleri anlayarak ona göre tedbirler almaya aracı olduğunu arz ederim. Bütün bu söylediklerimize nazaran biraderimizin bir görüşü varsa lütfen bildirmenizi rica ederim.<sup>118</sup>

**30 Eylül 1919.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1889 numaralı mahrem telgraf gönderdi. 1. M. Kemal'in nüfuzunun gittikçe yayıldığı,

<sup>118</sup> Cumhuriyet, 27 Kânûn-ı evvel 1340; Aktaran: Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 316-319. Ayrıca: Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1032.

Anadolu demiryollarının güvenliğini tehlikeye girebileceği, Eskişehir'e 2000 kişilik kuvvet göndermek için Sadrazamın İngiliz Yüksek Komiserine başvurduğu, fakat Yüksek Komiserlerce bu teklifin reddedildiği bildiriliyor. 2. Sadrazamın İngiliz Yüksek Komiserini ziyaret ettiği, "Âsilere" karşı kuvvet yollamaktan alıkonulduğu için sitemde bulunduğu ve Padişah ile kendisinin hayat ve hürriyetlerinin güvenlik altına alınıp alınmayacağını sorduğu; Ferid Paşa'nın istifa etmesi ihtimali bulunduğu kaydediliyor.<sup>119</sup>

İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu Askerî Ataşesi Yarbay Ian Smith, millîcilerin desteklenmesini hükümetinden talep etti: *Gerçek milli hislere karşı Damat Ferid'e arka olmakla kendi çıkarlarımıza zarar veriyoruz. Damat Ferid'i milliyetçilerle anlaşmaya teşvik etmeliyiz. Hatta gerekirse, onları temsil eden bir hükümete itiraz etmeyeceğimizi anlatmalıyız. Milliyetçi hükümet demek mutlaka İngiliz aleyhtarı hükümet demek değildir. İngitere'nin Türkiye'nin kaderinde söz sahibi en büyük devlet olduğuna inandıklarından Türklerin bizimle beraber olmaları icap eder. İngiltere aleyhtarı bir hava yaratılmasına dikkat etmeliyiz.*<sup>120</sup>

Yarbay Ian Smith'in muhtırasına göre Sadrazam Damad Ferid'in başyaveri Kemal demiştir ki *milliyetçiler İttihadçı değildir, hatta M. Kemal Paşa Anadolu'ya geldiği takdirde Enver Paşa'yı tevkif edeceğini bildirmiştir. [...] Milliyetçi liderler makul kimselerdir ve İngiltere ile yakınlaşma istemektedirler; müzakereye gidilebilir.*<sup>121</sup>

**30 Eylül/1 Ekim 1919.** Sadrazam Damad Ferid istifa etti. *Hükümeti bir açmaz karşısında bırakılıp istifa etmek zorunda bırakıldı. Zira Britanya başta olmak üzere İtilaf Devletleri Mustafa Kemal hareketinin kuvvetle bastırılmasına izin vermemişlerdi.*<sup>122</sup> Sivas Heyet-i Temsiliyesinin Sadrazam Damad Ferid'i hükümetten düşürmesi olayı, 30 Kasım 1919 tarihli ABD istihbarat raporunda *darbe* olarak nitelendirilecektir.<sup>123</sup>

İngiliz yıllık raporuna göre Damad Ferid'i istifaya mecbur eden hadise, Mustafa Kemal'in üzerine askerî kuvvet gönderilmesi teklifini İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin reddetmiş olmasıdır.<sup>124</sup> Bu istifayı İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler şöyle yorumlayacaktır: *Ferit Paşa tam zamanında istifa etti, yoksa İzmit Körfezine dayanmış olan Milliyetçilerle çatışma kaçınılmaz hale gelmiş idi.*<sup>125</sup> Hohler ayrıca:

Damat Ferit bize karşı azamî dürüst ve dost davrandı; bu günlerde kendi memleketi için mümkün olan her şeyi yaptı... Halk harpten tamamen yorgundur, ama M. Kemal, çetesiyle... Kongreler yapmakta... birbiri ardısıra şehirlerin idaresini eline almaktadır. Ferit son dakikaya kadar... bir kuvvet göndermek için çok istekli idi, onun bu isteğini önledik. Neticede gerçekten M. Kemal'e yardım etmiş olduk.<sup>126</sup>

<sup>119</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LV. "Eylül ortalarına gelindiğinde, İngiliz ve Fransız yüksek askeri yetkililer, Müttefikler'in şu anki hükümete herhangi bir etkin destek verecek güçlerinin bulunmadığına karar vermişlerdi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 177.

<sup>120</sup> Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 60. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>121</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVI-LVII. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>122</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13.

<sup>123</sup> *State Department*, 867.00/1072; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 119, dipnot 232.

<sup>124</sup> "Sadrazam Ferid Paşa İstanbul'dan Eskişehir'e destek kuvvet gönderilmesi hazırlıklarına başladı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'nın iznini gerektiren bu girişim -kısa süreliğine Paşa'yı umutlandırmış olsa da- reddedildi ve bu da Paşa'yı iktidardan etti." Ali Satın, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 38.

<sup>125</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVI.

<sup>126</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 142-143. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'in Siyasî Müsteşarı Bahriye Kaimmakamı Harry Luke: *Padişahla Damat Ferid'in durumlarının cidden acınacak bir halde. Bunlar vatanseverlikte Mustafa Kemal ile arkadaşlarından daha geri değildiler, fakat bunlar Türkiye'nin menfaatlerini, en iyi olarak mütarekeye tam bağlılık ve müttefiklerle tam bir işbirliğinde görüyorlardı. Durumlarının açıklığı müttefik hükümetlerin bağlılığa bağlılıkla mukabele etmemiş olmalarında görülmektedir.*<sup>127</sup>

**1 Ekim 1919'u müteakib.** Ankara'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Whittall, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Derneği Başkanı Mustafa Kemal'e dedi ki: İngiltere, Harekat-ı Milliye'ye karşı değildir. *Damat Ferit hükümetinin devrilmesinin hemen ardından Ankara'daki İngiliz "kontrol zabitanın" kendilerinin ulusal akıma karşı olmadıkları ifadesiyle, İngilizlerin Samsun'u boşaltması, Heyet-i Temsiliyenin birer genelgesine konu olmuşlardı.*<sup>128</sup>

**2 Ekim 1919.** Britanya Harbiye Nezâreti, Hariciye Nezâretinin tasdiğiyle, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'ye talimat gönderdi. *Anadolu demiryolunda mülki yönetimi desteklemek için kuvvet kullanılmayacak ve vuruşmalara girmek tehlikesi olmadan yerlerinde tutulamayacaklarsa, birlikler geri çekilecektir. Vuruşmalar, kapsamı belirsiz harekâta yol açabilir, İran, Filistin ve başka yerlerde ciddi sonuçlar doğurabilir.*<sup>129</sup>

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin Batı Anadolu'daki işgalini sınırlayan *Milne Hattı* çizildi: *Bütün basiret sahibi İngiliz devlet adamları ile politikacılarının, daha Yunan askerlerinin İzmir'e çıkarılmalarını müteakip Anadolu'nun (İtalyanlardan da) tamamiyle boşaltılmasını kabul edilebilir tek hal çaresi olarak görmelerine rağmen; Yüksek Şûra'nın 1919 yılındaki mukavemetine karşı ancak ileri yürüyüşün sınırlandırılmasını (2 Ekim tarihli Milne hattı olarak) sağlamaktan ileri gidilemedi.*<sup>130</sup>

Yunanlılara sadece, Türk saldırılarına karşı kendilerini savunmak için karşı saldırıda bulunmak ve sonradan eski mevzilerine dönmek koşuluyla *Milne Hattı'nın* üç kilometre ilerisine kadar düşmanı kovalama hakkı verilmiştir. Verilen bu izin, Türk çeteleri sorununu çözümlemeyecekti.<sup>131</sup> Bilakis Yunan aleyhine neticeler doğuracaktır. Tarafsız statüdeki Boğazlar Bölgesinin çetelerden temizlenmesi için Haziran 1920'de verilecek taarruz iznine değin, Yunan ordusu, sınırlandırılmış İzmir kesiminde kalacak, *Milne hattını birkaç kilometre geçerek Türk çetelerini izlemekten ve yeniden üslerine dönmekten başka bir şey yapamayacak binaenaleyh sınırları bozulacak ve moral yönünden de kötü bir duruma düşecektir.*<sup>132</sup>

*Milne Hattı*, Mustafa Kemal'in devletleşmesine katkı sağlamıştır: *Ege bölgesinde önce kongreler, sonra çeteler halinde Kuva-yı Seyyare'nin, bunun lağvedilmesinden sonra da Kuva-yı Milliye'nin Yunanlılara direnmesine ve nihayet yenmesine katkıda bulundu.*<sup>133</sup>

<sup>127</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 26. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "Damat Ferit hükümeti sonuna dek Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi'yle iyi ilişkilerini sürdürmüştür. Eylül sonlarında Adil Bey, Necati ve Fatin beyleri bölgeye göndermiş, Balıkesir ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi adına gelen Vasıf ve Hulusi beyleri de güzelce ağırlamıştı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 514. İngiliz Damad Ferid'in kuyusunu kazıyor iken, Damad Ferid Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesini el altından destekliyordu. Batıda Yunan'la harb eden teşkilat, Mustafa Kemal'in cephe gerisindeki siyasî teşkilatından büsbütün farklı ve ayrıydı. İngiliz örtülü yardımı, Mustafa Kemal'in önce Damad Ferid'i yenmesini sonra Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesini ARMHC Heyet-i Temsiliyesine biat ettirmesini sağlamıştır.

<sup>128</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 280, dipnot 641.

<sup>129</sup> FO, 371/4159, 134310; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 603, dipnot 385.

<sup>130</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 88.

<sup>131</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 165.

<sup>132</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 180.

<sup>133</sup> Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 430.

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinde muvazzaf Christos D. Karassos: *İngiliz Generali Milne'nin çektiği hattın öte tarafında, Türkler, istedikleri gibi ordularını ve devletlerini yeniden yapılandırmaktaydılar. Yunan ordusu, Kemal'in güçlerine karşı ilerleme özgürlüğüne sahip değildi.*<sup>134</sup>

**4 Ekim 1919.** İngilizler, Hohler'in deyişiyle "Mustafa Kemal'in önünden çekiliyormuş gibi" Samsun'u da tamamen tahliye etti.<sup>135</sup> Böylece Damad Ferid Kabinesinin 1 Ekim'deki sukûtu ve İngilizlerin Merzifon'dan ve Kütahya'dan sonra Samsun'u da tahliyesi, Mustafa Kemal'in elini güçlendiren ve O'na itibar kazandıran bir dizi gelişme olmuşlardır.<sup>136</sup> İngilizlerin Osmanlı dahiliyesinde tarafsızlık politikası adı altında Kemalist cuntaya hayırhah tavrı, netice itibarıyla, Damad Ferid Kabinesinin *kurmaya çalıştığı dengeyi bozmuş, Anadolu'da süren direniş faaliyetlerindeki gelişmeye siyasî katkı sağlamıştır.*<sup>137</sup>

**5 Ekim 1919.** Bern'deki İtalyan Gizli Servisi raporu: *İngiltere'nin Mustafa Kemal ve çetelerini silahlandırmakta olduğu, Yunanları Anadolu'dan kovmaya, dolayısıyla da görüşünü desteklemek için isyancı birliklerden yararlanmaya niyetlendiği* eklenmeli.<sup>138</sup>

İngiliz Tuğgeneral Richard Elles Solly-Flood, Eskişehir'e muvasalat ederek Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Mirliya (Tuğgeneral) Ali Fuad (Cebesoy) ile görüştü. Solly-Flood, *millî harekete karşı tarafsız kalacaklarını, Türkiye'nin dahilî işlerine karışmayacaklarını söyledikten sonra o güne kadar bazı millî hareket ve galeyanı nezaketsizce reddetmekle mafevk kumandanları tarafından muaheze olunduğunu itiraf etmiş, kendisi ve maiyetinin yalnız şimendifer hatlarının muhafazasına memur olduğunu bildirmiştir.* Ali Fuad ise cevaben *her iki taraf mümessillerinin dostça vuku bulan bu mülâkatları artık suitefehhümlere meydan verilmeyeceğine en iyi bir delildir* demiştir.<sup>139</sup>

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinin aldığı kararlar arasında iki mühim madde: (i) *Suriye ve Irak Müslümanlarının bağımsızlık için doğruca Avrupa ve Amerika'ya başvurmaları gereğinin 13. Kolordu Komutanlığı'na bildirilmesi;* (ii) *Samsun'un İngilizler tarafından boşaltılması olayının İtilaf Devletleri tarafından milletin meşru isteklerine saygının ilk işareti olduğunun genelge ile duyurulması.*<sup>140</sup>

**6 Ekim 1919.** Dallolio, İtalya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Milliyetçi Türk yöneticileriyle ilişki kurmak ve bazı somut siyasi sonuçlar elde etmek için, Fransızlar ve İngilizler uğraş içindedir.*<sup>141</sup>

<sup>134</sup> Christos D. Karassos, *Küçük Asya'daki Savaş: Mart 1921'deki askeri operasyonlar* [Yunanca], 1968, s. 47; Aktaran: Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem: Bâki İlk Selam*, 2004, s. 206.

<sup>135</sup> Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 211; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 146.

<sup>136</sup> "Efendiler, tahattur buyurursunuz, İngilizler, Merzifon ve müteakiben Samsunu, tahliye etmişlerdi. Bu münasebetle ve Ferit Paşa Kabinesinin sukutu üzerine, Sivas ahalisi fener alayı yaptı, tezahüratta bulundu. Birtakım nutuklar verildi. Bu sırada halk ta *kahrolsun işgal* diye bağırıyorlar. (..) Millî teşkilât genişliyor ve kuvvetleniyor: Efendiler, Ferit Paşa hükûmetinin sukutu, memlekette bazı mütereddit görünen mahallerin de hissiyat ve maneviyatı üzerinde hüsnü tesir yaptı. Her tarafta, rüesayı memurini mülkiye ve askeriye başta olmak üzere, teşkilâta germi verildi." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 169, 171.

<sup>137</sup> İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satın, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 36. "İngiliz kuvvetlerinin Samsun'dan çekilişi, Milli Mücadele [Nationalist] hareketinin bir zafer nişanesi olarak, Erzurum'da fener alayı geçidiyle kutlandı." (Satın, 2010, s. 39).

<sup>138</sup> Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 77.

<sup>139</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 236-237.

<sup>140</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 148.

<sup>141</sup> Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 76.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a muhtırasına göre *Yunanlılar da İngilizleri tenkid etmektedir*.<sup>142</sup>

**7 Ekim 1919.** Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası, Milne Hattını kabul etti.<sup>143</sup>

Yunanların, Milne Hattı olarak tanınan çizginin ötesinde üç kilometreden fazla mesafede çete takibi yapması yasaklanmıştı. Bu tablo içindeki eksiklik, yabancı işgaline karşı milli direnişi örgütleyecek merkezi bir liderlikti.<sup>144</sup>

Müstakbel Ağustos-Eylül 1921 Sakarya Muhabesinin Yunan 2'nci Kolordu Kumandanı, Yunanistan ve Danimarka Prensi Andrew (d.1882-ö.1944):

Yavaş yavaş tek mil Yunan Ordusu Küçük Asyadaki uzun ve pahalı musaraaya sokuldu. Başlangıçta, Yunan Ordusunun karşısında cephe tutan bir Türk Ordusu yoktu, yalnız bizim kıt'alarımızı türlü türlü yollar ve usullerle hırpalayıp yoran bazı gayrimuntazam kıt'alar mevcut idi, maamafih işbu Türk akıncılarına karşı yapılan her hafif ve manasız müsademe bir gün bir Ordu kumandanına, öteki gün diğer bir kumandanına şöretler akis ve izafe ettiren büyük zaferler şeklinde işaa ve ilân ediliyordu.

Hiç şüphesizdir ki, kaide olarak her sefer için takip edilen maksat ve hedef düşmanın mağlûp edilmesi ve onun, galibin arzusuna ram edilmesidir. Bu kaide doğru ise, işbu seferin başlangıçlarının ne suretle tefsir ve tasvir edilebileceğini bilmeyorum. Basitçe söylemek lâzım ise bizim cephemizin karşısında düşman Ordusu yoktu, yalnız bazı gayrimuntazam çeteler vardı, fakat Ordumuz, Müttefikler tarafından tayin edilmiş olan muayyen bir hattın daha ötesine ilerlemeğe izinli değildi. Bunun manası da şudur: Müttefikler, düşman Ordusunun teşkilâtının yapılarak taarruzlarına başlamasını beklemeğe Yunan Ordusunu mecbur etmişlerdi.<sup>145</sup>

Kahire'deki Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen, Britanya Hariciye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. İngiliz subaylarının Mustafa Kemal'i Sivas'ta ziyaret etme konusunda herhangi bir güçlkle karşılaşmayacaklarına inandığını; İngiliz ajanları, halkı, milliyetçilere karşı kışkırtmadığı takdirde, Mustafa Kemal'in İngilizlere karşı düşmanca davranmayacağını bildiriyor; onunla yararlı görüşmeler yapılabileceğini üstü kapalı bir biçimde anlatmaya çalışıyor. Miralay Meinertzhagen bu hususda ferd, yalnız kalmamakta, kurumsal bir mülahazayı izhar etmektedir: İngiliz askerî kuvvetlerinin Yunanlılarla İtalyanların yararına ve İngiliz çıkarları aleyhine Türk milliyetçilerine karşı seferber edilmesini onaylamayan İngiliz Genel Kurmayı da Albay Meinertzhagen'in bu görüşlerine katılıyor.<sup>146</sup>

İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Samsun'a intikal ederek Hindli İngiliz bölüğünün tahliyesinden ahalinin memnun olup olmadığını mutasarrıfa sual etti. Sivas Heyet-i Temsiliyesi cuntası mensubu 3'üncü Kolordu Kumandanı Selâhaddin'nin (Köseoğlu) Harbiye Nezâretine 13 Ekim tarihli ve şifreli muhtırası:

İngiltere Devletinin Dersaadet Mümessili Amiral "Derobek" berayızıyaret Ayrendok zırhlısı ile 7/10/35'de Samsun limanına vürut ederek Mutasarrıf-ı mahallîye vekâlette bulunan Onbeşinci Fırka Kumandanı tarafından usulen ziyaret edilmiş ve Müşarünileyh bilmukabele Hükûmet Konağına gelerek iade-i ziyaret eylemiştir. Esnay-i mükâlemede: Halihazırda asayişin derecesiyle İngilizlerin Samsun'dan gitmelerinden dolayı ahalinin müteessir olup olmadıkları ve bu muhabereye neden dolayı iştirak edildiği kendileri tarafından sorulmuş. Halihazırdaki asayişin derecesi evvelkinden daha iyi mertebede olduğu ve her tarafda sükûnet-i tamme mevcut bulunduğu ve İngilizlerin Samsun'dan gitmelerinden dolayı ahali hiçbir suretle müteessir

<sup>142</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVI.

<sup>143</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 303.

<sup>144</sup> George W. Gawrych, *Genç Atatürk*, 2014, s. 97. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>145</sup> Prens Andre, *Felâkete Doğru*, 1932, s. 12. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>146</sup> FO/4159/139090; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 163. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

olmayıp yalnız hoş geçindikleri için haklarında beyan-ı memnuniyet etmekte oldukları, muharebeye girmek meselesine gelince: [...] ötedenberi dost tanıdığı İngiltere Hükûmeti vakayii sâlifede kendisine zahîr olmuş bulunsa idi Hükûmet-i Osmanîyenin hiçbir suretle Almanlarla müştereken harbe girmeyecekti cevabı verilmiş. Hakkında gösterilen ihtiram-ı mahsusadan dolayı beyan-ı memnuniyet ederek zırhlıya avdet eylemiştir.<sup>147</sup>

**8 Ekim 1919.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb: *Millî Parti karar verdiği takdirde Sultan'ın tahttan indirilmesine mani olunması mümkün görülmemektedir.*<sup>148</sup> İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler: *İzmir'in işgali, halkın İngiltere'ye olan güvenini sarstı. Halk Damat Ferit'i, İngilizlerin her dediğini yapan zayıf bir şahsiyat olarak görüyor. O, millî hareketin gerçek ağırlığından habersizdir.*<sup>149</sup>

**9 Ekim 1919.** Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, "Harp Kabinesine" sunduğu mahrem muhtırasında, *Türk ulusal akımını şöyle vasıflandırdı: Ana gayesi, Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasına karşı koymak olan yurtsever bir örgüt.*<sup>150</sup> Churchill, *Anadolu'daki Askerî Politikalar* nam bu muhtırasında belirtiyor ki mezkûr milliyetçi hareket, Rum ve Ermeni bölücülere karşı memleketlerini müdafaa etmektedir; günbegün kuvvetlenecektir. Binaenaleyh İngiltere, *yabancı ve çapulcu ırkların menfaatine bölgede bir maceraya* atılmak yerine Türkiye üzerine gerçekçi bir siyaset takib etmelidir.<sup>151</sup> Churchill muhtırasına binaen Britanya Harbiye ve Hariciye nezâretleri arasında mülhaza farkı zuhur ediyor: *İngiliz Savunma Bakanlığı, İngilizlerin Türkiye'deki yurtseverlerin düşmanlığını kazanmaya başladıklarına inanıyor; Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileriyle bir anlaşmaya varılmasını destekliyor; ama İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bu görüşe yaklaşıyor; bunun, İtilâf devletlerinin haberi olmadan iş yapmak ve Türkiye ile imzalanacak barış antlaşmasını hiçe saymak anlamına geleceğini ileri sürüyor.*<sup>152</sup>

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı 37 numaralı rapor kaleme aldı. Belirtildiğine göre *İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Milne, sadrazamın, ulusal akımı bastırması için Eskişehir'e asker göndermesine izin vermemesi ve İngiliz askerlerine iç politika bakımından tam bir tarafsızlık gütmeleri emri verilmesi yüzünden iktidardan düştüğüne kanidir.*<sup>153</sup>

**10 Ekim 1919.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a gönderdiği mahrem muhtırasında *mütarekeyi imzalayan ve Türkiye'nin yerine bugün bambaşka bir Türkiye'nin doğduğu ve yeni Türkiye'ye barış şartlarını empoze etmenin kolay*

<sup>147</sup> Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1955, Sayı 11, Vesika No. 283.

<sup>148</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 146-147, 242.

<sup>149</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 156. Eski Sadrazam Damad Ferid'in askeriye ve kısmen halk nazarında işbirlikçi zannedilmesi, önemli ölçüde, Mustafa Kemal'in "telgraf telleriyle" gerçekleştirdiği yoğun propagandasının bir mahsulüdür. "Cevat Paşa'nın 15 Mayıs'ta M. Kemal'e teslim ettiği şifre anahtarının onca büyük bir değeri vardı. Millî Mücadele bittikten sonra İzmir'de huzuruna kabul ettiği gazetecilerin: *Paşa hazretleri, bu zaferi ne ile kazandınız?* sorusuna: *Telgraf telleriyle* cevabını verdiği söylenmektedir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 118. Telgraf trafiğiyle hükümet üzerinde baskı kurmak bir İttihadçı taktiği idi: "Mustafa Kemal, meşrutiyet devriminin Türkiye'ye getirdiği, telgraf yağdırarak iktidarı etkileme tekniğinden azami ölçüde yararlanmaya devam ediyordu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 19.

<sup>150</sup> FO, 4159/139550; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 63.

<sup>151</sup> PRO, CAB, 24/89, G.T. 8292, War Cabinet, "Military Policy in Asia Minor" Memorandum by the Secretary of State for War, 9th October 1919; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 87-88.

<sup>152</sup> FO/4159/139550; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 163. İktibasdaki *vurgu* tarafımıza aittir.

<sup>153</sup> FO/4160/150655, No. 37; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 147, dipnot 87.

olmayacağı, barışın imzalanması geciktikçe de yeni Türkiye'nin kuvvet kazandığı belirtildi. Dahası, Mustafa Kemal, İngiliz askerlerinin Samsun'dan çekilmesini sağlamakla öğünmektedir.<sup>154</sup>

**11 Ekim 1919.** İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Fransız Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İstanbul'la Sivas'ın anlaştıklarını bildiriyor, böylece hükümetin Kuva-yı Milliye'nin sorumluluğunu yüklendiğini, oysa Kuva-yı Milliye'nin varlığının mütarekeye aykırı olduğunu yazıyor. Üstelik İngilizler, ellerindeki 100 bin Türk esirini iadeye başlıyorlar*.<sup>155</sup> Diğer bir deyişle, 1919 güzünde tezahür ediyor ki İngilizler, Mustafa Kemal'e siyasî stratejik destek vermekle beraber insan kaynağı da sağlıyor.

**14 Ekim 1919.** Paris Sulh Konferansı içtima ediyor. *Yunan delegeleri, Yunan işgal bölgesinde Türklerden kalan ağır top ve cephanenin İngilizler tarafından İstanbul'a taşınmasını protesto ettiler*.<sup>156</sup>

**16 Ekim 1919.** Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı John Anthony Cecil Tilley: *Albay Rawlinson'un işi kolay olmayacak, Mustafa Kemal'in Araplarla bir entrika çevirmemesini, Ermenileri katletmemesini, Anadolu'da olay çıkarmamasını istiyoruz... Rawlinson görüşmelerinde dostane davranırsa İtalya Yunanistan ve belki de Fransa endişeye düşebilir. Şimdilik Mustafa Kemal'den uzak durması düşüncesindeyim. Aynı muhtıraya bir başka memurun derkenarı: kabul, fakat daha sonra Asya Türkiyesi'nde yegane canlı kuvvet olarak kendisiyle (Mustafa Kemal) anlaşmaya varmamız icab edecek*.<sup>157</sup>

**18 Ekim 1919.** Koramiral John de Robeck, Lord Curzon'a 1939 numaralı telgraf gönderdi. *Amerikan İstihbaratına mensup teğmen R. Dunn", "İstanbul'da bir İngiliz subayıyla yaptığı konuşmada Türk milliyetçilerinin Türk kamuoyunu temsil ettiklerine ve aralarında ülkenin en zeki kimselerinin bulunduğu inandığını belirtmiştir*.<sup>158</sup> Robeck, Curzon'a şu hususu da bildiriyor: *Samsun kuvvetlerinin geri çekilmesi elbette Mustafa Kemal tarafından en iyi şekilde değerlendirilmiştir*.<sup>159</sup>

**20 Ekim 1919.** İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Milne, Britanya Harbiye Nâzırı Winston Churchill'e muhtıra gönderdi. İstanbul'u tazyik altında tutmak, Anadolu'ya ise bekle ve gör siyasetini icra etmek, en müsmir neticeyi verecektir:

Nasyonalist hareketi Türkiye umumî efkârını kuvvetlendirdi ve bu hareketi destekleyenler, Türkiye'de iktidarı ellerine geçirmiş bulundular; bugün daha da fazlasını yapacaklardır. . . ; liderleri silâhlı mukavemet fikrine iltifat etmektedirler. . . ; bunlar ateşle oynuyorlar. Bundan dolayı asker kuvvetine lüzum hasıl olabilecek bir duruma karşı seyirci kalmak münasıptır.<sup>160</sup> [...] Şu anda emrimdeki kuvvetler, memleketi kontrol edebilecek bir mevkiye olsun ya da olmasın, İstanbul'daki Hükûmete baskı uygulamak için yeterlidir.<sup>161</sup> Barış Konferansı'nın kararları sert olursa, uzlaşma ruhu taşıyan yaşlı adam, vahşi ruhunu kontrol edemeyecektir.<sup>162</sup>

<sup>154</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVIII. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>155</sup> *Ministère des Affaires Étrangères*, vol. 90, p. 249-250; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 45.

<sup>156</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 170. Yunan protesto ediyor çünkü kendisine ganimet olarak bırakılmayıp İstanbul'a sevk edilen top mermilerinin Mustafa Kemal tarafına kaçak yollardan sevk edileceğini adı gibi biliyor.

<sup>157</sup> Rahmi Doğanay, *İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 64.

<sup>158</sup> *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. IV, p. 825; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 65.

<sup>159</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 158.

<sup>160</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 147.

<sup>161</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 257.

<sup>162</sup> FO, 371/4160, 157877; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 274.

Başka bir deyişle ağır koşulları mündemiş barış teklifi, İstanbul'daki hükümeti daha da itibarsızlaştıracak ve Mustafa Kemal'i daha da güçlendirecektir.

Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon ile ikinci defa görüştüktan sonra Yarbay Alfred Rawlinson, *General Milne'in gizli ajanı olarak* Londra'dan Erzurum'a doğru yola çıktı.<sup>163</sup>

Lord Curzon'la bir mülakat daha yapmak şerefine nail oldum. Bu sefer de Mustafa Kemal'in hedefleri, niyetleri ve bunları gerçekleştirebilecek bir mevkie geçebilmesi ihtimallerinin neler olduğu hakkında bildiklerimi tekrarladım. Lord Curzon'dan, mümkünse Mustafa Kemal'i tekrar görerek partisinin barış için ne gibi şartlar sağlamayı umduğu ve ne gibi şartları kabule hazır olduğunu (imkansız nazarıyla bakılan "Pakt" hükümleri hariç), imkan nispetinde, açık olarak tespit etmek talimatını aldım."<sup>164</sup>

**23 Ekim 1919.** Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, Hariciye Nâzırı tayin edildi.<sup>165</sup>

**26 Ekim 1919.** İngiltere Hükümeti'nden İstanbul'daki Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne'ye talimat: *Anadolu demiryolu boyunca sivil Türk yönetimini desteklemek için kuvvet kullanılmamalıdır. Bu kuvvetlerin orda kalmaları milliyetçilerle açıktan düşmanlığı davet ediyorsa tümü geri alınmalıdır.*<sup>166</sup>

**27 Ekim 1919.** Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, İngiliz Başvekil Lloyd George'ye uzunca bir şikâyet mektubu gönderdi. Müttefiklerin takib ettiği siyaset, Yunanistan'ı Anadolu'da yavaş yavaş yıkıma götürüyor.<sup>167</sup>

**28 Ekim 1919.** Manyas'ta bulunan Anzavuroğlu Ahmed, Padişah Vahideddin'e muhtıra gönderdi. Buna göre birbiriyle iltisaklı Balıkesir'deki Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi ile Sivas'daki Mustafa Kemal'in maksadları devleti parçalamak, Hilâfet'in ve Hânedân-ı Saltanat'ın hukuk-ı hâkimiyetini yok etmek, Hilâfet makamına bağlı bulunan Âlem-i İslâm'a bir darbe indirmektir.<sup>168</sup>

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un Venizelos'la mülakatına dair günlük kaydı:

İzmir'e gitmekle ülkesini ve kendisini perişan ettiğini yüzüne karşı söyledim; zavallı adam bunu kabullendi, Paris [Sulh Konferansı] Türk'ü ortalıktan silmediği ve Türklerle barıştığı için böyle oldu, dedi... Venizelos, Türk'e karşı çok acımasızdı ve Türk'ü silip süpürmek istersek on iki tümeni de kullanma ihtimalimiz var, dedi. Umutsuz bir vaziyette olduğunu anlamıştı ve şimdi de on iki tümenini satışa çıkarmaya çalışıyordu. Hem kendisinin, hem de Yunanistan'ın yıkıldığını Lloyd George'ye söylemem için bana yalvardı. Söylerim, dedim ben de. İhtiyar adam bitikti.<sup>169</sup>

**1 Kasım 1919.** Sivas'da Mustafa Kemal riyasetinde içtima edip birtakım kararlar alan ARMHC Heyet-i Temsiliyesi, İstanbul'daki İstihbarat-ı Sulhiye Komisyonu Reisi Miralay Mustafa İsmet'e (İnönü) talimat gönderdi: Harekât-ı milliyenin İngilizler aleyhinde olmadığı ve İngilizlere fart-ı temâyülün onların

<sup>163</sup> Rahmi Doğanay, *İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 64.

<sup>164</sup> Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 295. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

<sup>165</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 190.

<sup>166</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 194.

<sup>167</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 170-172.

<sup>168</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 156.

<sup>169</sup> C. E. Callwell, *Feld-Marshal Sir Henry Wilson*, 1927, vol. 2, p. 213; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 172. Henry Hughes Wilson, Ekim 1919 zarfında şu cümleleri derc etmiştir: "Ermeniler ve Yunanlılar, insanlık açısından Türklerden daha gelişmiş ve daha medeni değildir. Yunanlılar, Bulgarlar, Türkler, Ermeniler ve Kürtler, hatta Almanlar arasında vahşilikte ve yabanilikle fark yoktur." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 444.

plânlarını tatbika yardım edeceği, Avrupa'da lehimizdeki cereyanın cezrî-radikal harekât sâyesinde husûl bulunduğu.<sup>170</sup>

**2 Kasım 1919.** Mustafa Kemal, Harbiye Nâzırı Birinci Ferik Cemal'e (Mersinli) gönderdiği cevâbî şifreli telgrafta, *meclis-i millinin İstanbul haricinde hükümet-i seniye'nin tensip edeceği emin bir mahalde toplanması gerektiğini* arz etti. Cemal (Mersinli), 31 Ekim tarihli şifreli telgrafında, *Meclis-i mebusanın taşrada toplanmasını iki husus açısından mahzurlu olduğunu* bildirmişti: (i) İstanbul'un Türk idaresinden ebediyen çıkmasına, uluslararası bir idare altına alınmasına mahal verebilir; (ii) meclisin İstanbul haricinde içtima edilmesi ihtilâl demektir.<sup>171</sup>

Yarbay Alfred Rawlinson denizyoluyla İstanbul'a muvasalat etti.

**3 Kasım 1919.** İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, Rawlinson'u makamına kabul etti. Rawlinson, Mustafa Kemal ile temas kurmak üzere tekrar vazifelendirildi.<sup>172</sup>

**4 Kasım 1919.** Rodos'daki İtalyan Doğu Akdeniz Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Vittorio Elia'nın raporu: Bizimkiler tarafından korunan silah ve cephane depoları, İngiliz yetkililerin emri üzerine, milliyetçi birliklerin korumasına verildi.<sup>173</sup>

General Milne'den sonraki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Charles Harington, 1940 senesinde neşredeceği hatıratında Anadolu'ya silah sevkiyatı meselesine müteallik dikkat çekici cümleler derc edecektir: *Savaşın sonra Türkler silahsızlandığında, onların silahları İngiliz, Fransız ve İtalyanların sorumluluğundaki çeşitli depolara bırakılmıştı. [...] Onca yıldan sonra hem Fransızların hem de İtalyanların bütünüyle Türklerin yanında olduğunu söylemekten zarar çıkmaz. Ve 1918 Ateşkesinden sonra Müttefiklerin emanetine bırakılan zulalar ve silahların Fransız ve İtalyanlar tarafından Türklere verildiğini ve bu silahların Mustafa Kemal'in teşkil ettiği ordunun çekirdeğini oluşturduğunu söylemekten de... [...] Yunan Komutanı [...] Müttefiklerin Anadolu'daki Türklere silahları toptan verdiğini söyledi!*<sup>174</sup> Örneğin Sadaret yaverlerinden Çerkes Tarık Mümtaz (Göztepe), *İtilâf askerî kuvvetleriyle zabıta şebekesinin gözleri önünde Anadolu'ya pek büyük çapta askerî malzeme ve mühimmat gönderildiğini* ifade etmiştir.<sup>175</sup>

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 2066 numaralı muhtıra göndererek (i) *M. Kemal Paşa'nın Parlamentonun İstanbul'da değil, Bursa'da toplanmasını istediği yolundaki haberi* belirtti ve *haberin doğruluğuna kanaat getirdi*; (ii) *Türklerin İstanbul'dan atılmaları konusundaki bir muhtırayı* da ilaveten teslim etti. İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Hohler'e göre Mustafa Kemal'in talebi doğrultusunda Türk Parlamentosunun Bursa'da toplanması İngilizlerce olumlu karşılanacak ve Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi, üçüncü derecede bir devletçik durumuna düşmesi anlamına gelecektir:

Türklerin İstanbul'dan Atılmaları Konusunda T. B. Hohler'den İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra:

<sup>170</sup> Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 41. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "Heyeti Temsiliyenin bir kararına göre, İsmet Bey'e, milli harekâtın İngilizler aleyhinde olmadığı, İngilizlere eğilimli olmanın onların tasarılarını uygulamaya yardımcı olacağı, Avrupa'daki lehimizde cereyanın *cezri-radikal harekât* sayesinde olduğu [...] bildiriliyordu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 207, dipnot 452.

<sup>171</sup> *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Ekim 1982, Sayı 82, s. 65-76, Belge No: 1788 ve 1789.

<sup>172</sup> Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları (1918-1922)*, 2016, s. 298.

<sup>173</sup> Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 79. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>174</sup> Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2023, s. 118, 120, 228. Harington, İngiliz muhafazakârlarının Mustafa Kemal'e fevkalade mahrem yardımlarını ısrarla gizlemiştir.

<sup>175</sup> Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 265.

1. Türk Parlamentosunun Bursa'da toplanmasının İngilizlerce olumlu karşılanması. Bunun, Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi, üçüncü derece bir devletçik durumuna düşmesi anlamına geleceği fikri.
2. Tarih boyunca bir imparatorluk şehri olagelmış İstanbul'un bu küçük Türk devleti için fazla olacağı.
3. İstanbul'u İslamiyetin kutsal bir şehri saymaya da imkân olmadığı.
4. Bu durumda Türklerin İstanbul'dan atılmaları ve Osmanlı devletinin ve Halifeliğin merkezinin Bursa'ya taşınmasının uygun olacağı. Osmanlı Hanedanının artık tükenmiş görüldüğü. Türklerin tepkisinden de çekinmemek gerektiği, çünkü Türklerin İngiltere'ye karşı gelebilecekleri ve ancak şiddet muamelesinden anlıyacakları.<sup>176</sup>

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, 4 Kasım 1919'da, *kendisinin Türkleri haberdar etmesini ya da gerekli tedbirleri almasını beklemeden yeni hattı işgal ettikleri için Yunanlıları protesto etti*.<sup>177</sup>

**7 Kasım 1919.** Mustafa Kemal Meclis-i Mebusan'a Erzurum mebusu tayin edildi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, *İngilizlerle anlaşmanın hangi koşullarda mümkün olduğunun gazeteci Celal Nuri [İleri] Bey'e sorulmasını kararlaştırdı*.<sup>178</sup>

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'u ikaz etti: *Eğer Dışişleri Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı desteklemeyi sürdürürse, bütün Yakındoğu'da başımız derde girecek*.<sup>179</sup>

**11 Kasım 1919.** Samsun'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring rapor veriyor: *Mustafa Kemal'in Padişah tarafından gönderildiği iddiasının doğru olmadığı anlaşıldığından, ulusçu hareket, artık hiç tutulmamaktadır. Mali desteği tehditle elde etmekteledir. Yunanlılar ülkeyi istilaya devam etmezler ya da büyük, bağımsız bir Ermenistan kurulmazsa, Mustafa Kemal hareketinin istikbali yoktur*.<sup>180</sup> Diğer bir deyişle Padişah'ı kandırmış Mustafa Kemal'in sönmölenmekte olan cuntacı hareketinin devletleşebilmesi için Yunan işgalinin kontrollüce genişletilmesi lazımdır.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 2110 numaralı muhtıra gönderdi. *Barışın gecikmesinin Türkiye'deki keşmekeşliği arttırdığından başka M. Kemal'in işine yaradığını* belirtiyor\*. Samsun'daki İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı Perring'in Robeck'e bildirdiğine göre Mustafa Kemal hareketi Samsun'da gözden düşmüştür, *hareketin tek sonucu Hristiyanlar için sathî bir güvenlidir*.<sup>181</sup>

<sup>176</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXVIII-LXIX. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mustafa Kemal'in meclisi Anadolu'da toplanması muhakkaktır fakat rivayetler hangi şehirde içtima edeceği noktasında ihtilaf etmektedir: Şükrü Hanoğlu, *Atatürk*, 2023, s. 309, dipnot 173. Mustafa Kemal'in yoklama yapmak üzere birçok şehri (Bursa'yı, Ankara'yı ve Eskişehir'i) gündeme getirdiği düşünülebilir.

<sup>177</sup> FO, 371/4222, 149232; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 304, dipnot 695.

<sup>178</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 217.

<sup>179</sup> Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 135, sonnot 24.

<sup>180</sup> Foreign Office, 371/4160, 159178; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 254, dipnot 574. Vurgular tarafımıza aittir.

\* Bu bağlamda, eski Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in 23 Kasım 1921'de neşredeceği makalesindeki şu cümle, dikkate şayandır: "Harp olmazsa Ankara kahramanları yaşayamazlar, küflenirler, sönerler." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 160.

<sup>181</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXX, LXXVIII. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

**12 Kasım 1919.** Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Vekili Kâzım (Dirik), Erzincan'ı teftişe etmekte olan Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Yarbey Alfred Rawlinson, Kâzım Karabekir'le ve Mustafa Kemal'le gayr-ı resmî surette görüşmek maksadıyla İstanbul'dan Erzurum'a doğru yola çıkacaktır:

1- İngiltere Mümessili [~~Vuford~~ Crawford] Trabzon Mevki' Kumandanına gelerek bugün 11/11/[13]35'de Mîralay Ravlinson'un [Rawlinson] Dersâdet'den hareket edeceğini ve zât-ı sâmilîleriyle ve bilâhare de Sivas'da Kemal Paşa Hazretleriyle gayr-i resmî görüşeceğini söylemiş, ilâveten Tekke, Erzincan, Sivas caddesinin otomobil mürûruna müsâ'id olub olmadığını sormuş, şâyed bu yol müsâ'id değilse zât-ı sâmilîleriyle görüşükden sonra Samsun tarîkiyle Sivas'a gideceğini ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle orada görüşeceğini ve zât-ı sâmilîleriyle nerede görüşülmesi münâsib olacağına intizâr etmekde olduklarını bildirmiş.

2- Trabzon Mevki' Kumandanına zât-ı sâmilîlerinin Erzincan mıntikasını teftişde olduğunuzu ve alınacak cevâbın bildirileceğini, Erzincan-Sivas yolunun mürûra müsâ'id olub Tekke, Erzincan yolunun gayr-i ma'lûm olduğunu bildirdim. Bu bâbdaki cevâbın buraya ve Trabzon'a verilmesi müsterhamdır.<sup>182</sup>

Kâzım Karabekir, 15'inci Kolordu Kumandanı Vekili Kâzım'a (Dirik) *acele* şifreli cevabî telgraf gönderdi. Bir sureti de Sivas'daki Mustafa Kemal'e iletildi:

1- Mîralay Ravlinson benimle ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle görüşmek üzere 11/11/[13]35'de İstanbul'dan hareket etmiştir. Benimle nerede görüşebileceğini sormuş, verdiğim cevâb ber-vech-i âtî ma'rûzdur.

2- Haklarında hürmet-i mahsûsa beslediğim Ravlinson Bey'in benimle görüşmek arzusuna müteşekkirim. Ben kolordunun geri mıntikasını teftiş ediyorum. Sivas'dan aldığımız â'sârın naklini tanzîm ve te'mîn için Sivas'a kadar da gideceğimden mûmâ-ileyhin en kısa olan Samsun tarîkiyle Sivas'a teşrîflerini ricâ eylerim. Kendilerine hürmet-i mahsûsamı tebliğ buyurursunuz. Trabzon Mevki' Kumandanlığına ve berây-ı ma'lûmât 3. K[olordu] K[umandanlığına] ve 15. K[olordu] K[umandanlığı] Vekâletine yazılmıştır.<sup>183</sup>

**14 Kasım 1919.** Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon *artık, yapılacak en iyi şeyin yeni bir Türkiye'nin oluşmasına izin vermek olduğu kanısına varıyor. Bu Türkiye'nin başında da Mustafa Kemal olacaktır.*<sup>184</sup>

**18 Kasım 1919.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Türk vatanseverliğini, belki de Umumî Harbin uyandırabileceğinden çok daha gerçek olarak tahrik etti ve bu vatanseverli[k] Mustafa Kemal, barış şartlarına mukavemet edilmesi kararını verdiği takdirde, onun, Müttefiklere muazzam sıkıntıları mucip olacak bir kuvvet halinde ortaya çıkmasını mümkün kılacaktır.*<sup>185</sup> Gerçekler her gün yapılacak antlaşmayı daha da zorlaştırmaktadır. Barış ne kadar çabuk yapılırsa, Türkler, sert koşulları daha kolay kabul edeceklerdir.<sup>186</sup>

**21 Kasım 1919.** İngiliz istihbaratı mahrem muhtırasına göre *Ulusçular, Barış Konferansı'nın kararı Türkiye yararına olmazsa, Anadolu'da bir cumhuriyet kurulduğunu açıklayacak bir bildiri hazırlıyorlar.*<sup>187</sup> Diğer bir deyişle, Sevr, Anadolu'da cumhuriyet kurulsun için İstanbul'a dikte edilecektir.

<sup>182</sup> T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 433.

<sup>183</sup> T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 433.

<sup>184</sup> Margaret MacMillan, *Barış Yapanlar*, 2015, s. 673. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>185</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 146.

<sup>186</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 161.

<sup>187</sup> FO, 371/4161/161851; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 54. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

Amasya'da bulunan Bâb-ı Âlî Tahkik Heyeti Reisi Birinci Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İngiliz Yüzbaşı ---t Sivas'tan Amasya'ya geldi. Çengelhan'a İngiliz mandasını kabul ediniz diye propaganda yapıyor.*<sup>188</sup>

**26 Kasım 1919.** Lord Curzon, Koramiral Robeck'e muhtıra gönderdi. Buna göre Harbiye Nâzırı Winston Churchill, *Anadolu demiryollarındaki İngiliz personeli ile İngiliz birliklerini geri çekmeyi teklif etti. M. Kemal'in şimdilik demiryollarına müdahale etme eğiliminde görünmediği ve bu demiryollarının bir itimat işareti olarak kendi sorumluluğuna bırakılmasının M. Kemal'i yumuşatabileceğini* belirtti.<sup>189</sup> Paris'deki İngiliz yetkili Crowe ise Curzon'a gönderdiği 29 Kasım tarihli telgrafında, Churchill önerisinin *M. Kemal'in işine geleceğini, bu hareketi daha da güçlendireceğini* bildirecektir.<sup>190</sup> *Anadolu demiryolunun kontrolsüz bırakılması Mustafa Kemal çetelerinin takviyesine müsaade demektir (to reinforce the bands).*<sup>191</sup>

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, Paris Sulh Konferansı Britanya Heyeti katib-i salisi (üçüncü sekreteri) Eric Graham Forbes Adam'a mektub gönderdi. İttihad-ı İslâmcılığın nakavt edilmesi gerektiğini savunuyor: *Her yerinde Müslüman olmayanlar yaşadığı için Türkiye'nin hiçbir yeri kontrolsüz bir Türk yönetimine bırakılmamalı. Türklerin İstanbul'dan kovulmaları siyasal İslamcılık için bir nakavt darbesi olacağı için, İslam âleminde bunun yaratacağı dalgalanmalar göze alınmalı. İslamiyet siyasal bir sistemdir, dolayısıyla siyasal bir tehdittir.*<sup>192</sup>

**28 Kasım 1919.** Hüseyin Rauf (Orbay), Sivas Heyet-i Temsiliyesi ile kolordu kumandanları gizli içtimasında, Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından basılması ve müstakbel baskının millîci harekete faydalarını gündeme getirmiştir. Kâzım Karabekir, *İstanbul'da açılan Meclis'in basılmasının mukadder olduğunu, bunun da Anadolu'da millî hükümet kurmak için en iyi gün olduğunu* söylemiş; bu söz üzerine Rauf da, *İngilizler Meclis'i basmazsa Anadolu'da kurulacak millî hükümet için kendisini feda ederek Meclis'te bomba patlatacağını* ifade etmiş ve bu fikri kabul görmüştür.<sup>193</sup> Heyet-i Temsiliye tutanağı, 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatının perde arkasını aydınlatıyor.

**29 Kasım 1919.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, 14-21 Kasım tarihlerini kapsayan İngiliz istihbarat raporunu Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a iletti. İstihbarat raporuna göre millîciler *bir Anadolu Cumhuriyeti ilânını* düşünmektedirler. Yanı sıra Mustafa Kemal, *Enver Paşa ile muhabere* etmektedir.<sup>194</sup>

**Kasım 1919.** Anadolu'da *Mustafa Kemal'in ikinci Pâdişah olmak isteği* şayiası deveren etmektedir.<sup>195</sup>

İtalyan devlet arşivinde *Büyük Britanya ve Kemalistler arasında anlaşmalara dair (yalan) rivayetler üzerine* birçok rapor yer alıyor.<sup>196</sup> Yalan değiller.

<sup>188</sup> Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 676.

<sup>189</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXIX, 237. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Müttefikler, Mondros Mütarekesini (30 Ekim 1918) müteakiben Osmanlı Devletinin tüm demiryolu hattını kontrol etmeye başlamıştı. Tâ ki 1920 senesinin ikinci yarısına kadar: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 23-24.

<sup>190</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXXII. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>191</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 78.

<sup>192</sup> FO, 371/4161, 162140; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 316, dipnot 722

<sup>193</sup> Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 106, dipnot 335.

<sup>194</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXXI. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>195</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 115.

<sup>196</sup> Archivio Nitti (AN), 148-1512-P, Tittoni'den Rodos'a, İstanbul'a ve İzmir'e, 6 Kasım 1919; AN, 147-3290-R, Elia'dan Paris Sulh Konferansı İtalya Murahhas Heyetine, 8 Kasım 1919; AP, 7737-3564-C, Maissa'dan İtalya

**Aralık 1919.** Meclis-i Mebusan seçimi Tahkik Heyeti Reisi Birinci Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'den (Çakmak), Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine rapor: *Mustafa Kemal ulusal örgütün kurucusu olmayıp, Erzurumluların yarattığı harekete katılmıştır.*<sup>197</sup>

Çerkes Edhem, 1947'de neşrettiği risalesinde şunları yazacaktır:

Evet Anadolu'da millici hareketin gittikçe geliştiğini gören işgalci yabancılar, öncesinde yenilmiş, bozguna uğramış, çıldırmış haldeki Mustafa Kemal'in ihtiraslı kişiliğinden, Ankara'ya gelip Kuvvayı Milliye'ye katılmasından sonra da harekete bozgunculuk sokmak için yararlanmış olmayı düşünceleri kurnaz Avrupa diplomatlarının tarihte de her zaman görülen örnekleriyle bilinebilir. [...]

Mustafa Kemal'in İstanbul'dan bir ordu müfettişi ünvanı ile Anadolu'ya gönderildikten sonra nasıl olup da Kuvvayı Milliye arasına sokulduğunu ve başkanlık meselesini nasıl elde etmeyi başardığını özellikle yakın dostlarımıza sunmak gereğini görüyorum.<sup>198</sup>

**1(?) Aralık 1919.** Sivas Heyet-i Temsiliyesi azası ve Aydın Cephesi Kuva-yı Milliye Kumandanı Miralay Refet (Bele), *Balıkesir'e gelerek İngilizlerle görüşmelere girişti.*<sup>199</sup> Tafsilat yok. Acaba neler konuşuldu?

**2 Aralık 1919.** İstanbul İstilaât Başmemuru Ali Osman, İstanbul Emniyet Müfettişliği Cânib-i Âlîsine rapor gönderdi: *İngilizler, Kuvâ-yı Milliye ile Yunanlıları kışkırtıp birbirlerine düşürme siyaseti* takib ediyorlar.<sup>200</sup>

Sivas Heyet-i Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal, Balıkesir'deki Heyet-i Temsiliye azası Refet'e (Bele) şifreli telgraf gönderdi: *Teşkilât-ı Milliye'ye mensûb olanların ve bilhâssa Hey'et-i Temsiliye a'zâsından olmak haysiyetle zât-ı âlîlerinin hiçbir sûretle İngilizlerle temâsını arzu etmeyiz. Hatta İngilizlerle anlaşmak lüzûmuna dâir bir fikrin etrafa ihsâs olunmasını dahi zararlı ve mühlik addeyleriz.*<sup>201</sup> Çünkü İngilizlerin Kuva-yı Milliye'ye bhusus Mustafa Kemal'e müzaheret ettiği şuyu bulmaktadır. Bu şayanın izalesi gereklidir. Ayrıca, bu talimattan 3 gün sonra 5-6 Aralık 1919'da Sivas'da sabık Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri François Georges-Picot ile Mustafa Kemal'in mahremane mülakat edecek olmaları, manidardır.

**12 Aralık 1919.** Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye azası Erzurum'daki 15'inci Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir'e Sivas'tan şifreli telgraf gönderdi. Sakit Sadrazam Damad Ferid'i sadarettten ıskat etmek için İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı tarafından uydurulan sahte andlaşma, Mustafa Kemal'in nezdindedir: *Zat-ı şahanenin tasvibine iktiran ve İngiliz murahhaslariyle sabık Sadrazam Damad Ferit arasında takarrür ve imza olunan 12.9.1919 tarihli muahede-i hafiye sureti bu kere Dersaadette elde edilmiştir. Teyit ve mevsukiyeti için aslının ele geçmesine çalışılmaktadır.*<sup>202</sup>

Hariciye Nezâretine, 11 Kasım 1919; Affari Politici (AP), 7736-3773-S, Indelli'den İtalya Hariciye Nezâretine, 24 Kasım 1919; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 184, dipnot 8. Alıntıda "(yalan)" ifadesi kime aid, muğlak. Grassi'nin mi tahili yoksa rapor muharririnin mi belli değil.

<sup>197</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 252. "Londra'da yayımlanan The Times, 1920 yılında *Bazılarınca Selanikli Yahudi kökenli olduğu söylenen Mustafa Kemal, Milliyetçi harekete Haziran 1919'da katıldı* diye yazıyordu." Cengiz Şişman, *Suskunluğun Yükü*, 2016, s. 334.

<sup>198</sup> Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 150, 159. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>199</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 97.

<sup>200</sup> T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 62.

<sup>201</sup> T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 434.

<sup>202</sup> Salâhi R. Sonyel, *İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması*, 1970, s. 439.

**14 Aralık 1919.** Alfred Rawlinson, kendisini ziyaret eden Teşkilat-ı Milliye (Mustafa Kemal) aleyhtarı Gümüşhane Rum piskoposuna karşı Teşkilat-ı Milliye'yi müdafaa etti:

Gelişimizin ertesi günü memleketin Rum Piskoposu beni ziyaret etti. İçeri girer girmez Türklerin komşularına yapmış olduğu genel muameleden şikayet etmeye başladı, ne var ki baskı ve haksızlıkla ilgili olarak hiçbir açık ifade geliştiremediği gibi belirli olayları da sayamadı. Kilisesi'nin bu en muhterem ve "en tecrübeli" direği nihayet sabrımı tükenme derecesine getirmeye muvaffak oldu. Çünkü rahatça yerleştiğim çok küçük ve çok temiz sağlık yuvasında onunla karşı karşıya oturmak hiç hoşuma gitmezken kendi durumu ile vatandaşlarının durumu hakkında yanlış bir görüşü olduğu ta başlangıçta anlaşılıyordu ve bu bölge Rum'muş, Türkler de davetsiz misafir olarak buraya sokulmuşlar gibi sözler söylüyor, durumun bunun tam tersi olduğunu idrak edemiyordu. Nihayet, ona halkının Türk memleketinde ve Türk Hükümeti'nin tebaası olduğunu işaret ederek mensup olduklarını ileri sürdükleri millet o sırada Türklerle fiilen savaş halinde bulunduğu için, bu hattı hareketine şaşmaktan kendimi alamadığımı, çünkü Büyük Savaş örnek alındığı takdirde, gerek Piskopos ve gerek diğer Rumların İngiltere'deki Almanlar'a yapıldığı gibi enterne kamplarına kapatılmayı en hafif bir akıbet olarak karşılamaları gerektiğini belirterek, misafiri oldukça müteahkim bir tavır ile savdım.<sup>203</sup>

**18 Aralık 1919.** Mustafa Kemal, Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin'e (Altay) mektub gönderdi. Londra'dan aldığı talimat mucibince (i) Hilafet-saltanatın ayrılmasını, (ii) başkentini Anadolu'ya taşıyıp (iii) cumhuriyet idaresinin kurulmasını telkin eden Rawlinson, İstanbul Hükümetini "muzır" gördüğünü Mustafa Kemal'e ifade etmiştir:

[..] İngilizlerin Erzurum ve Kars havalisinde mümessili iken tanıştığımız ve ahiren Harbiye Nazırlarının daveti üzerine Londra ya giden Kaymakam Ravlinson bu defa İstanbul a avdet etmiş ve görüşmek üzere Sivas a gelmek istediğini Trabzon daki mümessilleri vasıtası ile bildirmiştir. Mümaileyh Ravlinson Londra ya hareket edeceği sırada Erzurum da veda etmek üzere görüşmüş ve "Avdetimde daha musait şeriat [*şeriat*] dahilinde görüşebileceğimizi ümid ederim" demişti. İstanbul da alelumum Şarkta ki İngiliz Memurini Siyasesinin Türkleri tanımakta ve Türkiye hakkında takib ettikleri siyasette yanlış yolda gittiklerini ve bunda İstanbul muhiti ile Osmanlı Hükümeti Merkezîyelerinin muzır saik teşkil eylediklerini ilave etmiş idi. [..]<sup>204</sup>

**19 Aralık 1919.** Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Miraliva Kâzım Karabekir, Rawlinson hakkında, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi:

1 - İngiliz Kaymakamı Ravlinson Erzurum'a gelmek üzere 13/12/35 Trabzon'dan hareket etmiştir. Refakatinde Londradaki büyük maden müessesesine mensup Mühendis Kornor vardır. Mumaileyh Ravlinson Gümüşhaneye hareket ettiği gün malûm olmıyan esbaba binaen Hamsi köyü altındaki Değirmen civarında geceyi geçirmiş ve o civardaki Rumlara intihabat yapılmakta olup kendilerinin de iştirak ettiklerini ve haklarında pekiyi muamele yapılmakta olduğu cevabını almıştır.

2 - Gümüşhaneye muvasalat eden Ravlinson ile refiki Kornor'un iki üç gün kadar Gümüşhanede kaldıktan sonra Ravlinson'un yalnız olarak Erzurum'a hareket edeceği ve Mühendis Kornorun da Gümüşhane civarındaki Serikas ile Halarze karyeleri arasında bir maden arıyacağı bahanesiyle bir ay kadar kalacağından bahsile bir hane icarını arzu etmekte olduğunu keza Ravlinson dahi üç aylık ayrıca bir binayı ve Erzurum'daki fecayie nihayet verilmesi için Venizelos'a müracaat etmelerini cevaben ciddi ve kat'i bir lisanla söylediğini ve iki defa Gümüşhane Mutasarrıfı ile görüşerek Mutasarrıfta hanesine gittiği ve Türkler hakkında hayırhah görüldüğü teşkilat ve mebus intihabatından bahsedilerek teşkilatın kuvvetli olduğuna ve buralarca ona karşı diğer bir parti olmadığına dair Mutasarrıf tarafından izahat verildiği, gelip geçdikçe bu hanede kalacağı ve Gümüşhaneye esasen bir İngiliz Mümessili geleceğini her nasılsa ağzından kaçırmış olduğu.

3 - Gümüşhane'de birkaç gün kadar kalan Ravlinson Rumları nezdine davetle mülâkatta bulunmuştur. Rumlara, Teşkilât-ı Milliye'den şikâyet etmişler, Kaymakam Ravlinson da Teşkilât-ı Milliye Türklerin hakkı olduğunu ve

<sup>203</sup> Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 313-315. Rawlinson, aslında, Mustafa Kemal'in Teşkilat-ı Milliyesini savunmuştur fakat hatıratında bu kritik detayı belirtmemeyi tercih etmiştir.

<sup>204</sup> Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970, s. 197-200. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

bu memleket Türklerin olduğu için ~~anların~~ onlarla iyi geçinmelerini veyahut burasını terketmelerini ve İzmir'd....

4- Ravlinson 18/12/35'de Gümüşhaneden hareket ve hava müsait olduğu takdirde 20/12/35'de Erzurum'a muvasalat edileceğini bildirmiş olduğu mâruzdur.<sup>205</sup>

**22 Aralık 1919.** Bayburd'daki Heyet-i Tahkikiye Reisi Miralay Rüştü, Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Yarbey Alfred Rawlinson, diğer devletlerin dikkatini çekmeyecek bir surette Mustafa Kemal'le gizli görüşmek istiyor. Britanya, Türkiye'de İngiliz dostu kuvvetli bir hükümet kurulması için sulhü sürüncemede bırakıyor. Rawlinson milliyetçidir ve Mustafa Kemal'in milliyetçi hareketine pek memnundur. Bu babda Lord Curzon'a icab eden izahatı vermiştir:

1- Kaymakam Ravlinson cenaplarile bugün görüştüm. Hülâsaten mükâlememiz âtide arz olunur. Mustafa Kemâl Paşa ile mühim bazı mesail için görüşmek istediğini, fakat doğrudan doğruya Paşanın nezdine giderek mülâkatta bulunması, diğer İtilâf Hükümetlerinin nazarı dikkatini celb edeceğinden bunların anlamaması için tesadüfen bir mahalde mülâkat edilmiş bir şekilde görüşmeye çalıştığını.

2- İngilizler Türkiyenin lehinde ve istiklâline dokunmayacak bir tarzda çabuk ve esaslı bir sulh yapmak istedikleri, fakat müzakere etmek için milletin amaline, arzusuna tamamen müzahir, kuvvetli bir hükümet bulunmaması bu işi tehir ettiği, bunun için intihabatını bir an evvel icrasını arzu ettikleri.

3- İntihabatın serbest icra edilişini sormuş, intihabat tamamen serbest yapıldığını ve neticei intihabat bu hususu teyid edeceğini söyledim.

4- Harekâtı milliyeye muhalif diğer kuvvetli fırkalar bulunup bulunmadığını sordu. Harekâtı milliyeye bütün milletin ruhunda doğduğunu ve harekâtı milliyenin esas maksad ve âmeline muhalif hiç bir fırka bulunmadığını, yalnız Türkiyenin aleyhinde bulunan bazı milletlerin ve hükümetlerin kendilerine hisse çıkarmak ümidile para ile elde ettikleri mahdud zevatla bir kaç gazetenin harekâtı milliyeye aleyhinde muhalif neşriyat ve işaalara teşebbüs ettikleri cevabı verilmiş ve kendisi bu hususu tasdik eylemiştir.

5- Kendisi milliyetçi olduğunu ve harekâtı milliyeden pek memnun olduğunu, Türkiyenin lehinde bizzat dahi pek çok çalıştığını, bu hususta şimdilik izahat veremeyeceğini, yalnız İngiltere Hariciye nazırına üç dört saat bu habda maruzatta bulunduğunu,

6- Memleketimizde bir çok madenler bulunduğu, sulh olursa İngiltere tarafından hemen şüمندöferler yapılması, madenler ihracını ve memleketin imarına Hükümeti Osmaniyyeye nakden muavenet edileceğinden ve bir çok şirketlerle bu husus için kendisi bizzat görüştüğünü,

7- Bizim menfaatimize ait daha bir çok söyleyecek sözleri varsa da Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmemiş olduğundan söylemeyeceğini beyan etmiştir.<sup>206</sup>

**26 Aralık 1919.** İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri Londra'ya bildiriyor: *Matbuat Müdürü Meclis'in toplanmasıyla Kuva-yı Milliye'nin dağılmayacağını, ve Sivas Kongresi'nin çizdiği Doğu sınırını koruyacağını söylemiştir. Oysa Sivas'tan gelen bir gözlemci, Mustafa Kemal'in tutumunun büyük ölçüde blöf olduğunu, yalnızca birkaç bin silahlı adamı olduğunu, bunların da teçhizatça zayıf olduklarını, toplarının hemen hemen yok derecesinde bulunduğunu anlatmıştır.*<sup>207</sup>

Rawlinson, Erzurum'a muvasalat etti. *Mustafa Kemal'in "Millî İhtilâl Hükümeti'nin baş karargâhını Ankara'da tesis ettiğini" haber aldı.*<sup>208</sup>

<sup>205</sup> *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Mart 1955, Sayı 11, Vesika No: 279. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>206</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 409. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>207</sup> *The Times*, 2 January 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 354.

<sup>208</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 148.

**27 Aralık 1919.** Mustafa Kemal, bazı Heyet-i Temsiliye üyeleriyle birlikte Ankara'ya ulaştı.<sup>209</sup> Muhabirin *Atatürk geldiği zaman Ankaranın vaziyeti nasıldı?* sorusuna Enver Behnan Şapolyo şöyle cevaplayacaktır: *İstasyon ve Cebecideki Demirli bahçede iki bölük İskoçlu İngiliz askeri yerleşmişti. Kumandanları yüzbaşı Vitol idi. Eski Millet Meclisi binasında Fransızların mümessili olan erkânı harp yüzbaşısı Buazo oturmakta idi. Şehir bahçesindeki barakalarda Fransız askeri ve bazı Faslı zabıtlar vardı.*<sup>210</sup> Ankara Valisi Yahya Galib'in (Kargı) şahadetine göre Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında İngiliz Yüzbaşı Whittall komutasındaki iki tabur İskoç-İngiliz askeri de yer almaktaydı.<sup>211</sup>

Bu arada, İngiliz askerleri de boş durmamakta idiler. Bu tarihi sahnenin kimi fotoğrafını alıyor, kimi de sinemasını çekiyordu. (Eğer imha edilmemiş, yahud bozulmamışsa, o filimlerin bizim için ne büyük kıymeti olduğunu takdirinize bırakırım.) Mustafa Kemal de, bu yabancı askerleri görmüştü. Fakat hiç ses çıkarmadı. Hatta rahatça filim çekebilmelerine müsaade edecek vaziyetler olarak, vilayetin resmi otomobiline bindi.<sup>212</sup>

Rawlinson, Erzurum'da Kâzım Karabekir'le görüşüyor:

Ordu Komutanı General Kazım Karabekir Paşa beni çok iyi karşıladı. [...] Mustafa Kemal ile görüşmeyi çok istediğimi de hususi olarak söyledim. Bana, Mustafa Kemal'in Konferans'tan hemen sonra 275 mil daha batıda bulunan Sivas'ta başka bir Konferans'a başkanlık ettiğini, oradan da aşağı yukarı gene 275 mil ötedeki Ankara'ya gittiğini, burada Milliyetçi Devrim Hükümeti'nin karargahını kurmakta olduğunu bildirdi. Kazım Karabekir, kendisiyle görüşme isteğimi fırsat bulunca Mustafa Kemal'e bildireceğine dair söz verdi. Ancak yılın bu zamanında Erzurum'dan Ankara'ya bir yolculuğun hatıra gelemeyeceği hususu da teslim edildi.

Kazım Paşa çok hoşsohbet, son derece zeki, milletlerarası meselelere müstesna bir vukuf sahibi bir adamdı. Bu itibarla gerek memleketinin önündeki istikbal, gerek Milliyetçi Devrim'in bütün Doğu'da uyandıracağı tesirler hakkındaki görüşleri büyük ilgiye şayandı. Vardığı neticelerin doğruluğundan şüphem yoktu; gerçekten bu görüşler Londra'da verdiğim raporlara esas teşkil eden mütalaaların aynı idi. Böyle olmakla beraber memleketine Müttefikler'in teklif edeceği barış şartları hakkındaki kararların, sempatileri Türk halkından uzak, Türklerin son zamanlarda attıkları geniş adımlardan ve Anadolu Türkleri'nin İstanbul'daki Sultan Hükümeti'ne karşı hep birden kabul ettikleri hattı harekettten habersiz olan veya olmak isteyen kimselerin dikte edeceğinden çok korkuyordu. Kendisine söylemedim ama, görüşlerine şüphesiz ki ortakım. Avrupa'daki durumu ve sürüncemede kalan "Barış Şartları"nın sonunda nasıl bir temayül gösterebileceğini ne kadar isabetle gördüğüne hayret ettim.

Bu arada Rusya'ya, Rusya'nın geleceğine dair birçok görüşmeler yaptık. Avrupa ile bir anlaşmazlık çıktığı takdirde Türk devrimcilerinin ister istemez Bolşeviklerin kollarına atılacağı aşıkara ise de, Müttefikler'le ve bilhassa Britanya İmparatorluğu ile dostluk kurmayı çok daha fazla tercih ettiklerini benden gizlemedi. Çünkü Türk ile Rus arasında, Rus ister Bolşevik olsun ister olmasın, devamlı bir barış her zaman imkansız olmuştur ve imkansız olacaktır.<sup>213</sup>

**28 Aralık 1919.** Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Müsteşarı Keşfi, Alfred Rawlinson'un Kuva-yı Milliye hakkındaki mütalaalarını Sadarete muhtıra suretiyle gönderdi:

18 Aralık 1919 tarihli ve 1946 numaralı tezkireye ektir. İngiliz Binbaşı [*Kaimmakam rütbesi binbaşı ile yarbay arasında bir rütbedir (ÖFA notu)*] Robenson'un [*Rawlinson'un*] Gümüşhane'ye varışından sonra, yol üzerindeki Kop Dağının karla kaplı ve geçilmesinin imkânsız olduğu hakkında Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından bilgi verilmesi üzerine, birkaç gün Gümüşhane'de beklemeye mecbur kaldığı ve bu sırada kendisine iade-i ziyarette bulunduğu, konuşma siyasete intikal ederek, adı geçen tarafından Türklerin yaşama hakkına sahip olmalarına, Kuvâ-yi Milliye teşkilâtının meşruluğuna, bunu bağlı bulunduğu hükûmetin ileri gelenlerine bildirmek için elinden geleni esirgemeyeceğine dair iyi niyetli ifadelerle

<sup>209</sup> Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 124.

<sup>210</sup> Milliyet, 26 Ağustos 1935, *Ankara Mektupları: Ankaranın Evliya Çelebisi gördüklerini anlatıyor*, s. 11.

<sup>211</sup> Cumhuriyet, 30 İkinciteşrin 1938, *Atatürke Aid Menkıbeler*, s. 5.

<sup>212</sup> Cumhuriyet, 1 Birincikânun 1938, *Atatürke Aid Menkıbeler*, s. 5.

<sup>213</sup> Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 330-331. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

bulunulduğu gibi, ziyaretlerini kabul ettiği Rum Metropolit vekili ile birkaç Rumun millî teşkilâtın korktuklarına ve seçimlere iştirak ettirilmediklerine dair gerçeğe aykırı şikâyetlerde bulunmaları üzerine, binbaşının sert bir tavır ile buralarının Türk memleketi olduğundan, burada yaşamak isterlerse Türklerle iyi geçinmeleri gerektiğinden söz ederek, Venizelos'a baş vurarak İzmir havâlisinde Türklere yapılan zulümlere son vererek, İzmir'i terk edip boşaltması için girişimlerde bulunmalarının menfaatleri gereği bulunduğu yolunda cevap verdiği hakkında güvenilir kaynaktan haber alındığı, Gümüşhane Mutasarrıfı tarafından bildirildiği ve Kop Dağı'nın açıldığının sonradan adı geçen Paşa'nın verdiği bilgilerden anlaşılmasıyla, Robenson'un [Rawlinson'un] harekete hazırlandığı Trabzon vilâyetinden bu defa gelen telgrafta bildirilmiş ve Hariciye Nezâreti'ne de bilgi verilmiş olmakla, bu hususda emir ve buyruk, emir sahibinindir.<sup>214</sup>

**29 Aralık 1919.** Britanya Bakanlar Kurulu içtimainda söz alan Harbiye Nâzırı Winston Churchill, *İngiltere'nin Türk ulusal lideri Mustafa Kemal'in bir vakıa olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi "ve Türkiye'yle iyi bir barış yapması"nı önermiştir. Bu, İngiltere'nin sadece, Türkiye'nin İngiliz karşıtı duyguları harekete geçirebilecek bir konumda bulunduğu Ortadoğu'daki pozisyonunu rahatlatmakla kalmayacak, "Türklerin, bizim için daima önemli olan 'Ruslara karşı bariyer' rolünü de canlandıracak"tır.*<sup>215</sup>

İstanbul'daki İngiliz Baştercüman Andrew Ryan'ın Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'e teslim ettiği muhtıraya göre; (i) Bolşeviklik ile siyasî İttihad-ı İslâmcılık *İngiltere aleyhine* çalışmakta. (ii) *Buna karşı "parçala-hükmet" siyaseti* gütmek lâzımdır. (iii) *Türkiye'ye ağır bir barışı kabul ettirebilmek için de millî harekete karşı savaşmak gerekecektir.*<sup>216</sup> Ryan: *Batıdaki milliyetçilik akımını ezemediğimiz gibi, Pan-İslâmizmi de ezemeyiz. Amacımız, parçalamak, uzlaştırmak ve yönetmek olmalıdır. Parçalamak ve uzlaştırmak gereklidir; çünkü Müslümanların, bir temel ilke olan ama şimdilik hemen hemen unutulmuş bulunan "Müslümanlar Müslüman olmayanlarca yönetilemez" ilkesi etrafında toplanmalarını istemiyoruz.*<sup>217</sup>

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığı'na, hakikatte Mustafa Kemal'e "zata mahsus" ve "pek ziyade mahrem" telgraf gönderdi. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Mustafa Kemal'i güçlü bir hükûmetin başkanlığına yegane namzet görmektedir. Londra'dan aldığı talimat mucibince Rawlinson, İngiltere dostu nüfuzlu simalarla anlaşmak istediklerini belirtiyor; (i) hılâfet-saltanatın birbirinden ayrılmasını, (ii) İstanbul'un başşehir olmaktan çıkartılmasını, (iii) cumhuriyet idaresinin kurulmasını, istiyor. Fakat Karabekir'e göre bu istekler, milletin hazmedemeyeceği şeylerdir:

1 - Ravlinson geldi görüştük. Zahirde 15. ve 13. Kolordularda mütareke şeraiti ifa edilmiş mi tahkikidir. Fakat asıl vazifesi gayri resmî surette ve haricin ve dahilin, hattâ hükûmetimizin nazarı dikkatini celb etmeksizin bendenizle görüştükten sonra zatı samilerile görüşmektir. Lord Gürzon demiş ki Türkiyede şimdiye kadar kuvvetli bir hükûmet göremediğimizden sulh gayri mümkün oldu. Hükûmeti hazırda dahi bir kuvvet görmüyoruz. Milletin itimâdına mazhar olan M. Kemâl Paşanın da Sulh Konferansında bulunmasını veya sulh mukarreratına mutabık kalmasını lüzumlu görüyoruz. İşbu hususun zatı samilerine yazılmasını rica ettiler ve ayrıca da görüşerek sulh hakkında ne düşündüklerini anlayacaklar ve belki ufak tefek münakaşalarda bulunacak. Bendeniz cevaben dedim ki Millet Sivas Umumî Kongresinde kararını neşretti. M. Kemâl Paşa Hazretleri bunu tadil edemezler ve bundan fazla, eksik bir şey dahi söyleyemezler zannındayım. Sulh mukarreratını imzaya gelince bunu ancak milletin itimadına mazhar olan bir hükûmetle bu hükûmetin tâyin edeceği hey'et yapar ve bunun haricinde kalacak herhangi bir zatın imzası mille[t]ce haizi ehemmiyet olmaz. Binaenaleyh Meclisi Meb'usanın ictimaina bir şey kalmamıştır. Milleti ve buna istinad eden hükûmeti yakın zamanda karşınızda bulacaksınız. Ravlinson dedi ki: Bugün İngilterede pek kuvvetli partiler Türkiyenin

<sup>214</sup> B.E.O., Siyasî Kısım, Karton No: 34, Dosya No: 54/2, Dahiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Asayiş Şubesi, Aded 1994; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 71-72.

<sup>215</sup> Martin Gilbert, *Churchill*, 2013, s. 507.

<sup>216</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XCV.

<sup>217</sup> FO/4161/174030; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 187. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

mevcudiyet ve istiklâline pek ziyade taraftardır. Asya müstemlekâtımızın huzuru ancak bu suretle mümkün olacağını İngiliz hükûmeti de kabul etmiştir. Diğer devletlerin Türkiye'yi taksim etmesi arzusuna rağmen bu olmayacaktır. İngiltere Türkiye'nin mevcudiyet ve istiklâlini temin ve iktisaden inkişafına çalışacaktır. Yalnız endişe edilen nokta bir çok fedakârlık ihtiyarından sonra Türkiye'nin yine bir gün İngiltere'nin düşmanları tarafına geçivermesidir. İşte bu endişe dolayısıyla İngiltere Türkiye dahilinde hakikî İngiliz dostu olacak simalarla anlaşmak istiyor. Bunların da tabii Türk milletine nüfuzu olan zevat olması lâzımdır. Yoksa şimdiye kadar gördüğümüz hükûmet erkânı gibi İstanbul'dan hariç mahallerle alâka ve kudreti olmayan insanlar değil. Ben dedim ki: Türkiye'yi kazanırsanız bizim bir kaç zabıt ve ulemamızdan mürekkep bir hey'et sizin yüz bin kişinin söz dinlemediği yerlerde sükûnet yapar. Tabii aksi de aynı kuvvette. Endişenize gelince iyi biliniz ki evvelâ Alman dostluğu mahdud olan ve elyevm mevcut olmayan şahsiyetlerin tesiri idi. Bugün milletimizin müdrik gayri müdrik her ferdi İngiliz dostluğu taraftarıdır. Ravlinson dedi ki: Biz de bunu anladık. Şimdi sizden hususî fikrinizi soracağım. Meselâ Cumhuriyet mi iyidir yoksa padişahlık mı? Meselâ ben cumhuriyet taraftarıyım. Krallık, İmparatorluk modası geçti. Bir çok debdebe ve masraf yerine millet kendi işini kendi görür. Cevaben d[ed]im ki: Bunu Avrupa milletleri için soruyorsanız zaten cumhuriyet olmayan pek az millet kaldı. Bizim için soruyorsanız bizde Cumhuriyet olamaz, çünkü an'anevî padişahlığa karşı hürmet ve muhabbet çoktur. Saniyen biz henüz on senelik bir meşrutiyet idareye malikiz. Binaenaleyh Avrupalılar gibi pek ileri düşünemeyiz. Cevaben dedi ki: Peki [payi]tahtı nasıl düşünüyorsunuz? İstanbul'un bir Türk şehri olduğu esası kabul edilmiştir. Fakat Çanakkale İtilâf tarafından işgal olunacak ihtimal İstanbul etrafında da İtilâf askeri bulunur. Böyle bir yerde hükûmet nasıl olur. Bin türlü siyasî entrika ve tazyik olur. Saniyen Türkiye bir Asya hükûmeti demektir. Evvelce Rumelide Anadolu kadar yerleriniz varken İstanbul muvafıktı. Fakat şimdi memleketinizin bir köşesi kalacaktır. Anadolunun idaresi ve terakkiye sevkî İstanbul'dan gayri mümkündür. Tabii siz asker olduğunuzdan amelî düşünürsünüz. Diplomatlar türlü türlü düşüncelerle karar verirler. Siz amelî ne düşünüyorsunuz? dedim ki: Ben bunu hiç düşünmemiştim. Şimdi böyle bir suale ilk defa maruz kaldığımdan mütehayyir kaldım. Maahaza mes'ele de pek basit değildir. Ve şahsî düşünce[m] de mes'elenin azameti karşısında hiç kalır. Yalnız Anadolu'nun idaresi noktasından galiba en kolay yer İstanbul'dur. Çünkü bugün şümendöferlerimiz olmadığından İstanbul bize en merkezi bir yer geliyor. Meselâ Erzurum'dan İstanbul'a gitmek, Sivas'a gitmekten kolaydır. Dedi ki: Bu doğru fakat siyasî noktâi nazardan meselâ Bursa'da olacak bir hükûmet her şeyden serbesttir. Ben dedim ki: İstanbul'da hükûmetimizi serbest bulundurmamamak olanlar Bursa'yı da uzak görmezler. Esasen bizim an'anevî ve yegâne yerimizdir. Kolayca oradan hükûmetin çıkivermesi lafzen kolay gelirse de gayri mümkün bir iştir. O dedi ki: Demek padişah yine hükûmete karışacak meselâ hâlife olarak siyasete karışmasın ve nerede oturursa otursun, tarzını düşünmüyorsunuz. Yani hükûmet sabıkı gibi kalacak. Ben dedim ki: Bu bizim kanunî esasımızdır. Bunun tadili bir sebep tahtında ancak millete raci olur. Bu mülâkatta bu bahsi kapatmak için ben bu gibi şeyleri şimdiye kadar hiç düşünmemiştim, dedim. Bundan sonra bahis Avrupa ve Amerika devletlerine intikal etti. Fransızların Suriye'ye ve Adana'ya ancak on iki bin müstemleke askeri getirebildikleri, bir tek Fransız göndermediklerini, İtalyanların Yunanlılarla anlaşmış fakat İtalya dahili berbad olduğunu ve bolşevik cereyanlarla sarsıldığını parası bittiğini, Almanlara ajanlık yapmaya başladığını, Anadolu'ya silâh sattığını, Yunanlıların her tarafta [şarlatan ve] Venizelos'un Türkler aleyhinde yapmadık bırakmadığını, fakat artık Yunanlıların nazardan düştüğünü, Amerikanın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu ve Vilson'un kendi mütalâatı olarak meydana attığı Cemiyeti Akvam ve milliyet prensiplerini Amerikanın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu ve Vilson'un kendi mütalâatı olarak meydana attığı Cemiyeti Akvam ve milliyet prensiplerini Amerika bile kabul etmediğini, Ruslara gelince biz artık Denikine dedik ki: Biz işe karışmıyoruz. Gidin Bolşeviklerle anlaşın, Rusların on seneden evvel kendilerini toplamları, gayri mümkündür. Bir çok ufak hükûmetler teşekkül edecek fakat neticede yine birleşecekler zannediyoruz, dedi. Şu halde Kafkas hükûmetleri ne olacak diye sordum. Dedi ki: Bir Batum'u Denikin'e bırakmak fikrindeyiz. Fakat kuvvetli olur da tutabilirse. Elyevm orada bir livamız var. Ayrılmıyoruz çünkü muhtelif akvam Batum için birbirine girecekler. Ben dedim ki: Ya İzmir, Antalya, Adana ne olacak? Ermeni hükûmeti teşekkül edebilecek mi? Hususile Rusların Kafkasya'ya gelmesi düşünüldüğüne nazaran. O dedi ki: En mühim mes'ele İzmir'dir. Antalya ve Adana bunun yanında hiçtir. Ve İzmirin tahliyesile beraber oraları da kat'iyen ve sühuletle tahliye olunur. İzmir için ısrar edenler çoksa da Yunanlıların ne parası ne adamı var. Biz de bütün kuvvetlerimizi artık çektik. Maahaza İngiltere efkârı Yunanlıların aleyhine dönmüştür. Nasıl olsa İzmir'den çıkartılacaklardır. Ermenilere gelince değil sizin tarafa geçmek, daha öbür tarafta bile tutunamıyorlar. Ben bizzat gördüğümü hükûmetime anlattım, Ermenilerin esasen bir hükûmet teşkil etmeleri müşkil. Aras nehrinin cenubuna ise kat'iyen hâkim olamadılar. Ben hududun dağlardan değil Aras nehrinden

geçmesini teklif ettim ve zannediyorum ki böyle de olacak. Bilmem gaybubetim müddetince bu herifler ne yaptı? Ben dedim ki: Her gün hırsızlık ve haydutluk. Binlerce muhacir geldi. O dedi ki: daha iyisi bu sulh olunca islamları dahil alınız hristiyanları da def edin gitsinler. Gümüşhane Rum metropolidi yaka silkerek Türklerden şikâyet geldi. Ben burası Türkiyedir, defolun Yunanistana dedim. Selâmetiniz için başka da çare yoktur. Ben sordum ki: Batumda Rumlar Pontus komitesi faaliyete getirmişler. Acaba Batum'u mu Pontus yapacaklar. Dedi ki: Sureti kat'iyede söylerim ki Pontus filân yoktur. Rumların ne şarlatan millet olduklarını bilirsiniz. Bizim Başvekil büyük zenginlerden birile mülâkatta Türkiyedeki zayıf hükûmetin nihayet bulmasını görmek isteriz dediğini sizin bazı gazeteler suitefehhümle zayıf Türkiyenin nihayet bulması gibi, yazdılar. Kat'iyen böyle olmadığının tashihini de başvekil hassaten söylemiştir. Herhalde emin olunuz İngilizler size iktisaden büyük yararlıklar yapacaklar. Meselâ Afrika cenubideki maden şirketimiz ki en büyük bir sermayeye maliktir benimle bir de mühendis gönderdi ki Gümüşhane'de ve Erzurum havalisinde maden taharriyatında bulunsun. Elyevm Gümüşhanede bıraktım. Tetkikat yapıyor. İlk iş şumendöferlere de başlayacağız. Tabîî bidayette külliyyetli para döneceğiz ve memleketinize de servet getireceğiz. Fakat endişemizi de söyledim. Kuvvetli şahsiyetlerle anlaşmak istiyoruz. Bunun için bir kerre rica ettiğim noktayı Kemâl Paşaya yazınız. Bir de İstanbul'da iken işittim ki Müdafaa-i Hukuk muhalif kuvvetler varmış, siz biliyor musunuz? Ben dedim ki: Muhalif kuvvet yoktur. Fakat Rum veya Ermeni tohumu birkaç kişi ve birkaç gazetenin külliyyetli para mukabili yaygarası vardır ki tabîî zikre değmez. O dedi ki: Ben de geçtiğim yerlerde millî kuvveti esaslı ve kuvvetli görüyorum. Herhalde Türkler için bizzat çok çalıştığımı kemâlî iftiharla size bir daha söylerim. Giderken de böyle yapacağımı mektupta size yazmıştım. Ben dedim ki: Ulüvvü cenabınızı biliyorum, teşekkür ederim. Mülâkat bu kadar.

2 - Bendenizin anladığım Kuvvay-i Milliye'nin vahdet ve kuvvetini ve buna muhaliflerin derecei ehemmiyetini tetkik etmekle beraber akdedilecek sulhte İngilizlerin ha[y]ırhaylığını göstererek iktisadî inkişafı ellerine almak için şimdiden zemin hazırlamak ve efradı millet namına yapılacak iyiliğe mukabil vakti fırsatta İngiliz aleyhtarlığı yapmayacak kimselerden teminat almak. Kendileri iş'arı ahire kadar Erzurum'da beklemek emrini almışlardır. Cevabı âlilerine intizar edeceklerdir.

3 - Hilâfetle hükümdarlığın ayrılmayacağını ve cumhuriyet idarenin bizde teessüs edemeyeceğini ve merkezi hükûmetin İstanbul'dan başka mahalle nakil edilemeyeceğini ve bunların aksinin milletimizce kabili hazm olamayacağı diğer mülâkatlarımda dahi kendilerine iyice anlatacağımı arz eyler takdimi ihtiramât eylerim.<sup>218</sup>

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'den Bâb-ı Âlî Harbiye Nezaretine, 20'nci ve 3'üncü Kolordu Kumandanlıklarına tarihsiz telgraf: *Erzurum İngiliz Kontrol memuru Kaymakam Ravlinsonla birkaç mülakatımda anlayabildiğim hususâtı bervechiâtî arz eylerim: İngilizler Boğazlara yerleşmek istiyor. Bunu temin için hilâfetin hükûmetten ayrılması, hükûmetin İstanbul'dan çıkması gibi mes'eleleri kendileri icad ediyorlar.*<sup>219</sup>

Başka bir ifadeyle; İngiliz muhafazakârları, bir taraftan İstanbul'daki Halife-Sultanı ve Bâb-ı Âlî'yi milletinin gözünden düşürmeye çalışırken ve Harekat-ı Milliyeyle düşmanlaştırırken; Harekat-ı Milliye'nin Kemalist kanadıyla anlaşmaya çalışmaktaydı. Hindistan Müslümanları mucibince kendi elleriyle yapmaktan çekindikleri hilâfet-saltanat makamlarının birbirinden tefrik edilmesi veyahut topyekûn kaldırılması, cumhuriyet ilânı ve İstanbul'un başkentlikten çıkarılması hususlarında Kemalistlerle pazarlık yürütmekteydi. Nitekim Kâzım Karabekir'in mütalaasına nazaran 12 Eylül tarihli sahte andlaşma belgesi İngilizlerin işine oldukça yaramış görünüyor:

<sup>218</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 414-417. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. Dışişleri Bakanlığı arşivindeki suretinde ise telgrafın 30-31 Aralık tarihlerinde peyderpey gönderildiği kayıtlıdır: T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomamız (1919-1920)*, 2023, s. 435-439.

<sup>219</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 419. "1919 Sonbaharında Milli Mücadele henüz tam şekil alamamışken Erzurum'a gelen İngiliz yarbay Rawlinson'un Kazım Karabekir'e yönelttiği *Hilafetle Saltanatı ayıracak mısınız? Cumhuriyet kurmayı düşünüyor musunuz?* türü soruları, İngiliz Haberalma Örgütlerinin geleceğe yönelik politikalar oluşturmak üzere nasıl yönlendirildiğinin ilginç bir örneğidir." Orhan Koloğlu, *Gazi'nin Çağında İslam Dünyası*, 1994, s. 226, dipnot 4.

Ravlinson'un beyanatında göze çarpan pek mühim noktalar var. Hükümetimizin nazarı dikkatini dahi celb etmeden bizimle görüşmek istemesi 12/9/1919 tarihli muahedeyi hafiye ile Ferit Paşa hükümetini ve Padişahı Türkiye istiklâlini terke ikna etmiş olduklarından şimdi Kuvvayi Milliye Reislerde büsbütün aykırı bir vaziyeti münakaşalarile kazanılan avı kaçırmamak düşüncesi olabileceği gibi onlardan gizli olarak bizlerden Cumhuriyetçi olduğumuzu, padişahlık, hilâfet ve İstanbul aleyhtarlığı gibi müthiş iftiraklara sebep olabilecek esaslar hakkında müsbet bir fikir aldıktan sonra Bismark gibi bir rol oynayarak daha Kuvvayi Milliye'nin inkişafı sıralarında milletimizi birbirine katmak plânı da pek muhtemeldi. Bunun için Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine yazdığım 3. maddedeki esasların taraftarı olmadığımızı tekrar Ravlinson'a söyleyerek nifak ümitlerini kırmayı muvafık buldum. İadei ziyaretimde bu esasları bir daha söyledim. Ravlinsonda Mustafa Kemâl Paşayı görmek arzusu gevşemişti.<sup>220</sup>

Asıl dikkat edilecek nokta şudur: Ferit Paşa Hükümeti padişahla birlikte İngiliz himayesini kabul ve muahede imzalıyorlar, Ravlinson ise tehâlükle bize cumhuriyet idareden, hilâfetin ayrılmasından, merkezi hükümetin İstanbul'dan çıkmasından bahsediyor ve evvelâ M. Kemâl Paşa ile de görüşmeye haheşkâr iken son günlerde işi tavsatıyor.<sup>221</sup>

Said Molla, 3 Aralık 1923 tarihli *Muhâliflere Hitâbım* nam muhtırasında belirteceğine göre *mütârekenin daha çok ibtidâlarında henüz bugünkü Cumhûriyet hey'eti daha Ankaraya gelmedikleri bir zamanda Hilâfet ve Saltanâtın yekdiğerinden ayrılacağını söylemiş idi.*<sup>222</sup>

**1920 bidayeti.** Yunan Ordusunun parlak erkân-ı harblerinden sabık Genelkurmay Başkanı Vekili General İoannis Metaksas, Anadolu'nun işgaline kumanda etmeyi İtilâf Devletleri tarafından kandırıldıklarını öğrendiği için, 1915 senesinde reddetmiş olduğu gibi, yine reddetti:

"Venizelos tarafından sürgüne gönderilmişti [...] önce Korsika'ya, ardından İtalya'ya sığındı ve kısa bir ziyaret için Atina'ya döndüğü 1920'ye kadar orada kaldı. Floransa'ya dönerken yolda, Küçük Asya'da Türklerin büyük kuvvetinden ve Mustafa Kemal'in, [...] kolay bir zafer elde edeceklerine inandırılan masum Yunanlara [...] hazırlamakta olduğu sürprizden haberdar oldu. Metaxas bu bilginin doğruluğundan o kadar emindi ki, hareketi görüşmek üzere Londra'ya gitmekte olan Yunan heyetinin yolunu Brindisi'de kesti ve Büyük Britanya'dan kesin destek garantisi olmadan herhangi bir karar almama konusunda heyet üyelerini uyardı." Ama Yunan heyeti onu dinleme zahmetine bile katlanmadı ve "kendi işine bakmasının daha iyi olacağını ima etti."<sup>223</sup>

**6 Ocak 1920.** Britanya Bakanlar Kurulu içtima etti. Başvekil Lloyd George, *Padişah'ın görevden alınması ya da vazifede tutulmasıyla alakalı askerî göreceli taahhütler hakkında* sual tevcih etti. Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson ise *Türkiye'nin siyasî başşehrinin* [Padişah Hükümetinin] *Anadolu'ya tenkili durumunda "askerî tüm mevaki (the whole military position) bizim aleyhimize değişecektir" cevabını verdi.*<sup>224</sup> Britanya Bakanlar Kurulu kararı: *İstanbul Türk kalacak.* Hariciye Nâzırı Curzon, protesto etti.<sup>225</sup> Bakanlar Kurulu kararında, Padişah'ın *Anadolu'ya geçmesinin daha önemli sorunlar yaratacağı ve Türk Hükümeti'ni denetlemenin zor olacağı, Karadeniz'in kontrolünün İstanbul'da güçlü bir Müttefik donanmasıyla sağlanabileceği* belirtiliyor.<sup>226</sup> 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatının perde arkası biraz aydınlanıyor.

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Türklerle sulh için Bâb-ı Âlî'yi yetkili görmemektedir, TBMM Hükümetine temayül göstermektedir. Mustafa Kemal'in istihbaratçı Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsrev

<sup>220</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 417.

<sup>221</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 424.

<sup>222</sup> Mehmet Demiryürek. (2006). Sait Molla'nın Nice'te Yayımladığı Risale ve Tahlili. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64), s. 207.

<sup>223</sup> Dimitri Michalopoulos. (2020). Mütareke'den Sonra Musul'a Bir Bakış. *Yüzyıllık Düşüm: Musul Vilayeti* (A. T. Çelenk, haz.) içinde (s. 107). İstanbul: Aktif Yayınları. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

<sup>224</sup> John Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East*, 1981, p. 176.

<sup>225</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 83.

<sup>226</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 309.

(Gerede): *İngiliz yarbay Rawlinson Erzurum'a gelip Kâzım Karabekir'le uzun bir görüşme yapmış. Heyet-i Temsiliye ile de görüşmek istiyormuş. Lord Curzon, "Karşımızda anlaşılan güçlü bir hükümet göremiyoruz." demiş. İngilizler tek muhatabın, konuşulması gerekenin Kuvayı Milliye olduğuna inanmışlar.*<sup>227</sup>

**7 Ocak 1920.** Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal, hükümet merkezinin Anadolu'ya nakledilmesi projesini katiyen reddettiğini beyan eden bir şifreli telgrafi tüm ARMHC şubelerine *acele* tamim etti:

İngiltere Hükûmeti Başvekîli Loyd Corc'un İstanbul ve Boğazlar'ın beynelmilel bir hâle ifrâğına, Türk Hükûmetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız makarr-ı hilâfet olarak bir pâyitaht-ı dînî olarak kalacağına dâir sulh konferansına teklîfâtta bulunacağı gazetelerde görüldü. An'anât-ı milliye ve dîniyemize mugâyir olan böyle bir kararın milletimizce asla mutâ' olmayacağı tabî'dir. Mümessillere bu bâbda şedîd protestolarda bulunulması ve birer sûretinin de berây-ı ma'lûmât Hey'et-i Temsiliye'ye keşîdesi ricâ olunur.

Mustafa Kemal

Şifre olarak da kumandanlara bunu serî'an yazdırsınlar!<sup>228</sup>

Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) hatırat kaydı: *Gazeteler Lloyd George'un İstanbul'un uluslararası Hilafet'in merkezi olarak dinsel bir başkent, Türklerin saltanat merkezinin de Anadolu'da bir yer olması önerisini konferansa götüreceğini yazıyorlar. Bu önerinin protesto edilmesi için her tarafa duyurular yapıldı.*<sup>229</sup>

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türk İmparatorluğu'nun Geleceği" hakkında şu mütalaada: [...] *Şu anda hiçbir Türk devlet adamı, Sultan'ın, Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan veya Türkiye Ermenistanı üzerindeki hâkimiyetinin tekrar tesis edilmesini beklemiyor. [...] tek güvenilir çözüm, Türk Hükûmeti'nin Anadolu'ya naklidir.*<sup>230</sup>

**8 Ocak 1920.** ARMHC Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi:

C. 1/Kânunusani/1336: Ravlinson ile mülâkatı müş'ir şifreleri mütalâa edildi. Mumaileyhin İstanbul hakkındaki mütalâatı Loit Corc'un teklifatı ile tamamen tetabuk etmektedir. Tarafı alilerinden ita buyurulan cevaplar esasatı milliyemizin ruhunu ihtiva etmekle sezavar-ı teşekkürdür. Ravlinson hükûmeti metbuası tarafından Hey'eti Temsiliye ile temas ederek görüşmeye dair talimat alarak sahibi selâhiyet bir vaziyette bulunuyorsa bir an evvel Ankara'ya gelmesi mucibi faide görülmektedir. Tabî bizle yapacağı mülakat da Sivas Kongresi hututu umumiyesi dahiline münhasır kalacaktır. Sahibi selâhiyet olmadığı takdirde buraya kadar gelmesine lüzum yoktur. Buna nazaran kendisinden keyfiyetin açıkça istizahı ile iş'arını istirham eyleriz.<sup>231</sup>

İstanbul matbuatından *İfhâm* gazetesinin haberi: *Irak'ta İngilizlerin elinde bulunan 20 bin esir, karadan Diyarbakır yoluyla iade edilecektir.*<sup>232</sup> İngiliz, Mustafa Kemal'e insan kaynağı da sağlıyor.

<sup>227</sup> Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 161.

<sup>228</sup> T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 442. Bu tezkibi yayınlamasaydı, adeta fenersiz yakalanabilirdi.

<sup>229</sup> Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 161.

<sup>230</sup> The Times, 7 January 1920, *The Future of the Turkish Empire*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 226-231.

<sup>231</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 417-418. "İngiliz İtilaf Komiseri görevini sürdürmek için yeniden Doğu Anadolu'ya gönderilen Rawlinson'a resmi bir görüntü olmaksızın Mustafa Kemal ve Kuvvacılarla bir anlaşma zemini ve barış şartları konusunda yüklenen misyonu Rawlinson kendisi de kabul etmektedir." Rahmi Doğanay, *İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 65. Vesikanın bir sureti de Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunuyor: T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 439.

<sup>232</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 315.

**10 Ocak 1920.** İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin muhtırası: Şartları ağır bir sulh (a drastic peace) Mustafa Kemal'i kuvvetlendirir.<sup>233</sup> *Zecrî sulh şartları birçok mütereddit kişileri otomatik olarak Nasyonalistlerin kollarına atacaktır. Millî hareketi yıkmak için kâfi miktar kol kuvvetinin kullanılmasına ihtiyaç hasıl olacaktır.*<sup>234</sup>

Paris Sulh Konferansı Britanya Heyeti katib-i salisi (üçüncü sekreteri) Eric Graham Forbes Adam, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. Türkiye siyasetindeki İttihad-ı İslâmcılık ve Turancılık cereyanlarının itibarsızlaştırılması gerektiğini bildiriyor: *Türkleri İstanbul'dan çıkarmanın birinci gerekçesi, Türk siyasetine İslamcı ve Turancı tutumuyla egemen olması beklenebilecek olan İttihat ve Terakki'nin itibarını kırmaktır. İkincisi, İstanbul uluslararası olursa entrika konusu olmaktan çıkar, uluslararası yönetim daha pürüzsüz işler. Üçüncüsü, Yunanlılar İzmir'den çıkacaksa Türkleri İstanbul'da tutmak daha zor olur -gerek Yunanistan ile denge, gerekse Yunanlıların Doğu Trakya'daki güvenliği açısından. Dördüncüsü, başkentin İstanbul'dan çıkması Türk köylüsünün yararına olabilir. Türk ülkesinin içinde, adem-i merkezi, mahalli demokrasiye yer veren bir yönetim kurulabilir.*<sup>235</sup>

**25 Ocak 1920.** Kâzım Karabekir, Harbiye Nezâretine ve 20'nci Kolordu (Mustafa Kemal'e) ve 3'üncü Kolordu Kumandanlıklarına şifreli telgraf keşide eyleyerek Rawlinson telkinlerini hulâsa etti. Boğazların serbestisi için hilafet-saltanatın tefriki ve İstanbul'un hükûmet merkezi olmaktan çıkartılması şarttır:

Erzurum İngiliz Kontrol memuru Kaymakam Ravlinson'la birkaç mülâkatımda anlayabildiğim hususâtı bervechiâtı arz eylerim: İngilizler Boğazlara yerleşmek istiyor. Bunu temin için hilâfetin hükûmetten ayrılması, hükûmetin İstanbul'dan çıkması gibi mes'eleleri kendileri icad ediyorlar. Hattâ İstanbul'da zabitanın resmi islâm hususunda tazyiki de akıllarınca herkesi İstanbul'dan nefret ettirmektedir. Boğazları beynelmilel şekilde tutmak istiyorlarsa da muarızları kuvvetlidir. Türk milletinin mitingleri de hakkı meşru olduğundan İstanbul'dan çıkmamayı ve hilâfetle hükûmetin ayrılmamasını temin edecektir. Hilâfet ve hükûmet ayrılığı diye padişahla milletin arasına tefrika sokmaya çalışıyorlar. Binaenaleyh milletin padişaha olan merbutiyet ve muhabbetini huzuru hümayuna arz ile vatan ve milletin saadetine müştereken ve kemâli secaatle çalışmanın temin buyurulması pek faydalı olur. Ravlinson Boğazların daima serbest kalması için İstanbul şehrinin behemehal değil, fakat Boğazların tutulması ve Marmarada bir ufak donanma bulunması hususunu zarurî diyor. Sebebi Rusya günün birinde belki Yunanla ittifak eder ve Boğazları işgal ve sed edermiş. Dedim Millet bu düşüncüyü haksız buluyor ve protesto ediyor. Boğazlarda oturulacağına Karadenizde donanma yaptırılmasa iş daha kolay olur. Herhalde anladığım şey, milletin ve hükûmetin mukavemeti az olursa Boğazların birine veya ikisine yerleşmek isteyeceklerdir. Bilâkis padişahın, hükûmetin ve milletin yekvücut olarak izharı sebat ve metaneti her hususu arzumuza göre hal edeceğini arz ederim.<sup>236</sup>

**3 Şubat 1920.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Edirne'de münteşir *Ahali* gazetesi 22 Ocak tarihli nüshasında, sabık Sadrazam Damad Ferid ile İngiliz istihbaratı arasında güya akdedilmiş 12 Eylül 1919 tarihli gizli andlaşma metnini neşretmiştir. *Damat Ferit ile M. S. Francer, H. Morlan, G. Churchill arasında imzalanan "andlaşma"*nın tam metnine ulaşamayan T.20 rumuzlu ajanın *Saray çevrelerinden edindiği bilgilere göre yabancı bir hükûmet, bir gazeteciye, bir örneğini bulması için 300 TL önermiş.* Robeck, sadareten düşürülmesinden evvel *Damat Ferit aleyhtarı kampanya sırasında uydurulmuş olduğu kanaatindedir.*<sup>237</sup>

<sup>233</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 84. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>234</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 200.

<sup>235</sup> *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 1026-1028; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 325, dipnot 744. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>236</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 419. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>237</sup> FO, 371/5117, E 260/83/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 431, dipnot 192. Bu andlaşmanın sahte olduğu daha evvel ortaya konmuştu. Örneğin İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance 12 Şubat tarihli muhtırasında "açıkladığına göre, daha önce anlaşmanın

İtalya'nın Londra Büyükelçisi Imperiali, Başvekil Nitti'ye telgraf gönderdi. *Imperiali, İngiliz hükümetinde, özellikle de İzmir'i Yunanlıların işgaline karşı olan Foreign Office ile Yunan ulusal onurunun başbakanı Venizelos'u memnun etmeyecek kadar fazla riskte olduğu İzmir'de bir "ikinci Fiume" gören Lloyd George arasında derin bir çatlağın olduğunu Nitti'ye teyit etti. Venizelos, Atina'da yeni İtalyan elçisi Montagna ile karşılaştığında, Yüksek Konsey'in İzmir'i sonunda ülkesinden yeniden alacağından korktuğunu söyledi.*<sup>238</sup>

**11 Şubat 1920.** İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhının gazetesi *The Orient News*in muhabiri, Fındıklı Sarayı'nda içtima eden Meclis-i Mebusan'ı ziyaret etmiştir. Şu çarpıcı mütalaada bulunuyor: *Açılıştaki bir şarap ya da ikram yoktu ama daha sonra Ankara'da olacağını düşünüyorum.*<sup>239</sup> 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatının perde arkası biraz daha aydınlanıyor.

*Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve Osmanlı meclisinde önde gelen bir ulusçu lider olan Çerkes Hüseyin Rauf (Orbay), Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Kavaklı Mustafa Fevzi'yle (Çakmak) görüşerek, İngilizlere basit bir mesaj ulaştırmasını istedi: "Eğer İngilizler bizim Türkiye'deki bağımsızlığımızı desteklerlerse, Kafkaslar'da Bolşeviklerin durdurulması konusunda önemli bir rol oynayabilir".*<sup>240</sup>

Rawlinson, Heyet-i Temsiliye cuntası mensubu 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'i ziyaret etti. Bolşeviklerin askerî ilerleyişleri ve İngilizlerin Bolşeviklere karşı teşkil etmeye çalıştığı *Kafkas Seddi* hakkında konuşulmuştur.<sup>241</sup>

**14 Şubat 1920.** Londra Konferansı içtima ediyor. Britanya Başvekili Lloyd George, Londra Konferansındaki konuşmasında calib-i dikkat cümleler sarf etti: *Padişah İstanbul'da kaldıkça Batılı devletler arasında sürekli bir çekişme, kıskançlık ve entrika kaynağı olacaktır. Türkler onun yayımlayacağı her buyruğu yabancı baskınca dikte edildiğini bilerek dinlemeyeceklerdir.*<sup>242</sup> Lloyd George'den sonra söz alan Fransız Hariciye Nâzırı Paul Cambon: *Şayet Sultan Anadolu'ya geçecek olursa millî partinin lideri olacaktır, millî ordunun başına geçecek ve sonsuz karışıklıklara sebep olacaktır.*<sup>243</sup> Nihayet Müttefik başvekilleri, *İstanbul'un Türklere bırakıldığına dair karar aldı.*<sup>244</sup> Padişah otoritesini paymal edecek 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatının perde arkası biraz daha aydınlanıyor.

Lloyd George, Türkiye üzerinde idarî denetim kurulmasına karşı çıkıyor. Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon söz alarak, *savaştan önce büyük devletlerin Türk borçları dolayısıyla bir denetim yürüttüklerini, şimdi bütün maliyeyi kapsayacak biçimde denetimin yaygınlaştırılmasını savundu. Ayrıca Türk izzet-i nefsi gözetilmek şartıyla bu denetimin idari de, yani genel ve tam olabileceğini söyledi.* İtalya Başvekili Francesco Nitti, *işin siyasal rengi olmamak ve devletler arasında kıskançlıklara yol açmamak, Türkiye'nin yararına olmak şartıyla bu görüşü destekledi. İlginçtir ki Lloyd George, içişlerine karışmak suretiyle Türkiye'nin "ulusal duygusunu" incitmekten çekindiğini ve denetimi uygulatmanın imkânsız*

---

fotoğrafını ele geçirmiş. İki İngilizin imzası ile birlikte görülen Damat Ferit imzası açıkça sahte" imiş (Akşin, 2004, c. 2, s. 431, dipnot 192). İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı tarafından düzülen bu sahte bayrak andlaşması, 1921'de Kemalistlerce tekrar gündeme getirilecek, Padişah'ın ve Damad Ferid'in itibarı kamuoyu nezdinde tekrar tezyif edilmeye çalışılacaktır.

<sup>238</sup> Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 150. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>239</sup> Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 45. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>240</sup> Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 91.

<sup>241</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 463-464.

<sup>242</sup> Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 90.

<sup>243</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 149. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "Padişah Küçük Asya'ya gönderilecek olursa milliyetçi partinin lideri olur, milliyetçi ordunun başına geçer ve sonsuz dertler açabilir." Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 91.

<sup>244</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 14.

olabileceğini söyleyerek denetime karşı çıktı. Ermenileri, Arapları, Yunanlıları “kurtardıktan” sonra Türkiye de kendini istediği gibi yönetmeliydi.<sup>245</sup>

Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un Birinci Londra Konferansına takdim ettiği muhtıra: a) *Her ne kadar savaşta Türkiye yenilmiş ise de, İngiltere bağımsız bir Türkiye kurulmasına taraftardır.* [...] e) *İtilaf Devletleri, halkı Türk olmayan Suriye, Mezopotamya topraklarını Türkiye'den ayırmaya azmetmiştir.*<sup>246</sup> Curzon, ayrıca *yeni bir Türk milliyetçiliği ile karşılaşmak kaçınılmaz ise, Bursa'daki Padişah yerine, bunun İstanbul'daki Padişah tarafından yöneltip, ilhamını oradan almasının daha tehlikeli olacağını, Anadolu'da Mustafa Kemal'in liderliğindeki bir milliyetçi partinin çetin bir ceviz teşkil ettiğini, fakat İstanbul'dan yönetilen bir partinin daha da büyük bir problem yaratacağını* belirtti.<sup>247</sup> 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatının perde arkası epeyce aydınlanıyor.

**15 Şubat 1920.** Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Meclis-i Vükelâ'da 15. K[af] Ravlinson'un Bolşeviklere mukavemet için müracaatı hakkındaki telgraf kıraat ve Hariciye Nezareti'nce İngiliz mümessilinin istihracı karargâr oldu. Londra müzakerat cereyan ediyor. Fransızlar İstanbul'un sıkı kontrol ile elimizde kalmasına taraftardır.*<sup>248</sup>

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Meclis-i Mebusan Amasya mebusu ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi azası (ikinci mensubiyeti kamuoyundan gizlidir) Bekir Sami (Kunduh) Fransız Baştercüman Ledoulx'a demiştir ki *Maraş ve Urfa'daki olaylar Fransız makamlarının Ermeni yanlısı siyaseti ve Fransız askeri olan Ermenilerden kaynaklanıyor. Halkın elindeki silahları çekilmeden önce İngilizler dağıtmışlardır.*<sup>249</sup> Diğer bir deyişle, Max Choublier'in 14 Kasım 1919 tarihli raporunu hatırlayacak olursak, İngilizler Elcezire Kuva-yı Milliyesini Fransızlara karşı el altından destekliyor.

Olabilecekleri öngören İngiltere, Fransa'yı zor durumda bırakmak amacıyla, Kilikya ve çevresinden ayrılmadan önce olası bir direnişi destekleyici bir tutum takınmıştı.<sup>250</sup>

**18 Şubat 1920.** Fransa Cumhuriyeti Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, Paris'e muhtıra gönderdi. İngilizlerin Kilikya ve Suriye mıntıkalarından çekilirken Kuva-yı Milliye'yi silahlandırmış olduğunu söyleyen Bekir Sami'yi (Kunduh) teyid ediyor.<sup>251</sup>

**28 Şubat 1920.** Londra Konferansı içtima ediyor. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon; Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gizli müktesebatla fevkalâde memur göndermiş olduğunu gerekçe göstererek *Padişah'ı tahttan indirmek, hükümeti sürmek, Padişah'ı sürmek ve Boğaz'ın öbür kıyısında gözetine almak gibi tedbirler zikretti.*<sup>252</sup>

<sup>245</sup> *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 54-60; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 608.

<sup>246</sup> Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 76.

<sup>247</sup> Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 64. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatının şifrelerini içeren bir beyanattır.

<sup>248</sup> Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 686.

<sup>249</sup> *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 92, p. 72-75; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 470. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Defrance “İngilizlerle ilgili söylediklerinin doğru olabileceğini; ama genelde, alınan bilgilerin Bekir Sami'nin sözlerinin içten olmadığını gösterdiğini” şerh diyor.

<sup>250</sup> Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 125-126.

<sup>251</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 471, dipnot 13.

<sup>252</sup> *Documents on British Foreign Policy*, vol. VII, p. 296, 299; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 17.

**16 Mart 1920.** İngilizler Bâb-ı Âlî Harbiye ve Bahriye nezâretlerini, Posta ve Telgraf Nezâretini işgal etti. Meclis-i Âyan'dan ve Meclis-i Mebusan'dan birkaç kişi tevkif edildi. Padişah otoritesi zedelendi. Harekat-ı Milliye'nin İstanbul ocağı söndürüldü ve rakipleri enterne edilen Mustafa Kemal'in Harekat-ı Milliye'de mutlak reisi olması ve Meclis'i de Ankara'da açabilmesi sağlandı.

Halide Edip Adivar'ın General Milne hakkındaki mütalaası: *Ve ona minnettar olmamız için büsbütün bir sebebe malikiz, çünkü İstanbul'da aldığı kat'î tedabir, Harekat-ı Milliye'nin itibarının artmasına büyük katkı sağladı.*<sup>253</sup>

**22 Nisan 1920.** İtalya, San Remo Konferansında Fransa Hariciye Nezâreti Müsteşarı Berthelot, *Batum'daki İngilizlerin Mustafa Kemal ile Bolşeviklerin entrikalarına engel olduklarını söyledi. Fransız temsilci, Mustafa Kemal ve kuvvetlerinin rüşvet verilerek kandırılabilceğini söyledi.*<sup>254</sup>

Müttefiklerin rüşvet vererek Mustafa Kemal'le anlaşmak gayeleri bağlamında, İngiliz ajanı Mustafa Sagir'in İstiklâl Mahkemesi Heyeti tarafından sorgulanacağı sırada beyan edeceği bazı hususlar dikkat çekicidir. Sagir, *Hindistan'da toplanan 10 Milyon Lira, Roma'da bulunan 1,5 Milyon Lirayı Kurtuluş Savaşı'nda kullanılmak üzere Ankara Hükümetine vermek istiyoruz demıştır.*<sup>255</sup> Teşkilat-ı Mahsusacı Hüsamettin Ertürk'ün rivayeti de bunu teyid eder niteliktedir: *Mustafa Kemal'e teslim edilmek üzere mukaddes bir sandık ile Hint Müslümanlarının millî hükümete yardımı olan milyonları aşan altını getirdiği söylenen Hintli İngiliz casusu Mustafa Sagir.*<sup>256</sup> Doktor Rıza Nur'un belirttiğine göre 8 Aralık 1920'de Ankara'ya gelen Mustafa Sagir, *30.000 İngiliz Lirası da getirdi. Bu parayı Mustafa Kemal aldı, uyuttu* idi.<sup>257</sup> Mustafa Sagir, *bütün Türk milletini yok etmeksizin yalnızca Mustafa Kemal'in öldürülmesiyle Millî Mücadele'nin ortadan kaldırılamayacağını açık olduğunu belirterek kendisine yöneltilen suikast suçlamasını da reddedecektir.*<sup>258</sup> İstanbul'dan İnebolu'ya top mermisi getiren, İnebolu'dan Ankara'ya muvasalat edip Mustafa Kemal'e nakit hibe eden Mustafa Sagir'i, Londra Konferansı TBMM murahhas heyeti kâtibi Ahmet Naci'nin belirttiğine göre, John Godolphin Bennett ile

<sup>253</sup> Halidé Edib, *The Turkish Ordeal*, 1928, p. 64. Bu çarpıcı ifade, Türkçe baskısında yer almamaktadır: Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihani*, 1998, c. 1, s. 67.

<sup>254</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 497.

<sup>255</sup> Salih Kış, *İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, 2009, s. 205-206. "İngiltere [...] Mustafa Kemal'i satın almayı [...] denemiştir." Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, s. 158. Millî Mücadele devri Kilikya Kumandanı, TBMM Seyhan (Adana) mebusu Sinan Tekelioğlu'nun da belirttiğine göre; Hint Hilafet Komitesinin Mustafa Kemal'e gönderdiği nakdî bağış, 11.000.000 lira tutarındaydı: T. B. M. M. Tutanak Dergisi, 15 Aralık 1950, Cilt 3, s. 244. Bir başka rivayette Mustafa Sagir "Ankara'ya geldiğinde, Hintli Müslümanlar tarafından toplanan 2,5 milyon İngiliz Lirası'nı aktaracağını ileri sürmüştü." Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 170. Maliye Vekili Hasan (Saka), 11 Nisan 1922 tarihli meclis celsesinde iken, TBMM adına Hilâl-i Ahmer Cemiyetine bağışlanan nakdî yardımların Maliye Vekâletince denetlenmediğini belirtmiştir. Bu vechile, Genelkurmay'ın resmî kayıtlarında 780.000 lira civarında görünen nakdî yardım, aslında milyonlarca liraya ulaşmakta idi. Zürcher'in İngiliz istihbarat raporundan naklettiğine göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Doktor Adnan'ın (Adivar) elindeki şifre vasıtasıyla "yabancı ülkelerdeki İttihatçılar'la iletişim kurmak için bir araç ve gizli ödemeler için bir kanal olarak kullanılıyordu." Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 141.

<sup>256</sup> Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 298.

<sup>257</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 318. Mustafa Sagir, Ankara'ya, firarî sabık 10'uncu Kafkas Fırkası Kumandanı İttihadçı Yarbay Kemaleddin Sami (Gökçen) ile beraber gelmiştir: "Hint Hilafet Komitesi adına çalışan Mustafa Sagir, Kemalettin Sami Bey ile Anadolu'ya geçmeden önce iletişime geçmiş ve Milli Mücadele'ye destek sağlamak için Hintli Müslümanlar'dan toplanan parayı Mustafa Kemal Paşa'ya götüreceğini söylemiştir. [...] Anadolu'ya gitmek üzere birlikte yola çıkmışlardır (BCA, İHF, Klasör 570, 570/104/2)." Yasin Öztürk, *Kemalettin Sami Paşa (1884-1934)* [Yüksek Lisans Tezi], 2022, s. 31.

<sup>258</sup> Salih Kış, *İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, 2009, s. 203.

Doktor Robert Rahib Frew vazifelendirmişti.<sup>259</sup> Binaenaleyh, stratejik hedefin Mustafa Kemal'le anlaşarak Türkleri kontrol altına almak olduğu söylenebilir. Dahası, mezkûr nakit yardımında kayıtdışı para transferi ve *zimmete geçirme* gibi şaibeler de mevzubahistir:

[..] Hint Müslümanlarının Türk milli hareketine para yardımıyla ilgili bir dizi rakam daha veriliyor. 867.00/1694 no'lu dosyanın içinde, ABD'nin Karaçi Konsolosu Avra M. Warren tarafından Washington'a gönderilmiş 19 Temmuz 1923 tarihli bir rapor vardır. Bu rapora göre, Hint Müslümanları, "milli mücadele veren Angora Türklerine silah, uçak ve başka askeri teçhizat satın almaları için" yardım göndermiş ve "Müslümanlar [Kemalist harekete] topluca ve cömert bir tepki vermiş ve 1921 ve 1922 yıllarında 36<sup>1/2</sup> lakh rupi, yani yaklaşık 1.180.000\$ toplanarak Angora hükümetine iletmek üzere Central Kalifat [Merkez Hilafet] Kurulu Başkanı Seth Chetani'ye emanet edilmiştir." Bununla birlikte, bu para yardımının ancak küçük bir kısmının Kemalistlere ulaştığı rivayet ediliyordu. Raporda, etraflı bir incelemeden sonra, "toplanan toplam 36<sup>1/2</sup> lakh rupinin görünüşte yalnızca 19'unun ya da yarıdan biraz fazlasının Angora'ya gönderildiğine" de işaret ediliyor. Sonradan Seth Chetani, bu kaynağı "zimmete geçirme" sorumluluğunu üstlenmiştir. Ankara'daki Kemalist hareketin halifeliğin kaldırılmasına değin Hint Müslümanlarından parasal yardım aldığını biliyoruz ama bu belge bize Ankara hükümetinin Hindistan'dan aldığı para miktarı konusunda kesin bir bilgi veriyor. Ankara'ya ulaşan miktar 600.000\$ dolayındaydı ki bu, 1921-1922 yıllarında fena halde nakit gereksinimi olan bir hareket için önemli bir miktardı. [..]<sup>260</sup>

**23 Nisan 1920.** TBMM, Ankara'da açıldı.

**3 Mayıs 1920.** TBMM'de İcra Vekilleri Heyeti kuruldu.

Merzifon'daki, Kütahya'daki, Samsun'daki, Eskişehir'deki askerlerini Mustafa Kemal'le gizli temaslar kurup anlaşmak suretiyle kademeli olarak geri çeken İngilizler, depolarındaki üniformaları da TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekâletine satmıştır. Sabık Garbî Anadolu Kuva-yı Milliyesi Umum Kumandanı, Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy):

Anadolu'da, İzmit çuha fabrikasından başka Türk ordusuna elbiselik kumaş çıkartacak esaslı bir fabrika yoktu. İngilizler tarafından o tarihlerde memleketimiz etrafında sıkı bir ablukanın tesis edilmesi sebebiyle başka taraftan askere elbiselik kumaş veya elbise alınması mümkün değildi. Halbuki terhis dolayısıyla İngiliz kıt'alarının stok halinde bırakmış oldukları ve başka taraflara satamadıkları bol miktarda elbise ve elbiselik kumaş vardı. Bunları Milli Müdâfaa Vekâletimize satmak zorunda kalmışlar, biz de başka çare bulamadığımızdan yüksek fiyatla satın almıştık.<sup>261</sup>

**13 Mayıs 1920.** İngiliz İstihbaratı İstanbul Şubesi haftalık muhtıra kaleme aldı. Buna göre *Ankara Hükümeti aslında Cumhuriyetçi bir Hükümettir fakat bu açıkça itiraf edilmemektedir.*<sup>262</sup>

**26 Mayıs 1920.** Mustafa Kemal, İngilizler tarafından gizlice desteklenmiş olduğunu inkâr ediyor. Şöyle ki, Amerikan gazetesi *Chicago Daily Tribune* muhabiri Paul Williams, Ankara'da Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştirdi. Williams'ın sualine cevaben Mustafa Kemal, *İngilizlerin milli harekâtın başlamasına yardım ettiği yolundaki raporları tekzip etti. Ancak, Mütareke'den sonra Türklerin teslim ettiği silahların bir deponun arka kapısından nasıl yeniden dağıtıldığı hakkında bir misal verdi.*<sup>263</sup> Mustafa Kemal'in İngiliz mesture desteğini tekzip etmesi gayet tabiidir.

<sup>259</sup> FO 371/6472/E 8417, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, No: 285, 15 Temmuz 1921, Paris'ta Türk eylemleri, SW/20, Cenevre, 8 Temmuz 1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 184.

<sup>260</sup> Hakan Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri: Osmanlı'nın Çöküşü Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)*, 2022, s. 151-152.

<sup>261</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 125.

<sup>262</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XLIV.

<sup>263</sup> Chicago Daily Tribune, 4 Mayıs 1920; Aktaran: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, Cilt 8, s. 117.

İngilizler ise nazik ama sinsi bir tavır sergilemekteydiler. Hindistan'daki hâkimiyetleri nedeniyle halifelğine dokunmamakla birlikte, aslında bir halife söz konusu olmasa daha rahat edeceklerinin de farkındaydılar. Bir yandan istekleri karşılanmadığı takdirde başkenti Yunanlılara bırakmakla tehdit ediyor, diğer yandan milliyetçilere karşı eylem yapmaya kalktığında destek vermiyorlardı. Üstelik tam tersine, onu ve hükümetini Anadolu'daki direniş nedeniyle cezalandırıyorlardı.

İnsanın duvarlara kafasını vurası gelir. Bu arada Yunanlılar 1922 yılında, gerçekten de İstanbul'u işgal etmek için hazırlık yaptılar ama İngilizler ve müttefikleri tarafından kesin bir tavırla engellendiler. Sultan başka bir yol izlemiş olsaydı bu engelleme olmazdı. Gerçi İngilizlere, diğerlerine nazaran daha fazla güvendiği falan yoktu. Sultan, İngilizlerin Arabistan'da kendi arzularına uygun yeni bir halifelik oluşturmak için Peygamber'e ait İstanbul'daki Kutsal Emanetler'i ülkeden taşımaları ya da Topkapı Sarayı'ndaki hazineleri çalmaları korkusuyla başkentten ayrılmamıştı.<sup>264</sup>

**Mayıs 1920.** ABD'li eğitimci Elizabeth Harris'in 1922'de neşredebileceği müşahedeleri ve mütalaaları fevkalâde mühimdir. Ona göre Mustafa Kemal'in gayr-ı nizamî çetelerden kurtulub nizamî ordu kurabilmesine katkı sağlayan esaslı üç faktör bulunuyor. Bunlardan ilki, İngiliz askeriyesinin Mustafa Kemal'e Mısır'dan askerî insan kaynağı temin edişidir:

1. Türk Ordusunun Terhis Edilmesi: Nisan ayında Bağdat Demiryolu tarikiyle İstanbul'dan Halep'e gittim. O zaman bile her yerde parasız ve işsiz bırakılmış bu askerleri görüyorduk. Türk askerlerine aylardır maaş ödenmemişti. Trenler onlarla doluydu. Kelimenin tam manasıyla vagonların üzerine akın ediyorlardı. Gece boyunca her durakta vagonların üstüne tırmanan askerler tarafından uyandırılıyorduk. Bindiler; virajlarda ve tünellerde nasıl tutunup vagon üzerinde kaldıklarını göremedik. Muhtemelen birçoğu düştü, velakin Türkiye'de hayat ucuzdur ve "Allah ne isterse o olur." Mayıs 1920'de, Mısır Bur Said limanından İstanbul'a bir İngiliz nakliye gemisiyle gittim. Bu nakliye gemisi, Bur Said'de mevkuf ve fakat İstanbul'a nakledilince serbest bırakılacak 1.200 Türk esiri taşıyordu. Esir askerler, serbest bırakılır bırakılmaz Mustafa Kemal'in ordusuna katılacaklarını dobura dobur itiraf ettilerdi. [...] <sup>265</sup>

**21 Haziran 1920.** İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yunan teklifinde General Milne, Yunan kuvvetlerini engellemekle suçlanıyor. Anadolu'daki Yunan kuvvetleri Milne'nin emrinden alınıp, serbest bırakılması isteniyor. Ancak General Foch ve Mareşal Henry Wilson bu önerilere katılmadılar.* <sup>266</sup>

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e rapor gönderdi. Ankara'da bir gün misafir kalıp İstanbul'a avdet eden Yüzbaşı Labonne, TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Mustafa İsmet (İnönü) ile mülakat yapmıştır. Yüzbaşı, *Ereğli ve Zonguldak'a yönelik dört-beş bin kişilik bir yığınak görmüş. Ereğli'de maden sahibi olan Heslouin'in önerileri geri çevrilmiş. Ankara'da ona bir İtalyan temsilcisinin San Remo'dan Ankara'ya gelip üç gün kaldığını, yakında başka bir İtalyan temsilcisinin geleceğini, Bolşeviklerden 30 bin tüfek, cephane, 77'lik 4 batarya ve 4 tank alındığını, Azerbaycan'daki Bolşeviklerden yardım almak konusunda tereddüt edildiğini, Faysal'la ilişkilerin eskisi denli yakın olmadığını, Mısır'dan son bir ayda Mudanya üzerinden 10 bin Osmanlı tutsağının geldiğini anlatmışlar.* <sup>267</sup> Diğer bir deyişle Britanya, Mustafa Kemal'e insan kaynağı sağlamaya devam ediyor.

<sup>264</sup> Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 65. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>265</sup> Elizabeth Harris. (1922, November). How Mustapha Kemal Formed His Army. *Current History*, 17(2), s. 296. 8 Temmuz 2021 tarihinde [jstor.org](https://www.jstor.org) adresinden edinilmiştir.

<sup>266</sup> Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 633.

<sup>267</sup> *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 45, p. 52; vol. 93, p. 147; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 101-102. "İngiliz Dışişleri Bakanlığından Curzon'a gelen 21 haziran 1920 tarihli telgrafla Faysal'ın Mustafa Kemal'in temsilcileriyle buluşmak için yaptığı Halep ziyareti hakkında verilen rapora işaret edilmektedir. Ve Beyrut İngiliz Baş Konsolosunun telgrafına da dokunulmaktadır. Konsolosun bu konuda bir şeyler yapmış olduğu muhtemeldir. Bu bastırılmamıştır." Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 249, dipnot 2.

**22 Haziran 1920.** Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri, İzmir'den Bursa-Uşak hattına kadarki mintıkayı işgal edeceği ileri harekete başladı. Sınırlandırılmış başarılı operasyon takriben bir ay sürecek.

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Türkiye ile barış konusunda Venizelos'un fikirlerinin kabul edildiği, İzmir'in ve Küçük Asya'nın himayesinin Yunanistan'a verileceği ve Venizelos'un bölgenin güvenliğini ekonomik destek bile gerektirmeksizin 90.000 kişilik bir ordu ile sağlayacağı ifade edilmiştir.*<sup>268</sup>

**23 Haziran 1920.** Mustafa Kemal'in 30 Nisan 1920 tarihinde *İtilâf devletleri ve yansız ülkelerin Dışışleri Bakanlarına gönderdiği nota*, bugün, doğrudan Lord Curzon'a ulaştı. İngiltere Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge, bu belgeye şu derkenarı ekliyor: *"Bu, Padişaha karşı bir ihtilâl bildirgesidir."*<sup>269</sup>

**25 Haziran 1920.** Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Paraskevopulos'u *doğuya doğru fazla ilerlememesi için özellikle bir kez daha uyardı.*<sup>270</sup>

**26 Haziran 1920.** Lloyd George'den Lord Riddell'e: *İstanbul'u ve Çanakkale Boğazını emniyet altına almalıyız. Türklerin kuvvetini kırmadıkça bu yönde tesirli bir netice alamayız. Bizim askerlerimizin yunanlılara karşı oluşu pek tabiidir. Öteden beri böyledirler. Daima türkleri desteklerler. Askerler inatçı Tory'lerdir. (Tory İngiltere'de muhafazakâr parti taraflarına verilen isimdir). Türkleri savunmak tory'lerin siyasetidir. Yunanlılardan nefret ederler. En kalın kabuklu cinsinden bir tory olan Henry Wilson da, işte bu yüzden İzmir'i yunanlılara verişimizin şiddetle aleyhinde bulunuyor.*<sup>271</sup>

**Temmuz 1920 bidayeti.** İngiliz sömürgelerinde tahtelhıfz bulunan Osmanlı esirlerinin İstanbul'a getirilmelerinin ne manaya geldiğinin tabiatıyla farkında olan Yunanlılar bir önlem olarak Osmanlı savaş tutsaklarının geri gönderilmesinin ertelenmesini istedilerdi. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'e göre Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'da 24 bin tutsak vardır. O da Yunan talebini onaylıyordur.<sup>272</sup> Fakat görülecektir ki esirlerin geri dönüşü engellenmeyecek.

**27 Temmuz 1920.** Yunan işgal kuvvetleri Trakya'yı tamamen işgal etmiş bulunuyor.<sup>273</sup> Daha da mühimi, Yunan Kralı Aleksandr, orduyla birlikte Edirne'de.<sup>274</sup> Fakat Müttefiklerden İtalya ve Fransa, Yunan'ın Trakya'yı işgaline aşikâre muhaliftir:

"Trakya Mücadelesi" isimli eserin yazarı Georgancis bu süreci ele almış ve Trakya konusundaki düzenlemelerle San Remo Konferansı'nın sona erdiğine değinmesinin akabinde, "Bu şekilde Yunanistan'ın Trakya ile ilgili diplomatik mücadelesi sona erdi. Artık bundan böyle San Remo'da karar verilmiş olanların hayat bulması için sadece tarihin belirlenmesi gerekiyordu. Buna rağmen yine de, Yunan Ordusu'nun Trakya'ya girmesine İtalya

<sup>268</sup> Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 193. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>269</sup> FO/5051/E 7090; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 2, dipnot 12. Curzon, Hardinge'nin mezkûr derkenarını tasdik etmiştir: Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 80.

<sup>270</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 183, dipnot \*. "Anlaşıldığı kadarıyla dayandığı nedenler, önce Yunan hatları arasında büyük bir uzaklık bırakmamak sonra da Doğu Trakya'da yardımcı bir harekate yetecek kadar kuvveti elde bulundurmaktı."

<sup>271</sup> Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 2021, s. 66-67, dipnot 1.

<sup>272</sup> FO 371/5143, E 147/147/44, E 6858/147/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 399, sonnot 290.

<sup>273</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 163.

<sup>274</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 114.

olduğu kadar Fransa da tepkiliydi ve çeşitli yollarla Anadolu'daki Mustafa Kemal'e ve Trakya'daki Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'e yardım ediyorlardı" demiştir.<sup>275</sup>

Yunan Küçük Asya Ordusu Başkumandanı General Paraskevopoulos, *Ankara'ya askerî bir kol gönderilmesi* için izin istedi; İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne ise *Yunan ileri yürüyüşünün hiçbir suretle uzatılmasına salâhiyeti olmadığından şiddetle muhalefet* etti. Bu fevkalâde mühim bir dizginleyiştir mesela Venizelos, 1921 senesinde yapacağı bir konuşmasında, şayet 27 Temmuz 1920'de müsaade edilmiş olsaydı *Mustafa Kemal'i ezmek* rahatlıkla yapılabilecekti. Lloyd George bile *Mustafa Kemal'i mağlûp edebilmek için muazzam bir orduya ihtiyaç olduğunu* 22 Nisan'da San Remo Konferansında söylemek suretiyle Mustafa Kemal cuntasını mübalağa etmişti; şimdi de *Yunan zaferlerinin büyük bir değer taşımadığını* söylemek suretiyle Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesini çökerten Yunan ilerleyişini tezyif ediyor.<sup>276</sup>

"Yüksek Şûra" tarafından "vazifelendirilmiş" olan Yunan Ordusu zaferden zafere koşuyordu (8 Temmuz'da Bursa, 25'de Edirne). "Ankara'ya bir kol gönderilmesi" için Paraskevopoulos'un teklifini ise Milne, bu plânın Yunan kıtalarını Anadolu'nun içinde tehlikeye düşürebileceği ve bu yüzden onları bu tehlikeden kurtarmak için İngiliz yardımına ihtiyaç göstereceği "askeri sebepleriyle" reddetti.<sup>277</sup>

Yunan birlikleri, otuz beş gün içinde doğu Trakya'ya ve Bursa-Alaşehir hattına kadar batı Anadolu'yu temizlemişlerdi. Anadolu demiryoluna doğru büyük bir saldırıya geçerek üstünlüğünü pekiştirme hevesindeki Paraskevopoulos, Trakya'daki birlikleri aceleyle geri getirmeye başladı. Milne ve de Robeck bu plana karşı çıktılar ve Milne, "Yunan birliklerinin içerde takılıp kalmalarından, bu yüzden kurtarmak için bizim askeri yardımda bulunmamızı gerektirmesinden" korkuyordu.<sup>278</sup>

Mareşal Foch ve Sir Henry Wilson'ın karşı koymasına rağmen 1920 Haziranında başlayan bir harekat sonucu Bursa'nın Yunan ordusu tarafından işgal edilişindeki kolaylık ve hemen hemen hiçbir mukavemetle karşılaşmaması, askeri danışmanlarının aklına oldum olası pek değer vermeyen Lloyd George üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Fakat aslında bu operasyonun tek sonucu, Winston Churchill'in de ifade ettiği gibi, Yunan cephesi yayılması, daha ağır sorumluluklar yüklenmesi oldu. Yunan cephesi 600 km. daha uzamış oluyordu. Sonuç üzerindeki etkilerini düşünerek, Bursa'nın işgalinin Napolyon'un Moskova seferi sırasındaki Borodino zaferine benzetmek mümkündür.<sup>279</sup>

**28 Temmuz 1920.** İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre; Sadrazam Damad Ferid, Sevr'in tasdiki karşılığında Hilafet-saltanat aleyhtarı Sovyet Rusya'yla işbirliği halindeki Mustafa Kemal'i ezmek için daha ziyade Kürdlerden müteşekkil 15.000 kişilik nizamî kuvvetin teşekkülüne izin verilmesini istemiştir. Fakat General Milne, bu plana taraftar değildir.<sup>280</sup>

*Fransız Mareşal Foch'un irtibat subayı, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Paraskevopoulos ile görüşerek, Yunanlıları desteklediklerini bildirdi. İşin aslı bu gelişmelerden Milne rahatsız olmuştu.*<sup>281</sup>

Robeck, Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Yunan ilerlemesinden yana olmayıp, kendi yönetimine, Anadolu'da herhangi bir Yunan ilerlemesini veto etmesini öneriyor.*<sup>282</sup>

<sup>275</sup> Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 251-252.

<sup>276</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 90.

<sup>277</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 154.

<sup>278</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 188.

<sup>279</sup> Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 54.

<sup>280</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 408.

<sup>281</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 400.

<sup>282</sup> FO/5053/E 9072; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 92.

**28 Eylül 1920.** İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre İngiliz istihbaratı mensubu bir subay *Biz bırakırsak Yunanlılar Anadolu'da ilerlemeye devam edeceklerdir* demiştir:

[...] Yunan kuvvetlerinin iki ay içinde tek başlarına İstanbul'u işgal edecekleri yolundaki haberler sürekli biçimde doğrulanmaktadır. İyi haber alan bir İngiliz istihbaratı subayı şunları söyledi: "Belki de tek çözüm yolu budur. Biz bırakırsak Yunanlılar Anadolu'da ilerlemeye devam edeceklerdir. Gerçekten de Zakharoff ve Venizelos başarılı olurlarsa, şimdiki Ermenistan sınırına kadar Anadolu'yu baştan başa geçmelerine izin verilecektir."

Aynı zamanda, uzun süren Yunan saldırısının istenen sonuçları vermediği kabul edilmekte ve Mustafa Kemal'le bir uzlaşma arandığı anlaşılmaktadır. İngiliz temsilcilerinin Ankara'da onunla görüşmeler yaptığına inandırarak belirtiler vardır.<sup>283</sup>

**1 Kasım 1920.** Hind Hılâfet Cemiyeti liderlerinden Şîr Emir Ali'nin beyanatı: *Hindistan'ın para yardımı Dr. Frew'ya verilmiştir.*<sup>284</sup>

**5 Kasım 1920.** 26 Eylül'de İstanbul İşgal Kuvvetleri Kumandanı tayin edilen Korgeneral Charles Harington'un 8 Kasım'da İstanbul'a vasil olmazdan evvel İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesine beyanı: *Türklerle dost oluncaya kadar hiçbir zaman faydalı bir iş yapmış olmayacağız.*<sup>285</sup>

**6 Kasım 1920.** İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre TBMM Hükümeti'nin *gerçek gücü başta Mustafa Kemal olmak üzere, küçük bir grubun eline geçmektedir.*<sup>286</sup>

"İngiliz Özel Elemanlar Bürosu" ajanı ve Liman Müdürü Pandikyan Efendi, Fransız gemicilik şirketi müdürü Charles Kalchi ve Kemalist "Felâh" gizli cemiyetinin ajanı Hüsnü Himmetoğlu işbirliğinde İstanbul'dan Anadolu'ya silâh, top ve cephane sevkiyatı yapılmaktaydı. Söz konusu sevkiyatın en büyük partisi bugün *Ararat* nam gemiyle İstanbul'dan bugün yola çıktı. Malî işlemler ise ekseriya İngiliz-Fransız iştiraki "Imperial Ottoman Bank" vasıtasıyla gerçekleştiriliyor.<sup>287</sup>

**8 Kasım 1920.** Korgeneral Charles Harington, İstanbul'a muvasalat etti ve İstanbul Kuvva-yı İşgaliye Kumandanlığı vazifesini deruhte etti.<sup>288</sup>

**20 Kasım 1920.** İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporundan: [...] *Kemal, Arabistan'la ilgilenmemektedir ve fakat yalnızca nüfusu Türklerden müteşekkil olan topraklarla ilgilenmektedir. [...] Kemal, dinî ve an'anevî varlığa eşit derecede karşıt olması sebebiyle, bu varlığın Türk topraklarında asla kök salamayacağına derinden inanmaktadır. Kemal, başka bir yardım olmadığı takdirde, müstakil bir Türkiye davasını ilerletmek için Bolşevikleri kullanmaya devam edecektir. Büyük Britanya, güçlü ve müstakil bir Türkiye'ye "laik" destek politikasını sürdürürse, Türk milliyetçiliği Kızılların [Sovyet Rusya'nın] işbirliğini reddedecektir.*<sup>289</sup>

<sup>283</sup> Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 97-98.

<sup>284</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 126. Mustafa Kemal, Mütareke İstanbulu'ndayken Anadolu'ya fevkalâde müfettiş gönderilmeden evvel, Rahib Frew ile birçok defa görüşmüştü: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 216. Rahib Frew, Kemalist tarih anlatımında İngiliz ajanı kabul edilir.

<sup>285</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 156.

<sup>286</sup> FO 371/5172/E 15366; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 132-133.

<sup>287</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 200. İngiliz-Fransız iştiraki Bank-ı Osmanî'nin (Imperial Ottoman Bank) müdür-i sânişi Berç Keresteciyan, aynı zamanda, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'in merkez-i umumî reisi olduğu Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde muhasebecilik yapıyordu: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 826.

<sup>288</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 276.

<sup>289</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 428. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

**23 Kasım 1920.** Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, muhtıra sunuyor: *Güçlü, dayanıklı ve gerekli Türk ve Müslüman güçleri yabancılaştırmamak için Mustafa Kemal'le anlaşmalı ve Türkiye ile iyi bir barış yapmalıyız. Böylece şimdiye kadar bizim için çok önemli olan Rus emellerine karşı yeniden bir Türk engeli yaratmış oluruz.*<sup>290</sup>

**28 Kasım 1920.** İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı mensubu Mustafa Sagir, *Hint Hilafet Komitesi temsilcisi* sıfatıyla İstanbul'dan *Bahricedit Vapuruy*la İnebolu'ya muvasalat etti. Vapurda *çok sayıda sahra topu mermisi de bulunuyor.* Sagir, TBMM Hükümetine bağlı belediye reisinin evinde misafir edildi.<sup>291</sup>

**6 Aralık 1920.** İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Britanya Hariciye Nezâretine mahrem muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal'in mümessili olduğunu belirten Bulgar Dimitri Atchkoff teklif etmiştir ki:

İngiltere, Mustafa Kemal ile bir anlaşmaya varırsa, Yunanistan'dan elde edeceğinden çok daha fazla avantaj kazanır. Türklerle Bolşevikler arasında doğal olmayan işbirliğine son vererek, Türk halkıyla dostluğu teminat altına almalıdır. İzmir, Türk'ten başka bir şey olamaz.

[..]

Kısaca, Bir anlaşma yapıp Mustafa Kemal'e ve Hükümetine iktidar garanti edilirse, onun maddesi İngiltere'nin elinde kalacaktır.<sup>292</sup>

**7 Aralık 1920.** Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığının Lloyd George Kabinesine muhtırası: Bâb-ı Âlî Hükümeti ile TBMM Hükümeti birleştirilir ve Mustafa Kemal sadrazam olursa, *Türkiye'nin İtilaf devletleriyle Rusya arasında tampon bir devlet biçimine getirilmesine yardımcı olabileceği gibi, İslâm ülkelerindeki huzursuzluğu da ortadan kaldırabilir.*<sup>293</sup>

*Mustafa Kemal Türkiye'si SSCB'ye katılacağına, Batı ile Bolşevikler arasında bir yastık ve laik bir kale vazifesi görebilirdi.*<sup>294</sup>

**8 Aralık 1920.** Ankara'ya muvasalat eden Mustafa Sagir, yol boyunca olduğu gibi yine merasimle karşılandı. TBMM Sinob mebusu ve Maarif Vekili Doktor Rıza Nur: *Hatırımda kaldığına göre [Sagir] 30.000 İngiliz Lirası da getirdi. Bu parayı Mustafa Kemal aldı, uyuttu...*<sup>295</sup>

**24 Aralık 1920.** İspanyol *La Libertad* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar:

Lloyd George, Avam Kamarası'nda yaptığı 23 Aralık tarihli konuşmada ise Küçük Asya'daki durumu açıkladıktan sonra Sevr Antlaşması'nda revizyon yapılmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir. Yarbay Guineff'in [Guinness'in] Türk sorununun çözülmesinin önündeki tek engelin İzmir'in devri meselesi olduğunu bildirmesi ve General Townshend'in İngiltere Hükümetinden Kemal Paşa ile ilişkiler kurulmasını talep etmesi, Lloyd George'un bu deklarasyonu[nu] tetiklemişti. Lloyd George, Türkiye'de sadece İstanbul Hükümeti ile müzakereler yapabileceklerini, İstanbul Hükümetinin rızası olmadan Mustafa Kemal'le ilişkiler kurulmasının, İngiltere'nin tanıdığı hükümeti reddetmek anlamına geleceğini belirtmiştir. George, hâlihazırda İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal'le müzakereler yaptığını, eğer bir anlaşmaya varırlarsa, müttefiklerin tüm Türkiye'yi temsil eden bir hükümetle tartışmalar yapabileceği bir durumun ortaya çıkacağını belirtmiştir.

<sup>290</sup> David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 408.

<sup>291</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 302. Mustafa Sagir, Sovyet istihbaratı tarafından deşifre edilerek Ankara'da astırılmıştır. Sagir, İstiklâl Mahkemesi tarafından sorgulandığı vakit asıl maksadının Ankara'da bir gazete çıkararak Türkler ile Rusların arasını bozmak olduğunu söylemiştir: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 160-161; Salih Kış, *İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, 2009, s. 203.

<sup>292</sup> Cengiz Yazoğlu, *Osmanlı'nın Tasfiyesi*, 2016, c. 2, s. 483.

<sup>293</sup> Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası*, 1991, c. 2, s. 106.

<sup>294</sup> Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 326.

<sup>295</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 318.

Konuşmasının devamında, müttefiklerin, Yunanistan'ın rızası olmaksızın, isyanın lideri Mustafa Kemal'e yardım etmelerinin ve ona "Bize barış ver, size İzmir'i verelim" denilmesinin imkânsız olduğunu, toprak düzenlemelerinin düşünüldüğü kadar kolay olmadığını, İzmir'de oradan çıkmayı reddeden güçlü bir Yunan ordusunun bulunduğunu belirttikten sonra "Onları şehri boşaltmaya zorlamak için ordu mu gönderelim?" diye sormuştur. George, konuşmasına, "Eğer Türkiye'nin kabul edilebilir teklifler yaparsa, onları duymaya hazırız. Biz Doğu'da barış taraftarıyız ve Türkiye'ye adil davranmak istiyoruz" diyerek son vermiştir.<sup>296</sup>

**26 Aralık 1920.** İstanbul'da, İngilizlerin kontrolü altındaki Büyük Postane'nin altında, Ankara ve Anadolu ile bağlantı kurup haberleşmeyi idare etmek üzere gizli bir telgraf merkezi açıldı.<sup>297</sup>

**6 Ocak 1921.** ABD matbuatından *The Los Angeles Times* ve *The New York Times* gazetelerinde, Gümrü Anlaşması'nın ardından Doğu Cephesi'nde İngiltere'nin Ermenilere yaptığı silah desteği bizzat M. Kemal tarafından ince bir mesaj eşliğinde dile getirilmiş ve esasında bu yardımın Türklere fayda sağladığı belirtilmiştir. Amerikan basınına "Türk Milliyetçilerinden İronik Mesajı" ve "Kemal Britanya ile Alay Ediyor" başlıklarıyla yansıyan haberlerde, Mustafa Kemal Paşa, Lloyd George'a hitaben; imzalanan anlaşmayla birlikte İngiltere'nin Ermenilere savaş sırasında gönderdiği 40.000 tüfek ve mühimmatın Milliyetçilerin eline geçtiğini söylüyor ve İngiliz başbakana teşekkür ediyor.<sup>298</sup>

**28 Ocak 1921.** İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a gizli telgraf keşide eyledi: Tüm Yunan basını, Yunanistan'la ilgili sorunların ertelenmiş olması ve Mustafa Kemal'in Londra Konferansına davet edilmiş olmasından dolayı üzüntülerini belirtmiştir. Yunan yönetimi haksızca iyimserlik gösterdiği ve buna dayanan basının her şeyin iyice gelişmekte olduğuna dair halkın iyimserliğine neden olmasından dolayı o yönetimi suçlu tutmuştur. Basın ayrıca, Mustafa Kemal'in de konferansa davet edilmiş olmasının, İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un 22 Aralık 1920'de Kemal hakkında söylemiş olduğu sözlere ters düştüğünü belirtmiştir.<sup>299</sup>

**22 Şubat 1921.** Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "Yunanistan İçin 20.000.000 Sterlin?" başlıklı haber neşretti: Yunanistan, eğer biz 20.000.000 Pound ödünç verdiğimiz takdirde İzmir'in arkasındaki Mustafa Kemal ve onun ayaktakımını çok kolay yenebileceklerini açıkladı. İngiliz vergi mükellefinin sert cevabı yakın batıdaki başka halkların savaşı için tek bir metelik vermeyi dahi reddetmek olmalıdır.<sup>300</sup>

**5 Nisan 1921.** ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Bristol, ABD Hariciye Nâzırına rapor gönderdi: Bir İngiliz generalinin komutasında İzmit'te bulunan bir Yunan tümeni, İngiliz komutanının emirlerini dinlemeyerek saldırıya katılmıştır.<sup>301</sup>

**12 Nisan 1921.** Londra'da Avam Kamarası içtima ediyor. Harb Kabinesi sözcüsü Muhafazakâr Austen Chamberlain; İngiltere'nin Yunanistan'a doğrudan ya da Mısır üzerinden dolaylı yardım yaptığı iddialarını resmen tekzip etti.<sup>302</sup>

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: Yunan destroyerleri, Sibiryadan 100'ü subay, 1,000'i er toplam 1,100 Türk esiri taşıyan

<sup>296</sup> Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 201. İktibasdaki  vurgular tarafımıza aittir. Müttefikler bilhassa Britanya, Mustafa Kemal'i destekleyerek Yunan'ı İzmir'den çıkartacaklar. Batıcı Mustafa Kemal, millî kahraman yapılmış olacak.

<sup>297</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 341.

<sup>298</sup> Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 121-122.

<sup>299</sup> Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 213. İktibasdaki  vurgu tarafımıza aittir.

<sup>300</sup> Aylin Hacıhanıfioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 125.

<sup>301</sup> Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 110.

<sup>302</sup> Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 75-76.

*“Heimei Maru” adlı Japon bandıralı gemiyi Ege Denizi'nde durdurarak Limni Adası'nda alıkoydular. Osmanlı Hükûmeti Müttefik Yüksek Komiserler nezdinde bu eylemi protesto etti.*<sup>303</sup>

**14 Nisan 1921.** Lloyd George Kabinesi, Yunan Hükûmetine kat'î tarafsızlığını bildiren bir nota verdi.<sup>304</sup>

1921 yılında Lord Curzon, İngiltere'nin Atina sefiri Lord Granville vasıtası ile Gunaris'e, Yunanistan'ın, tam bir tarafsızlık politikası takibine karar vermiş olan İngiltere'ye artık güvenmemesi gerektiğini bildirmiştir.<sup>305</sup>

İngiliz dostları tarafından en kritik anda yüzüstü bırakılan Yunanistan, bir kere başlamış olanı, umulan mutlu son doğrultusunda yürütmekten geri duramazdı. Nitekim Britanya kabinesinin resmen yaptığı, fakat kuşkusuz pek de ciddi olmayan arabuluculuk önerisini reddettiler.

İngiliz, soğukkanlı sakinliğiyle olayların bundan sonra nasıl gelişeceğini seyre koyulmuştu. Koltuğunda kaykılmış, uzun bacıklarını önündeki masanın üstüne koymuş, bu işler aslında pek umurunda değilmiş de, aşağıdaki Anadolu arenasında yapılacak ikili dövüş, sanki kendisini yalnız bir spor karşılaşması kadar ilgilendiriyormuş gibi bir tavır takınmıştı. Telaşla atılmış adımlarla bir kez çıkmaza saplanmış durumları, tekrar rayına oturmaya kalkışmak, zaten oldum olası onun yaptığı bir iş olmamıştır. İşler nasıl olsa ya o tarafın, ya da bu tarafın ağır basmasıyla kendiliğinden durulacaktır. İngiliz, kendi saatinin geleceğini bilmenin güveni içinde bekleyebilir.<sup>306</sup>

İngilizler artık Yunanlıların müttefiki değillerdi; silâh ve para vermiyor, yardım etmiyorlardı. Yunan Kralını, politikacılarını ve generallerini kontrol edemiyorlardı. Yine de Türkler buna inanmıyor, Yunanlıların bütün hareketlerinin Lloyd George'un manevraları ile çevrildiğini düşünüyorlardı. Bundan da beteri, başta kralları olmak üzere, Yunanlıların da gerektiği zaman İngilizlerin, hiç olmazsa liderlerinin yardımlarına koşacağını beklemeleriydi. Churchill'in deyişiyle, Yunanlılar, hâlâ şuna inanıyorlardı: “Büyük adam hâlâ bizimle beraber; kendi bildiği gibi, kendi bildiği zaman, kendine göre harekete geçip ihtiyacımız olan hayatî yardımı bize mutlaka ulaştıracaktır.” Yunanlılar boşuna düş kuruyorlardı [...].<sup>307</sup>

**15 Nisan 1921.** Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Yunan Başvekili Gunaris'e ve Yunan Hariciye Vekili Baltazzi'ye *taarruzdan sakınmalarını ihtar* etti.<sup>308</sup>

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesinin muharriri sıfatıyla harb muhabirliği yapan istihbaratçı Profesör Arnold Joseph Toynbee'nin 15 Nisan 1921 tarihli yazısına göre İngilizlerin Yunan saldırısını idare ettiği şayiası *hurafedir*: *Bir gün önce Bursa'dan İstanbul'a döndüğümde, bu zaman zarfında İstanbul'da bulunan Türk dostlarım, Yunan saldırısının İngiliz subayları tarafından idare edilmiş olduğu hususunda beni temin etmekteydiler. Tabiatıyla bunda gerçeğin izi dahi yoktu. İşin aslı, üç müttefik güce ait subayların operasyonları izlemek amacıyla Yunan ordusuyla birlikte hareket ediyor olmalarıydı.*<sup>309</sup>

**20 Nisan 1921.** İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, İngiliz subaylarının Yunan ordusuna iştirak ettiği söylentisini yalanladı: *İngiliz zâbitleri, Yunan ordusunda seyirci sıfatıyla bulunuyorlar ve yalnız harekâtı ta'kib ediyorlar.*<sup>310</sup>

<sup>303</sup> Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 12 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 7A; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 236. Türkiye'ye geri getirilen esir askerler, Mustafa Kemal'e katılıyorlardı.

<sup>304</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.

<sup>305</sup> Albay Bujac, *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, 1939, s. 217; Aktaran: Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 461.

<sup>306</sup> Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 119.

<sup>307</sup> David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 151.

<sup>308</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.

<sup>309</sup> Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 308.

<sup>310</sup> İkdâm, 21 Nisan 1921/12 Şa'bân 1339, Numero 8659, *İngiliz Başkumandanlığının Bir Tekzîbi*, s. 1.

**21 Nisan 1921.** Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis, Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'yle görüşüyor. *Fransa ve İtalya'nın Milliyetçilere [Mustafa Kemal'e] silah satarken İngiliz Hükûmeti'nin kendilerine [Yunanistan'a] askerî malzemelerin satışını yasaklayan kararını eleştirdi.*<sup>311</sup>

**23 Nisan 1921.** Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. *İnönü Savaşı'nın ardından bir Yunan bölüğünün İstanbul'dan İzmit'e geçerek Anadolu'da yapılacak yeni operasyonlara katılmasına izin vermediğini* bildiriyor. *Hatta Harington, İzmit'e geçmeleri hâlinde Yunan kuvvetlerini durduracağını ve onları İstanbul'a geri göndereceğini bildirdi. Harington, Yunan bölüğüne milliyetçilere karşı operasyonlara katılmakta kararlı iseler Yunanistan'a dönmelerini ve oradan Anadolu'ya geçmelerini de tavsiye etmiştir. Yunan yetkililerin piyasanın üstünde fiyatlarla askerî malzeme satın alabileceklerini bildirerek Harington'ı ikna etmeye yönelik çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Aksin Harington, bu teşebbüsten bir süre sonra kısa bir bildiri yayınlayarak İtilaf Devletlerinin Milliyetçilere yönelik operasyonlarda Yunan kuvvetlerine destek sağlamadıklarını açıklamıştır.*<sup>312</sup>

**19 Mayıs 1921.** Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi de Welle, İngilizlerin Boğazları tarafsız menatik ilân edişi hakkında Brüksel'e rapor gönderdi: *Boğazlar'ın tarafsız bölge ilan edilmesi, Bursa cephesindeki Yunan kuvvetlerinin üsleriyle denizden ilgilerini kesmek, yani felce uğratmak demektir.*<sup>313</sup>

*Yunan yetkililer İngilizlerin tavır değişikliğini Fransız ve İtalyanların kendilerine karşı tutumuna bağlıyorlar.*<sup>314</sup>

**2 Haziran 1921.** Avam Kamarası içtima ediyor. Britanya Başvekili liberal Lloyd George söz alıyor: *Ne İngiltere ne de müttefikleri Yunanistan'a yardım ediyor.*<sup>315</sup> Lloyd George Yunanlara hiçbir şekilde mühimmat yardımı yapmadıklarını, teknik danışman sağlamadıklarını, sadece Atina'da bulunan askerî ataşenin Yunan cephesini ziyaret için bölgeye davet edildiğini, hatta o sıralarda ayrılmak üzere yola çıkmış olabileceğini söyledi.<sup>316</sup>

**9 Haziran 1921.** Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Anadolu'da savaşanların kafalarını birbirine vurmak, kendisine karşı olan her şeyin ve herkesin kendisine uyması için (bir çocuğun yaptığı gibi) istediklerini yaptırmakta kararlıydı.<sup>317</sup>

**13 Haziran 1921.** İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Charles Harington, emekli binbaşı tüccar-müteşebbis Douglas Henry ve emekli Binbaşı Stourton'u 7.880\* artım sahra obüs

<sup>311</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 238.

<sup>312</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 238-239. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>313</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 536.

<sup>314</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 334.

<sup>315</sup> Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 79.

<sup>316</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 242.

<sup>317</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 313.

\* 7.880 adet sahra obüs cephesinin maddî değerini ölçebilmek için şu verileri dikkatlerinize sunuyoruz. 26 Aralık 1921'de Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet: "Bir obüs mermisi 50 liradır": T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 26 Kânunuevvel 1337-1921, c. 2, s. 534. Binaenaleyh İngiliz askeriyesinin 7.880 artım sahra obüs cephanesi (sahra obüsü orta çaplı sınıftır) yardımı, takriben 394.000 liraya iblağ etmektedir. İngiliz askeriyesinin bu tek kalemlik yardımı çok önemlidir. Mukayese unsuru olarak Genelkurmay Başkanlığı verilerine göre, Hind Hilâfet Cemiyeti, Mustafa Kemal'in banka şahsî hesabına, hilâfet müessesinin korunması için, 4 sene boyunca taksit taksit 122.000 İngiliz lirası/sterlin (o dönemde 1 sterlin takriben 10 lira idi) nakit yatırmıştı: Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, 1991, s. 125. Genelkurmay Başkanlığı verilerine göre Sakarya Muharebesinde 60.000 adet orta çaplı top mermisi sarf edilmiş, 19 Eylül 1921 itibarıyla Garb Cephesi Kumandanlığı envanterinde 6.000; Müdafaa-yı Milliye Vekâleti envanterinde ise 20.000 adet orta çaplı top mermisi kalmıştı: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5'inci Kısım 2'nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesi*, 1973, s. 479-480.

cephanesi yüklü sefineyle İnebolu'ya gizlice göndermiştir. İngiliz mümessiller, Mustafa Kemal'in mümessili Refet (Bele) ile mahremane mülakat etmişlerdir:

Subaylar sivil giyimlidir. Bir miktar cephane getirmişler ve bu işi sürdüreceklerini söylemektedirler. General Harington tarafından gönderildiklerini de belirtirler. Görüşmede bundan başka, İnebolu'ya gelmek için cephane şevki vesilesinden yararlandıklarını, getirdikleri cephanenin Harington'un iyi niyetine işaret olarak kabul edilmesini rica ederler. General Harington'un Türkiyeci olduğunu, İngiltere kamu oyunun da Türklere meyilli olduğunu söylerler.<sup>318</sup> İngilterenin, Türkiye'nin tam müstakil bir devlet olmasını kabul ettiğini ve İngiltere'nin müdahalesiyle Yunanlıların Anadolu'yu boşaltacaklarını söylüyor, esirlerin de değiştirilmesini istiyorlar.<sup>319</sup>

Stourton'un raporuna göre Refet demiştir ki: *Son zamanlarda Anadolu'da İngiltere aleyhinde bir propaganda görülmüştü, ama buna pek önem vermemek gerekirdi. Çünkü Türk-Yunan cephesindeki duruma göre, askerin moralini yükseltmek için böyle propagandalara ihtiyaç duyuluyordu, ama bunlar gelip geçici şeylerdi...*<sup>320</sup>

TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Vekili, Müdafaa-yı Milliye Vekili Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İngiliz Henry --- sekizbin küsur topçu mermisiyle İnebolu'ya gelerek bizimle anlaşmak istiyor.*<sup>321</sup>

TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti Umur-ı Siyasiye Umum Müdürü (1920-1922) Yusuf Hikmet (Bayur): *İneboluya iki İngiliz binbaşı geldi. Bunlar Haringtonun yakınlarındandır. Bir motör cephaneyi bize verdiler..*<sup>322</sup>

\*\*\*

**İstirad:** *İngiltere Deniz Aşırı Ticaret Ofisi* vesikasında belirtildiğine göre Satvet Lütfi (Tozan), *Milli Mücadele* yıllarında Yunan ordusuna karşı verilen savaşta gerekli olan silah, mühimmat ve askeri teçhizatların tedariki konusunda Mustafa Kemal'in "baş satıncı" idi. Satvet Lütfi, Britanya'nın *Special Operation Executive* (Özel Harekât Müdürlüğü) mensubuydu. Kod adı *Traian* idi. Satvet Lütfi, Türkiye'nin *Sir Basil Zaharoff'u* olarak görülmekteydi. İngiltere'nin *Baron/Sir* unvanıyla; Fransa'nın *Legion d'Honneur* âli nişanıyla taltif ettiği Rum Basil Zaharoff, küresel silâh tüccarıydı. Satvet Lütfi ifade etmiştir ki: *1921-22 yıllarında silah satın alma konusunda Mustafa Kemal Atatürk ile de konuştum ve akabinde Basil Zaharoff ile müzakereleri başlattım. Lakin Zaharoff bir antlaşma yapmayı reddetti, bu sebepten dolayı silahları Fransa'dan satın aldık.*<sup>323</sup>

\*\*\*

<sup>318</sup> Rahmi Doğanay, *Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu: Mustafa Kemal-Harington Görüşmesi Meselesi*, 1998, s. 51, 59. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>319</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 57-58. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "13-Haziran-921 günü İnebolu iskelesine gelen bir motordan, biri uzun boylu iki İngiliz subayı çıktı. İlgili memur ve subaylarla görüştüler. Tüccar malı ve biraz da savaş aracı getiren Binbaşı Hanri ve Üsteğmen Stortan adlarındaki iki İngiliz subayı ineboluda istirahat bulunduran Rafet Paşa ile İstanbulda itilâf devletleri başkumandanı General Harrington adına görüştüler [...]" Nurettin Peker, *1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri*, 1955, s. 348.

<sup>320</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, 1989, s. 58.

<sup>321</sup> Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, s. 800.

<sup>322</sup> Milliyet, 8 Nisan 1934, s. 6.

<sup>323</sup> Rifat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan: Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, 2018, s. 127-128, 176, 366. 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'in maiyetinde bulunan istihbaratçı Binbaşı Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede'nin ağabeyisi ile Satvet Lütfi, kayınbiraderler idi: Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 178.

**20 Haziran 1921.** İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'dan Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf: Mustafa Kemal *Milliyetçi hareketin moralini yükseltmek amacıyla İngilizler aleyhinde propaganda yaptırmaktadır, aslında ise ılımlı bir kimsedir, yalnız çevresinde aşırılar vardır.*<sup>324</sup>

**27 Haziran 1921.** TBMM'de gizli celse inikad ediyor. İngilizlerle gizli temaslar kurup silah ve mühimmat alındığı meselesi, TBMM'yi kaynayan kazana çevirmiştir. Bu babda, TBMM Reisi Mustafa Kemal izahat veriyor:

Hatırımda kaldığına göre İngilizlerin kabul ettikleri noktalar bizim Misakı Millî dahilinde olduğundan hususatı saire hakkında General Harington ile diğer Amiral ile görüştüm, İngiltere'ye bildirdim, henüz bir haber yok. - Hariciye Vekâletimizin malûmatı bundan ibarettir ve binaenaleyh ben alenî şeyimde bu şayiati, yani ismini vermeyerek şimdi göreceksiniz. İstanbul ve Avrupa ajanslarında deveran eden havadislerden Hariciye Vekâletinin hiç bir haberi resmî yoktur. Yani size Hariciye Vekili ... Haber yoktur. Erkânı Harbiyeye geliyor. Anglo İtalyano şirketi bahriyesiyle...

(Telgraf okundu)

(7880 artım sahra obüs cephanesini İnebolu'ya getirdim ilâ... okundu)<sup>325</sup>

**13 Temmuz 1921.** Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Kendisi [Mustafa Kemal], iki ateş arasındadır, ama zayıflık belirtisi gösteremez... Kemal'in hâlâ yönetimde olduğu kanısındayım; ama kendisi söylemek istediği şeyleri yazamaz.*<sup>326</sup>

**16 Temmuz 1921.** Lloyd George'nin Avam Kamarasına beyanatından: *İngiltere, Türk ayaklanmasını bastırmak için Anadolu'nun dağlık yerlerine kadar ordu gönderemeyecektir. Tek bir ışık vardır, o da her iki tarafı sonuna kadar vuruşturmaktır.*<sup>327</sup>

**21 Temmuz 1921.** Kütahya-Eskişehir hezimetini. Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri, TBMM Hükümeti Garb Cephesi Ordusunun sol cenahından günlerdir yüklenmekte ve dağıtmakta. Mirliva İsmet (İnönü) komutasındaki Milliyetçi kuvvetler, *Eskişehir'e doğru karşı atağa geçmişlerse de tam bir bozguna uğrayarak, darmadağın bir şekilde Ankara'nın batısına, [nehr-i] Sakarya'ya doğru çekilmek zorunda kalmışlardır.*<sup>328</sup> *Ordunun gücü hemen hemen yarıya düşmüştür: 1.643 şehit, 4.981 yaralı, 374 esir, 30.122'si müsella olmak üzere 30.809 firarî.*<sup>329</sup>

**30 Temmuz 1921.** Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'dan Atina'daki İngiliz Büyükelçi Granville'ye: *İstanbul'a ilişkin girişeceği maceranın Müttefiklerle çatışmaya tutuşacak Yunanistan'a felaket getireceğini Yunan yönetimine bildiriniz.*<sup>330</sup> Daha açık bir deyişle Britanya, İstanbul'u Yunan'dan koruyor.

<sup>324</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CXII.

<sup>325</sup> T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 27 Haziran 1337-1921, Cilt 2, s. 94. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

<sup>326</sup> Salâhi Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 278.

<sup>327</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 610.

<sup>328</sup> Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 62.

<sup>329</sup> Özlem Çankaya, *Milli Mücadele Döneminde Asker Firarileri* [Yüksek Lisans Tezi], 2018, s. 65. "Hele muharebenin başlamasıyla birlikte, bu olaylar daha da artarak ordunun muharebe gücüne etki yapacak dereceye yükselmiştir. Bu erlerin çoğu müsellağan gitmekte ve memleketlerine varıncaya kadar uğradıkları köylerde, soygunculuk yapmaktaydılar." (Çankaya, 2018, s. 95).

<sup>330</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 632.

**10 Ağustos 1921.** Lloyd George'un önerisiyle Yüksek Konsey Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlığa ilişkin kararı gözden geçirdi ve özel şirketlerin, muhasım devletlere askerî malzeme satışına izin verdi. Böylelikle Yunanistan ve Türkiye'nin özel şirketlerden askerî malzeme almasının önü açıldı.<sup>331</sup>

Lloyd George'nin 4 Ağustos 1922 tarihli Avam Kamarasına beyanatındaki şu ifadeleri bu babda çok mühimdir: *Kemalist kuvvetlerin Avrupa tarafından yeniden donatıldıkları yolunda bile kesin olmayan ve belki de temelsiz sözler söylenmektedir. Başka koşullarda, Yunanlıların Küçük Asya kıyılarını abluka altına alma hakları doğuracaktır...*<sup>332</sup> Daha açık bir deyişle, Lloyd George'nin silâh kaçakçılığını yasallaştıran formülü, öyle bir formüldür ki, Mustafa Kemal silahlandırılacak fakat Yunan resmî abluka hukukunu işletemeyecektir.

Kütahya-Eskişehir hezimetini müteakiben Müttefikler, herhalde esasen Mustafa Kemal'e kaçak yollardan askerî malzeme satışının yetersiz kaldığından olacak, 10 Ağustos 1921'de kaçakçılığı yasallaştırmışlardır.<sup>333</sup>

Kâğıt üzerinde Yunanistan'a özel şirketler aracılığıyla silah, mühimmat, askerî malzeme satışı yasal görünse de, hakikatte Yunanistan'a ambargo uygulanmıştır.

**23 Ağustos 1921.** ABD'de münteşir *Chicago Daily Tribune* gazetesi, Yunanistan Harbiye Nazırı Nicholas Thotokis'in mülakatını neşrediyor: *Bize de zarar veren bu savaş uğruna hiçbir ülkeden yardım almadan ağır can kaybı ve ekonomik kayıp yaşanmıştır.*<sup>334</sup>

**13 Eylül 1921 öncesi bir tarih.** Yunan'ın Ankara'yı tehdit ettiği ve İttihadçıların Mustafa Kemal'e darbe yapmaya hazırlandığı hengâmda Çankaya'ya muvasalat eden İttihad ve Terakki Cemiyeti eski genel sekreteri Sabataycı Mithat Şükrü (Bleda), Mustafa Kemal'in davetlisi olarak akşam yemeği için köşke kabul edilmiştir. Bıçak sırtı bir ahvalde Mustafa Kemal'in kehanetvarî sözleri fevkalâde dikkat çekicidir:

Yemek esnasında bir münasebetine getirip sordum:

- Paşam, askeri vaziyeti nasıl görüyorsunuz?

Cevabı çok kati ve kısa oldu; dudaklarından dökülen cümle aynen şöyleydi:

- Yunan ordusunu pek yakında denize dökeceğim, bunu iyi bilin...

Yemekten önce birkaç kadeh içmişti ve sofrada devam ediyordu. Ne yalan söyleyeyim onu böyle konuşturanın biraz da içtiği rakı olduğu zehabına kapılmaktan kendimi alamamıştım. Zira Mustafa Kemal'in denize dökeceğim dediği düşman Ankara'nın burnunun dibine gelmişti. O, herkesi etkileyen konuşmasıyla beni de inandırmıştı, bütün tereddütlerime rağmen söylediğini yapacağına içimde bir inanç doğdu ve lâf olsun diye sordum:

- Pekiyi ama, İstanbul'dakiler ne olacak Paşam? Herifler her tarafı işgal ettiler.

Kır düşmeye başlayan uzunca bıyıklarını elinin tersiyle sıvazlayarak (o zaman tıraşsızdı) şu cevabı verdi:

- Onlar kendiliklerinden hem de bayrağımızı selamlayarak gidecekler...

Bu sözlerin bir gün gelip aynen tahakkuk edeceğini nasıl kabullenirdim, nasıl akla gelirdi böyle bir sonuç? O zamanki durum gözönünde tutulursa böyle bir lâfi başkası söylese akli muvazenesinin bozuk olmasından

<sup>331</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 265.

<sup>332</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 402.

<sup>333</sup> "Yunan yetkililer, İngiliz kuvvetleri ile birlikte Milliyetçilere kaçak askerî malzeme ticaretini engellemek için teşebbüslerde bulunsalar da hukuki açıdan bahsi geçen ticaret artık meşru idi." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335.

<sup>334</sup> Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 187. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

kuşkulanabilirdim. İstanbul karadan ve denizden düşman ve müttefik devletlerinin orduları tarafından işgal edilmiş durumda idi. Ötekiler çıksa İngilizler kıpırdamazlardı. Mustafa Kemal Paşa derme çatma kuvvetleriyle üç büyük orduya karşı hangi mucize ile galebe çalacaktı... Gazi sözlerine şöyle devam etti:

– Neler yapacağımı herkes gibi sen de duyacak, göreceksin ve herkes gibi sen de şaşacaksın...<sup>335</sup>

Esbak istihbaratçı ve Bergama noteri İhsan İdikut:

#### İNGİLİZLERİN YARDIMI

İngilizler inatçı bir karaktere mâlik olmakla beraber realist bir millettir. Seyyal bir siyaset takip ederler. Değişen vaziyetlere göre millî siyasetlerine veçhe verirler. Sakarya mağlubiyetinden sonra Yunanlıların yalnız başlarına bir şey yapamayacaklarını anlamışlardı. Yardım etmekte mümkün değildi çünkü kendi milletlerinde isteksizlik olduğu gibi Başvekillerinde müdahalesine meydan verecekdi zaten buna hacet de yoktu. Çünkü Türklerin musul petrolleriyle boğazlar meselesinde müşkülât çıkarmıyacaklarını öğrenmişlerdi. Esasen onları ilgilendiren hususlarda bunlardı. Ve bu sebeplerden dolayı da Sever muahedesinin tadiline ve İzmirin tahliyesine Yunanlıları razı etmeye çalışmışlardır. Fakat Türkler bunu da kabul etmiyorlardı. Kendi isteyi ile Anadolu'ya çıkmış ve bu maceralara atılmış bulunan küçük dostlarından daha fazlasını isteyemiyorlardı. Vaziyeti düzeltebilecek bir çare vardı. Türklerin zaferi ah bu mümkün olsa idi..

Fransızların Ankara itilafıyla bu kanlı gaileden sıyrılmalarını dikkatle takip etmişlerdi. Bu muahedenin birde gizli tarafı olacaktı. Olmasa bile taraflar yekdiğerine elbette bâzı mücamelelerde bulunacaklardı. Kısa zamanda İstanbuldaki casusları vasıtasıyla bunu öğrendiler Fransızlar millicilere gayri resmi bir şekilde yardım ediyorlardı. Zaten kendilerinin istediği de buydu. Millî ordu kuvvetlensin İzmirden Yunanlıları atsın ve bu sayede barış da olsun. İngilizler aynı zamanda gayet pıratik adamlardır. Bunun için ta Londradan adam göndermeye lüzum görmediler. Baş casuslarını Türklerle anlaştırdılar ve bu suretle icap eden yardımları yaptılar.

Zaten Pandikyan yaman bir casusdu. Koca İstanbullu avcunun içine almış gibi idi şehirde ne kadar subay varsa hepsinin isimlerini nerede oturduklarını ve belkide siyâsî arzularını öğrenmişti.<sup>336</sup>

**19 Eylül 1921.** Sakarya Muharebesi üzerinden 6 gün geçmiştir. Britanya Hariciye Nezâretinden Hindistan İşleri Nezâretine acele mahrem muhtıra gönderildi: *1. Kemalistler için Hindistan'da toplanan paralarla İngiltere'den silâh satın alınacağını gösteren bir işaret bulunmamaktadır. 2. İngiltere'nin Türkiye'deki hukuki durumu anormaldir. Bir yandan İstanbul Hükümetiyle halâ savaş hâlinde sayıldığı halde TBMM Hükümeti - Yunan Hükümeti savaşında tarafsızlığını ilan etmiştir. Nazari olarak özel firmalar Kemalistlere de silâh satabileceklerdir. 3. Kemalistler için Hindistan'da para toplanmasının önlenip önlenemeyeceği de kestirilememektedir.*<sup>337</sup>

**28 Eylül 1921.** Irak'taki İngiliz Fevkalâde Komiserinden Hindistan Sömürge Nezâreti'ne telgraf: *Mustafa Kemal, Irak'ın bağımsızlığına karşı değildir.*<sup>338</sup>

İngiltere'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Sör Horace Rumbold, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi: *Anadolu'dan alınmış olan haberlere göre, 10 gün kadar önce Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e, Ankara'ya döndükten sonra, 'Müşir' (Mareşal) unvanını vermiştir. Anadolu Ajansı'nın bildirdiğine göre Mustafa Kemal, BMM'nin 19 Eylül günü oturumunda, öteki şeyler arasında şunları da söylemiştir: Yunanlıların işgal etmiş oldukları bölgelerde Rumların çoğunlukta oldukları iddiası doğru değildir. Kemal, Lloyd George'un 15 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda vermiş olduğu söylevde, savaştan galip çıkacak olan ülkeyi destekleyeceğine dair vermiş olduğu sözden caymaması ümidini beyan etmiş ve o*

<sup>335</sup> Mithat Şükrü Bleda, *Bir İmparatorluğun Çöküşü*, 1979, s. 152. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

<sup>336</sup> İhsan İdikut, *Türk Lavrensleri*, 1953, s. 53-54.

<sup>337</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXII. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

<sup>338</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXVI.

*ülkenin Türkiye olduğunu söylemiş; şunları eklemişti: Ulusal sınırlarımız içinde tek bir Yunan askeri kaldığı sürece silahlarımızı bırakmayacağız.*<sup>339</sup>

**Eylül/Ekim 1921.** Yunan yetkililer Alman, Belçika, hatta İngiliz sermaye gruplarının Milliyetçilere askerî malzeme sattıklarını iddia ediyorlar.<sup>340</sup>

**2 Ekim 1921.** Britanya'nın Hindistan Genel Valisi, Pencap Müslümanlarına hitaben yaptığı konuşmada, İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklediğini yalanladı. Türkiye'yi ve Hint Müslümanlarını memnun edecek bir barış imzalanması için elinden geleni yapmaya devam edeceğini söyledi.<sup>341</sup>

**21 Ekim 1921.** Britanya Harbiye Nâzırı, Bakanlar Kuruluna rapor gönderdi: *Türk Yüksek kumandası başarılı ve etkin; Türk askeri iyi. Türkler toplam 30.000 kişilik zayıyatı kapatabildiler. Malzeme sıkıntıları pek yok. Silah ve teçhizat bakımından artık Rusya'ya bağlı değiller. Batı Avrupa'dan da bunları sağlayabiliyorlar. Türk ordusunun morali yüksek. Mustafa Kemal'in durumu sağlam.*<sup>342</sup>

**22 Ekim 1921.** Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'dan İngiliz Ticaret Heyeti Reisi Hodgson'a: *İngiltere'ye düşman değiliz. İngilizler Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirirlerse Sovyet tehlikesine karşı birlikte mücadele etmek isteriz.*<sup>343</sup>

**27 Ekim 1921.** Londra'da Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Yunanistan Başvekili Gunaris heyetiyle mülakat ediyor. Gunaris, Fransa'nın ve İtalya'nın Mustafa Kemal'e silâh ve cephane sattıklarını şikâyet etti. Curzon, özel şirketler kararının Yunan'dan ziyade Mustafa Kemal'in işine yaradığını kabul etti.<sup>344</sup>

**29 Ekim 1921.** TBMM gizli celsesinde Müdafaa-yı Milliye Vekili Miriliva Refet (Bele) itiraf ediyor: *Beyfendiler, bu sene zarfında Ordumuzun haleti ruhiyesini nazarı dikkatinize arz etmek isterim. Lütfen kapıyı kapar mısınız? Ordumuz yalnız şu iki ay zarfında iki muazzam harp yapmıştır. Bir tanesi Eskişehir - İnönü, diğeri Kütahya'dır. Sakarya muharebesindeki vekayı ayırdır. Yani mart ayından beri dört muhabere geçirdi. Beyfendiler, sağlam olmıyan, terbiyesi yerleşmiyen bir ordu bugün galip gelse de yine firar eder ve Sakarya harbinde de hiç olmazsa otuz bin kişi firar etti ve Refet Paşa otuz bin tüfeği buldu, yerine koydu. Oradan aldı, buradan aldı. İngilizlere müracaat etti, casusluk etti ve Ordu tekrar muharebeye hazır bir hale geldi. Bu, fevkalâde bir surette temin edildi ve bu Ordu tekrar yerine geldi.*<sup>345</sup>

**8 Kasım 1921.** Britanya Hariciye Nezâreti, 15.000 sterlinlik (takriben 150.000 liralık) nakit paranın Britanya sömürgesi Hindistan'dan Mustafa Kemal'in banka şahsî hesabına havale edilmesine izin verdi.<sup>346</sup>

**16 Kasım 1921.** TBMM Hükümetinin İstanbul mümessili Hilâl-i Ahmerci Hamid (Hasancan) Ankara'ya, Londra'dan Mustafa Kemal adına yirmi bin İngiliz Lirası gönderildiğini ve yardımın devam edeceğini bildirdi.<sup>347</sup>

<sup>339</sup> Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 292-293. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>340</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335.

<sup>341</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 85.

<sup>342</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXVI. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mustafa Kemal'in Batı Avrupa devletleri tarafından silahlandırılması stratejik önemi haizdi. Çünkü Sovyet Rusya malî ve askerî yardımlar sayesinde Mustafa Kemal üzerinde nüfuz kurabilmişti. Sovyet nüfuzu etkisiz hâle getirilmeli; Mustafa Kemal, Batı Avrupa yörüngesine takarrür etmeliydi.

<sup>343</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 113.

<sup>344</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 273.

<sup>345</sup> T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Ekim 1337 (1921), Cilt 2, s. 398.

<sup>346</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 126.

<sup>347</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 147.

**18 Kasım 1921.** ABD askerî istihbarat raporundan: TBMM Hükümeti ordusunda *çok sayıda kaçak var. Üniforma yok. Askerler, askere alındıkları elbiselerle cepheye gönderiliyor. İçlerinde çok azı İngiliz ve Fransız üniforması taşıyor.*<sup>348</sup>

**24 Kasım 1921.** *United Wards Club*da Lord Curzon beyanatta bulunuyor: *Türkiye, Türklerle meskûn olan yerlerde kuvvetli bir hükümet tesis edebilmek için lazım gelen kuvvet ve zindeliğe maliktir. Türkiye ile dostluk isteriz.*<sup>349</sup>

**12 Aralık 1921.** TBMM'de gizli celse inikad ediyor. İngilizlerin Malta'dan tahliye ettiği Edirne mebusu İttihadçı Şeref (Aykut) konuşuyor: *[..] İngilizler daima kendisini gizler. Maksadını daima başka gösterir. [..]*<sup>350</sup>

**14 Aralık 1921.** Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson'dan İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a mektub:

*[..] Konstantinopolis'i toptan terk etmeden, daha da önemlisi Türklerle dostça ilişkiler kurmadan hayırlı hiçbir iş yapamayız. Ancak evvelsi gün Montague'ya Lloyd Georg'u bu konuda ne kadar yönlendirebildiğini sordum ve yanıtı "hiç" oldu. Tim, senin de "tabu olduğunu çünkü Lloyd George'un senin Türklerin tarafını tuttuğunu düşündüğünü" ekledi. Yalnız değilsin, yalnızca İmparatorluk Genelkurmay Başkanı değil Britanya ordusunun tüm subayları arkadadır!*

(İmza) H.W.<sup>351</sup>

**21 Aralık 1921.** Britanya Sömürgesi Yeni Delhi Hükümeti Hariciye Sekreterinden Siyasî İşler Sekreterine telgraf: *Bombay'dan Mustafa Kemal'e para gönderilmesi engellenmeyecektir.*<sup>352</sup>

**22 Aralık 1921.** Britanya Hindistan İşleri Nâzırı liberal Yahudi Edwin Montagu, Britanya Bakanlar Kuruluna gizli muhtıra sundu: *Türkiye ile dostluk kurulması İngiltere'nin yararına olacaktır. Savaşın sürdürülmesi Yunanistan'da kargaşa ve ihtilâl yaratabilir. Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un Türklere bırakılacağına söz vermişsek, sözümüzü tutalım. Savaş öncesi sınırlarına kadar olan Trakya topraklarını Türkiye'ye bırakalım. Edirne'yi geri verelim. Fransa'nın daha fazlasını Türklere vadedebileceğinden kaygı duyarım.*<sup>353</sup>

**10 Ocak 1922.** ABD'nin Ankara'daki Yardımcı Ticaret Komiseri Julian Gillespie, gazetesi Clair Price vasıtasıyla ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'a zata mahsus mektub gönderdi:

10 Ocak 1922, Ankara

Kişisel

Azizim Amiral,

[Clair] Price yarın ayrılacağı için bu fırsattan yararlanarak size sansürsüz bir mektup yazıyorum.

*[..] Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı Refet Paşa, İnebolu'ya gidişi ve orada Edwards, Henry ve kumpanyası ile buluşması konusuyla ilgili olarak Mecliste hafif ateşte kızartılıyordu. Bütün birleşimler gizliydi basında bir şey yazılmadı, dışarıya da bir şey sızmadı. Dışişleri Bakanlığında, Yusuf Kemal'in kayınbiraderiyle günde 12 ya da 15 saat birlikte olmama rağmen, Edwards'a ait haber alamadım. Refet Paşanın hikâyesi ise İnebolu'ya bunlardan 20 bin tüfek ve cephane konusunda teklif almak için gittiği yolundaydı.*

<sup>348</sup> Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 125-126.

<sup>349</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 161.

<sup>350</sup> T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 457.

<sup>351</sup> Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2023, s. 98. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>352</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLVI.

<sup>353</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLVI. Britanya Sömürgesi Hindistan'dan Mustafa Kemal'in cebine gönderilmiş sterlinler, Türkiye Britanya'nın dostu olsun içindi.

[..] Burada derinlerden bir şeyler oluyor ama ne olduğunu anlayamıyorum. Yalnız Fransızlarla ilgili bir şey olduğuna eminim. Bilgisine güvendiğim bir kişi, Savunma Bakanı Refet Paşanın birkaç gün içinde istifa edeceğini söyledi. İstifası belki de Meclis tarafından isteniyor ve askeri durumla ilgili değil. Benim görüşüme göre, burada bir topluluk savaşı bitirmek için tamamen Fransız parasına ve cephanesine dayanmak, onlara bazı imtiyazlar tanıyarak İngiliz ve Fransızlardan olumlu bir barış sağlamak görüşünde.

Ama başkaları da var. Bunların önde geleni belki de Refet Paşa. Bunlar Fransızlara güvenmiyorlar. Asker kişiler olarak, Milli Misak'taki amaçların tanınması ve özgürlüğün kazanılması için İngiltere'nin tatmin edilmesi gerektiğine inanıyorlar. Eminim ki Refet Paşa, Fransızların, İngilizlerden Milliyetçilerin istediklerini koparacak kadar güçlü olmadığını düşünüyor.

Bir başka grup ise orta yolu izliyor. Yusuf Kemal Bey belki de bunların en iyi sözcüsü. Bir büyük savaş daha bekliyorlar, bu savaşı da kazanacaklarına güveniyorlar. Ondan sonra mümkün olduğu kadar az imtiyaz vererek barış yapmayı umuyorlar. Amerika'ya ve Amerikan şirketlerine her kolaylığı göstererek, Amerikan Hükümetince tanınabilecekleri umuyorlar. Bu olursa, istedikleri, her şeyi alacaklarını sanıyorlar. Bana kalırsa, Meclis isteklerini elde edinceye kadar savaş, bu olmazsa ülkeyi yok etme ya da anarşiye sürüklenme politikasına karar vermiştir. Meclis Refet Paşanın İnebolu'ya gitmesine karşı ayaklanmıştır, nedeni de belki budur. Ne olursa olsun, birkaç güne kadar işin içinde ne olduğunu öğreneceğim. Bu nedenle bu günlerde burada olmaktan mutluyum.

Julian E. Gillespie<sup>354</sup>

**12 Ocak 1922, Perşembe.** TBMM Hükümeti hesabına çalışan, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu Mümtaz Topçu Kaımmakamı (Yarbayı) Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı: *..mektebe gittim. Habip Bey'le uzun uzadıya görüştük. Teklifi hakkında mektup verdi. Oradan Halil Asaf'ı bulmak üzere aşağıya indim; buluştuk. Teklifinin esasını anlattı. Silahları Sturton bulmuşmuş. Taleplerimi yazdım. Cumartesi cevabını verecek.*<sup>355</sup>

12 Ocak 1922'de Müttefik konferansının içtima edildiği Fransa'nın Cannes şehrinde Yunanistan Başvekili Dimitrios Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazzis, Britanya Başvekili Lloyd George ve Hariciye Nâzırı Lord Curzon ile mülakat ediyorlar. *İngiltere'nin 30 Aralık'ta Müttefiklere sunduğu yeni barış planını* müzakere ediyorlar<sup>356</sup>. Gunaris, malî sıkıntıdan şikâyet ediyor, yardım istiyor fakat İngiliz sermayesinden kaynak sağlayamıyor, bu yetmiyormuş gibi, Lloyd George onlara, Trakya'nın bir bölümünü ve İzmir'i yitirmeye hazırlanmalarını öneriyor.<sup>357</sup> Yunanlı yetkililer konferansta destek bulamadıkları gibi, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin onayı olmaksızın hareket etmemesi gerektiği uyarısıyla karşılaşıyorlar.<sup>358</sup> Yunan Başbakanı Gounaris, Yunan ordusunun şimdiki yerinde tutunabileceğini, "fakat yabancı yardımı olmaksızın" Türklere barışı kabul ettiremeyeceğini, "bir karara ulaşamayacağını" açıkladı. Lloyd George, Yunan ordusunun yeniden saldırıya geçmesini beklemek "ondan çok şey ummak olur" diye yanıt verdi. İngiltere'nin son tekliflerinin "Yunanistan'a kazandırabileceğinin azamisi" olduğunu belirtti. Yunan Başbakanı, "kendisini tamamıyla Lord Curzon'un eline bırakmaya"; yani İngiliz tekliflerine razı oldu. Lloyd George, Yunan Başbakanını teselli etmek istercesine, barış antlaşmasıyla Yunanistan'ın "pek geniş yeni topraklar" kazanacağını ve "istikbalin, Yunanistan'dan yana olduğunu" söyledi.<sup>359</sup>

<sup>354</sup> Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 131-136. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>355</sup> Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 647. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>356</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 229.

<sup>357</sup> *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 572-573; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246. Vurgu tarafımıza aittir.

<sup>358</sup> Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 439-440.

<sup>359</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 252. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

**2 Şubat 1922.** Yunan Başvekil Gunaris, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a yine dert yanıyor. *Mustafa Kemal'in Rus, İtalyan ve Fransız kaynaklarından bol savaş aracı elde ettiğini bildiren bir mektup yazarak İngiltere'nin de Yunanistan'a destek sağlamasını istiyor.*<sup>360</sup> Umduğuna yine nail olamayacak.

2 Şubat 1922 tarihli Venizeloscu *Eleftherios Typos* gazetesinin haberine göre; Lloyd George, İstanbul Rum Ortodoks Patriği Venizeloscu Metaksakis'e şunları söylemiştir: *İngiltere, Yunanistan'ın haklı isteklerini desteklemektedir, ama rejime [kraliyete] karşıdır.*<sup>361</sup>

Lord Curzon, Britanya'nın Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye telgraf gönderdi. Telgrafnamenin dipnotunda belirtildiğine göre, Fransız devlet adamı Henry Franklin-Bouillon, emekli Binbaşı Douglas Henry'in Mustafa Kemal'e Fransız bandralı gemilerle toplamda 53.000 (8.000+45.000) adet top mermisi sattığını Britanya Dışişleri Bakanlığı yetkililerine ifade etmiştir.<sup>362</sup>

**7 Şubat 1922.** Mustafa Kemal'e kömür ve petrol götürmekte olan, İngiliz Parker Garrett Gemiciliğe aid *Berkshire* isimli gemi, Yunan Donanması tarafından yakalandı ve Yunanistan'ın Pire Limanına götürüldü.<sup>363</sup>

**19 Şubat 1922.** İngiliz-İrîş General "Fatty/Şişko" Rudolph Lambart\*, Henry Hugh Wilson'dan münhal Kraliyet Genelkurmay Başkanlığı makamına tayin edildi. Lambart, Wilson'a nazaran koalisyon kabinesiyle daha uyumlu bir şahsiyettir.

**21 Şubat 1922.** Avam Kamarası içtima ediyor. *Hindistan'dan sorumlu Devlet Bakanı Montagu* Londra borsasından kredi alımının *sadece Yunanistan'a değil Türkiye de dahil olmak üzere tüm yabancı ülkelere açık olduğunu* belirtiyor.<sup>364</sup>

**27 Şubat 1922.** TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) *L'Aurore* gazetesine beyanat verdi: *Ankara ve bütün Anadolu'da İngiltere'ye karşı husumet yoktur. Boğazlar meselesinde İngiltere'yi tatmin edecek her türlü teminatı vermeğe amadeyiz.*<sup>365</sup>

**10 Mart 1922.** Londra'da, yardım meselesini Lloyd George'ye bizzat açan Yunan Başvekil Gunaris umduğunu bulamadı ve Anadolu'dan çekilmeye karar verdi.<sup>366</sup>

**Mayıs 1922.** Hristiyan siyonist\* Lloyd George, sabık Yunanistan Başvekili Hristiyan ortodoks Venizelos'la husye geçiyor: *Yunanistan çölleri aşmalıdır, kayalardan toplanmış kudret helvasıyla yaşmalıdır ve bugünün çetin sınavından geçmelidir. Böyle yaparsa, Vaat Edilmiş Toprakları kazanabilir.*<sup>367</sup>

<sup>360</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 258.

<sup>361</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 355.

<sup>362</sup> The Marquess Curzon of Kedleston to Lord Hardinge (Paris), February 2, 1922, No. 344 [F 1248/5/44]; *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)*, 1970, First Series, Vol. XVII, p. 597, fn. 7.

<sup>363</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 209.

\* "Aslında çok geleneklere uygun bir askerdî. İrlandalı bir soylunun oğluydu. Eton'dan Sandhurst'e geçmiş, Muhafız birliğine ayrılmıştı. Son savaşta Fransa'da hizmet görmüş, İtalya'da bir ordunun kumandanlığını yapmıştı. Daha sonra buradaki bütün İngiliz kuvvetlerinin komutasına atanmış, İtalyanların Avusturyalılar karşısında bir dizi halindeki yenilgilerini, bir Müttefik zaferi haline getirmeyi becermişti." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 297.

<sup>364</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 290.

<sup>365</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297.

<sup>366</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 268. Gunaris Kabinesi sukût edecek, bu vechile Batı Anadolu'yu tahliye kararı tatbik edilemeyecektir.

\* "Lloyd George, İngiltere'de Püritenlere ve [Amerika'ya ulaşan İngiliz koloni gemisi] Mayflower'ın Yeni Dünya'ya yelken açtığı döneme kadar uzanan Hristiyan Siyonistleri hareketinin en son örneğiydi." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 235.

<sup>367</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 381.

Kudret helvası ve arz-u mevud kavramlarının zikredildiği noktada, Filistin'de Yahudi devleti kurulabilmesi için Anadolu'nun işgal edilmesine ilişkin yazılı ve Lloyd George tarafından kabul edilmiş bir planı mevzubahis etmemiz gerekiyor. 28 Ocak 1915'de Britanya Başvekili liberal Asquith, günlüğüne şunları derc etmişti:

Öyle zannediyorum ki, dağılmış Yahudilerin yavaş yavaş dünyanın dört bir yanından toplanmaları ve zamanı gelince bir Özerk Yönetim kurmaları için Türklerin Asya'daki topraklarının bir kısmını bölerek, Filistin'i almamız gerektiğini öne süren Herbert Samuel'in abartılı genelgesine zaten değindim. İlginç bir biçimde, bu önerinin tek destekçisi Lloyd George'du ve şunu söylemeliyim ki George, ne Yahudileri ne geçmişlerini ne de geleceklerini umursuyor. Ancak Kutsal Toprakların, "agnostik [bilinemezci] ve ateist Fransa'nın himayesine ya da yönetimine geçmesinin ciddi bir nefret uyandıracağını düşünüyor.<sup>368</sup>

Mevlânâzade Rifat'ın belirttiğine göre siyonist Yahudi lobisi, Filistin'deki koloniyi emniyet altına almak saikiyle hem İtilâf Devletlerine İzmir'i işgal kararı aldirtmış hem de "emîn adamlarından Mustafa Kemâl'in Anadolu'ya fevkalâde yetkilerle gönderilmesini sağlamıştır:

Görüyoruz. Harb-i Umûmî neticesi Osmanlı Devleti mağlûb oldu. Enkâzı üzerinde birçok küçük hükümetler teşekkül etti. Siyon cem'iyeti Yahûdileri dahi Benî İsrail hükümetinin temelini attı. Arab diyârında, Filistin'de bir Yahûdî ocağı kurdular. Bu ocağı Arabların ekseriyeti arasında söndürmemek, mu'azzam bir devlet şekline sokabilmek için Avrupa'daki, Sûriye'deki Arab ekseriyetinin imhâsına lüzum gördüler. Bu lüzûmu esâsen Harb-i Umûmî'nin o kanlı senelerinde hissedip icrâsına dahi başlamışlardı. Sûriye'de İttihâd ve Terakki kumandanları tarafından Arablara revâ görülen mezâlim, zannederim ki henüz unutulmadı. Ve bunun bu gâyeden, Yahûdî gâyesinden doğmuş olduğu da artık anlaşıldı. Fakat bu emr-i imhâ matlûb dereceyi bulamaksızın mütâreke akd ve Filistin'de Yahûdî ocağı teessüs etmekle bu emrin ehemmiyeti arttı. Yahûdîler Arabların bu ekseriyeti arasında istedikleri gibi yaşayıp inkişaf edemeyeceklerini anladılar. Ve buna yegâne çâre olarak Anadolu'da emirleri altında -müstakil- bir Türk ordusu ihzârını ve icâbında bu emr-i imhâda istihdâmını düşündüler. Bunu da cihâna hissettirmeksizin vücuda getirebilmek çaresine tevessül eylediler. Avrupa'da düvel-i i'tilâfiye nezdinde hafiyen sarf-ı nüfuz edip İzmir hâdise-i ma'lûmesini ibdâ ettirdiler. Buna karşı da zâhiren -mukâbele-i meşrûa renginde- emîn adamlarından Mustafa Kemâl Paşa'yı Anadolu'ya Sultan Vahideddin Hazretleri'ni bi'l-iğfâl ümenâ [ve] vükelâsından bazılarını da bi'l-itmâ' -salâhiyet-i vâsi'a ile- sevke muvaffak oldular. Ve işte gördük. Bugün arzû ettikleri teşkilâtı ve istedikleri orduyu vücuda getirdiler. Fi'l-vâki' Yunânîler mağlûb edilip Anadolu'dan def' edildi. Fakat hilâfeti saltanattan tecrid manevrasıyla devleti inkırâza sürüklediler. Buna mükâfât olarak düvel-i i'tilâfiye ile emirleri altında bulunan Mustafa Kemal Paşa teşkilâtı arasında doğrudan doğruya şöyle böyle muvakkat olsa da bir de anlaşma akd ettirdiler.<sup>369</sup>

**8 Mayıs 1922.** Britanya'nın İstanbul Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a yıllık mahrem rapor gönderdi: *Pek çok kişi Anadolu'daki bu çatışmanın en iyi çözümünün Türk ve Yunan taraflarının pes edene kadar mücadele etmesi olacağını düşünmekteydi.*<sup>370</sup>

**30 Mayıs 1922.** Avam Kamarası içtima ediyor. Muhafazakâr Fırka mebusu General Charles Townshend söz alıyor: *İstanbul'un tarafımızdan işgali büyük bir hata oldu. Bütün gücümle böyle delice bir adımı önlemeğe çalıştım. İstanbul işgal edildi, sonuç ne oldu? Türk Milliyetçi Partisi kuruldu. Başbakanın "Asi*

<sup>368</sup> "Fakat Asquith'in görüşleri, onun yerini beklenmedik bir şekilde Aralık 1916'da David Lloyd George'un almasıyla önemini yitirecekti. Siyonist hedef, artık daha fazla geri planda kalmayacaktı. Savaş kabinesi üyeleri ve danışmanların tamamı, harekete karşı bir sempati beslemekteydi. Siyonizm destekçisi Balfour, Lloyd George'un koalisyon hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak yeniden doğmuştu." Christopher Sykes, *Two Studies in Virtue*, s. 172; Aktaran: Karl E. Meyer & Shaaren B. Brysac, *Orta Doğu Tarihi: Kral Yaratılanlar*, 2016, s. 180. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. Liverpoollu liberal Herbert Samuel, Yahudi siyonist; Galli liberal Lloyd George, Hristiyan siyonisttir. Britanya muhafazakâr-liberal koalisyon harb kabinesinin, Yunan'ı mayın eşiği gibi Anadolu'ya sürüp fakat el altından Selânikli Mustafa Kemal'i desteklemesi ve iki milleti "sonuna kadar vuruşturma"sı beyhude değildir.

<sup>369</sup> Mevlânâzade Rifat, *Devlet-i Osmâniye ve Siyonistler: Türkiye'yi Yıkan Yahûdiler*, 1923, s. 5-6.

<sup>370</sup> Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921, 2011*, s. 32-33.

*General” olarak vasıflandırdığı kahraman Mustafa Kemal yaratıldı. Tarihte onun gibi başka asi generaller de vardır. Washington bunlardan biridir.*<sup>371</sup>

**3 Temmuz 1922.** Dahiliye Vekili Ali Fethi'nin (Okyar) mezuniyet takriri mecliste *ekseriyeti azime* ile kabul edildi.<sup>372</sup> Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi'yi gayr-ı resmî ve gizli suretlerde İngiltere'deki ve Fransa'daki *ricâl-i siyâsiyye ile görüşmek ve müzâkerâta girişmek ve te'sîs-i sulh için, her şeyi yapmak için selâhiyyet-i kâmilîye mâlik* kılındı.<sup>373</sup>

Meclis, İçişleri Bakanı Fethi Bey'i iki ay izinli saydı. Fethi Bey görünüşte dinlenmek için aldığı bu izni, gerçekte Avrupa başkentlerinde siyasî görüşmeler yapmak için kullanacaktır. 5'te Ankara'dan Beyrut yönüne hareket edecek, 18'de Marsilya'ya ulaşacak, 23'te Poincaré ile görüşecek, 1 Ağustos'ta Londra'ya ulaşacak, burada uzunca bir süre kaldıktan sonra 21 Ağustos'ta Paris'e dönecek, 3 Eylül'de Roma'da olacak ve daha sonra İzmir'e gelerek burada Mustafa Kemal ile buluşacaktır. İçişleri Bakan Vekilliği'ne 10'da Niğde Mebusu Ata Bey seçilecektir.<sup>374</sup>

Türk Hariciye arşivinde Ali Fethi'nin Londra seyahatı hakkındaki vesikalar hâlâ gizliliklerini korumaktadır.<sup>375</sup>

Mustafa Kemal'in akrabası ve Ankara Mevkîî Kumandanı Kaimmakam Fuat (Bulca), Ali Fethi'nin Londra seyahatı hususuna ilişkin hatıratında çok çarpıcı cümleler kaleme almıştır. Buna göre, (i) Fethi'nin en mühim görevi, Londra ricali nezdine giderek Yunan'ın İstanbul'a saldırmasına mani olmaktır. (ii) İngiliz Gizli İstihbaratı “Büyük Taarruz”u bilmektedir ve fakat İngiliz Askeriyesi çatışmakta olduğu *Foreign Office*’yi yanıltmıştır. Mustafa Kemal'in kara kutularından Fuat (Bulca), İngiliz İstihbaratının “Büyük Taarruz” vekayinden haberdar olduğunu gösterir mahrem muhtırayı mı (her nasılsa) okumuştur, yoksa, bizzat işbirlikçilerden midir, araştırılmaya muhtaç konudur. Fuat:

Bu arada Londra'ya bir heyet gönderilerek haber alınan Yunan taarruzunun önüne geçilmesine delalet edilmesi istenecek.

Fethi Bey'in reisliğinde bir heyet Londra'ya gönderildi. Fakat Entelligence Service'nin verdiği: “Türkler için için taarruza hazırlanıyorlar” şeklindeki raporuna değil de Afyon'da bulunan İngiliz mümessilinin “Yunan hatlarının son derece kuvvetli olduğuna dair” verdiği rapora inanmış olacaklar ki mağrur Lloyd George heyetimizi kabul bile etmemişti...<sup>376</sup>

İngilizler Trakya'yı tahşid eden Yunan'ın İstanbul'a taarruzunu engelleyecek (Temmuz sonu), hatta “İyonya” muhtar devlet projesini dahi reddedecektir (Ağustos ortası). Başka bir deyişle, Ali Fethi'nin seyahatını Kemalist tarih anlatısının *başarısız* nitelendirmesi doğru değildir.

**6 Temmuz 1922.** Avam Kamarası içtima ediyor. Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert: İngiltere'nin Yakındoğu politikası Yunan'ın İzmir'e çıkarmasından sonra başarısızlığa uğradı. Liberal

<sup>371</sup> Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 143.

<sup>372</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231. “Mazereti sıhhiyeme binaen berayı tedavi Avrupa'ya azimet ihtiyacında bulunduğumdan iki ay müddetle terhisim hususunda Heyeti Celile'nin lûtfünü istihsale vesatı aliyelerini arz ve istirham eylerim efendim.”

<sup>373</sup> Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 157.

<sup>374</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 506.

<sup>375</sup> “Bu mesele (Fethi Bey meselesi) henüz Türkiye'nin dosyaları neşredilmemiş olduğu için öyle esrar dolu bir karanlığa boğulmuştur ki bundan efsaneler doğmuştur.” Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231. “İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) Bey'in Avrupa'ya gidişini, bu husustaki belgeler henüz yayınlanmamış olduğuna göre, aydınlatmak mümkün olamamaktadır.” Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 157, dipnot 158. Bu gizlilik niye?

<sup>376</sup> Sadi Borak. (1990). Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), s. 384.

Başvekil Lloyd George: Zamanla, Yakınoğuda takip ettiğimiz politika haklı çıkacak, daha fazla açıklama yapamam.<sup>377</sup>

**21 Temmuz 1922.** Liberal *The Manchester Guardian* gazetesi muharriri sıfatıyla Türkiye'de faaliyet icra eden Arnold Joseph Toynbee, Yunan tarafından *Türk casusu olduğu gerekçesiyle* gözaltına alındı.<sup>378</sup> Toynbee, İngiliz Hariciye Nezâreti'ne bağlı ve dış politikanın belirlenmesine katkı sağlayan *Siyasal İstihbarat Dairesine* 7 Mayıs 1917'de tayin edilmişti.

**22 Temmuz 1922.** *Yunanistan Dışişleri Bakanı M. Baltazzis, [...] iktisadi kaynaklarının ve askerî malzemelerinin 1922 yılı Eylül-Ekim aylarında tükenebileceğini belirterek İngiltere'den bir kez daha mali destek talebinde bulundu.*<sup>379</sup>

**28 Temmuz 1922.** *İstanbul'da İşgal Kuvvetleri Başkomutanlığı [İngiliz Korgeneral Harington], yayımladığı bildiride, İstanbul'un "tarafsız bölge" olduğunu hatırlatarak Yunanlıların İstanbul'a girmemesini ihtar etti ve girerlerse bunun kuvvet yoluyla önleneceğini bildirdi.*<sup>380</sup>

**29 Temmuz 1922.** Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Britanya Bakanlar Kuruluna mahrem muhtıra teslim etti. Muhtırada *"Yunanların İstanbul üzerine serbestçe yürümelerine izin verilmesi" teklifi yer alıyor.*<sup>381</sup> Bizce, Britanya Genelkurmayı, Kontrollü Büyük Taarruzun altyapısına matuf, Batı Anadolu'daki Yunan askerî varlığından Trakya'ya kaydırma yapılması bu vechile de Kontrollü Büyük Taarruzun muvaffakiyet ihtimalinin güçlendirilmesi için entrika çevirmiştir. Nitekim Britanya Genelkurmayına merbut İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumîsi, Trakya'dan İstanbul'a doğru yürüyüşe geçen Yunan'a karşı Çatalca Hattında savunma tertibatı aldırıyor. Lloyd George de Yunan'ı bîtaraf mıntika dahilindeki İstanbul'a hareket için el altından tahrik edecektir. Yunan entrikaya doğru yürütülüyor:

Umutsuzluk içinde kıvranan Yunan yönetimi, Bağlaşıkları, Kemalistler üzerinde baskı kullanmaya zorlamak amacıyla, son koz olarak İstanbul'u işgal etmeyi düşünüyor; bu konuda, Londra'daki Yunan diplomatik temsilcisi Rizo-Rangabé'ce sürekli kışkırtılıyordu. Rizo-Rangabé, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un sekreterlik dairesinin, İstanbul üzerine yürümesi için Yunanistan'a sürekli önerilerde bulunduğu özürünü öne sürüyordu. Bu kışkırtmaları ciddiye alan Yunan yönetimi, Anadolu'daki Yunan askerî gücünden iki ordu tümenini Trakya'ya sevk ediyordu.<sup>382</sup>

**31 Temmuz 1922.** İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Arthur Balfour, Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis'e nota vererek Yunanistan'ın İstanbul'u işgali cihetinde *herhangi bir teşebbüsün kuvvetle karşılanacağını* bildirdi.<sup>383</sup> Böylece *İngilizler, üstelik Türkler'i yenmekte başarısızlığa uğramış Yunanlılar'ın Türkiye'deki en güzel armağana konmasına izin vermediler.*<sup>384</sup>

<sup>377</sup> Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 106.

<sup>378</sup> Toynbee, bundan yaklaşık 11 sene evvel 16 Kasım 1911'de, İtalyanlar tarafından Türk casusu olduğu gerekçesiyle gözaltına alınmıştı: David S. Katz, *İngilizlerin Gözünde Türkiye (1776-1923)*, 2021, s. 209, dipnot 4. "Toynbee'ye ait belgelerin kataloğu hâlâ çıkarılmış değildir; hepsi Oxford'a bağlı Bodley Kütüphanesi'nde 136 kutu ve 1 arşiv zarfı içinde geçici olarak saklanmaktadır. Kutu 50-58 çoğu Türk İstiklâl Savaşı'yla ilgili malzemeleri içerir." (Katz, 2021, s. 209-210, dipnot 6).

<sup>379</sup> Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.

<sup>380</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 552.

<sup>381</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 324.

<sup>382</sup> Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 259.

<sup>383</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 56.

<sup>384</sup> Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 212.

Lloyd George'nin Avam Kamarasına beyanat verdi. İstanbul'u işgal etmek isteyen Yunan Hükümetinin talebi, vahim sonuçlar doğuracağı gerekçesiyle Majestelerinin Hükümeti tarafından reddedilmiştir.<sup>385</sup>

*İnsanın duvarlara kafasını vurası gelir. Bu arada Yunanlılar 1922 yılında, gerçekten de İstanbul'u işgal etmek için hazırlık yaptılar ama İngilizler ve müttefikleri tarafından kesin bir tavırla engellendiler.*<sup>386</sup>

*Ne tuhaf durum! İtilaf Devletleri İstanbul'u bir Yunan işgalinden koruyacaktı! Times gazetesi Yunan girişimini küstahça (impudent) diye niteliyordu.*<sup>387</sup>

**1 Ağustos 1922.** Yunanistan'ın Trakya ve Küçük Asya Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Hatziianestis, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a mektub gönderdi. Hatziianestis, Müttefiklerin Mustafa Kemal'e askerî, stratejik, istihbarî vesair birçok sahada yardım etmiş olmağını şikâyet ediyor.<sup>388</sup>

**2 Ağustos 1922.** ABD matbuatından *New York Tribune* gazetesi: *Lloyd George, Yunan hükümetinden gelen işgal telifine karşı çıkarak böyle bir hareketin ciddi sonuçları olacağı konusunda Yunan hükümetini uyarmıştır.*<sup>389</sup>

**3 Ağustos 1922.** Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, İngiltere'ye verdiği notada, İstanbul'un işgaline izin vermedikleri için onları protesto etti.<sup>390</sup>

**4 Ağustos 1922.** Avam Kamarası içtima ediyor. Lloyd George: Ama biz, Yunanlıların bütün güçleriyle savaşmalarına izin vermiyoruz.<sup>391</sup> Buğün Türkiye'nin başkentini Yunanistan'a karşı savunuyoruz, yoksa Yunanlılar birkaç saat içinde İstanbul'a girerler. Yunanlıların Anadolu'yu abluka altına almalarına da izin verilmiyor.<sup>392</sup> Lloyd George, ayrıca, Yunanistan'ın kolaylıkla ele geçirebileceği İstanbul'u ona bırakmamakla ve Anadolu'ya dışarıdan (hattâ Avrupa'dan) gelen silâh ve cephaneye Yunanlıların abluka uygulamasını engellemekle, aslında Yunanistan'ın korunmuş olmadığını da belirtti.<sup>393</sup>

**10 Ağustos 1922.** İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili muhafazakâr Lord Arthur Balfour, Yunanistan'a kat'î bir nota verdi. Yunanistan'ın Trakya hududunda bir müsademedan ictinab etmesini tavsiye eylemiş ve böyle bir hareketin Yunan menafii için pek gayr-ı müsaid tesirat ikâ' edeceğini ilave etmiştir.<sup>394</sup>

**15 Ağustos 1922.** İngiltere, Fransa ve İtalya, Yunanistan'a verdikleri bir nota ile Batı Anadolu'nun yönetim biçimine Türkiye ile yapılacak görüşmelerden sonra bir çözüm bulunabileceğini bildirdiler. Böylece özerk İyonya Devleti tasarısı desteklenmemiş ve suya düşmüş oldu.<sup>395</sup>

<sup>385</sup> Vakıf, 2 Ağustos 1922, (Lloyd George) *Avam Kamarasında Beyanâtı*, s. 1.

<sup>386</sup> Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 65.

<sup>387</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 13.

<sup>388</sup> Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 417-419.

<sup>389</sup> Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 203-204.

<sup>390</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 564.

<sup>391</sup> Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 402. İktibasdaki urgu tarafımıza aittir.

<sup>392</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXI. İktibasdaki urgu tarafımıza aittir.

<sup>393</sup> Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 232. İktibasdaki urgu tarafımıza aittir. "Türkiye çevresindeki denizlerde fiilen abluka uygulayan İngilizler dahi resmen abluka kararı almamışlardı." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 236, dipnot 61. "Müttefikler ambargo uyguladığından Yunanistan zaten askerî malzeme alamıyordu." (Bozkurt, 2021, s. 472).

<sup>394</sup> Tercümân-ı Hakikat, 11 Ağustos 1338-1922, Numero 14847, *Balfour'un Yunanlılara Mühim Bir İhtarı: Trakya hududunda vuku bulacak bir müsademe Yunan menafii için muzır akıbet tevliid edecektir*, s. 1.

<sup>395</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 581.

**17 Ağustos 1922.** ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi muhabiri: *Çatalca hattı çok kuvvetlendirilmiştir. Yunanlılar bütün Anadolu'yu tahliye etmedikçe ve hele Müttefiklerin olurlu almadıkça bu hattı geçip İstanbul'u işgal edemezler.*<sup>396</sup>

**30 Ağustos 1922,** Kontrollü Büyük Taarruz'un 4'üncü günü. Bildirildiğine göre Yunan Genelkurmay Başkanı, "Yedi Düvel"den şikâyetçidir. Müttefikler Mustafa Kemal'e *kredi ile ya da teslimat sırasında ödeme yapmak koşuluyla* askerî malzeme satarken; Yunanistan'a ise *para peşin kırmızı meşin* diyordu. Dahası, Yunanistan Anadolu'da "Yedi Düvel"e karşı harb ediyordu:

30 Ağustos 1922 tarihinde Yunan Genel Kurmay Başkanı; Milliyetçilerin Fransız ve İtalyanlardan kredi ile ya da teslimat sırasında ödeme yapmak koşuluyla satın aldıkları askerî malzemelerle kendilerine taarruz ettiklerini fakat Yunanların nakit ödeme mecburiyetinden dolayı askerî ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını savundu. Buna örnek olarak son zamanlarda kendilerinin İngiltere'den uçak satın almalarını referans gösteren Yunan Genel Kurmay Başkanı, kendilerinin sadece Türklerle değil Bolşeviklerle ve Batı Avrupalılarla savaştıklarını iddia etmekteydi.<sup>397</sup>

**8 Eylül 1922.** İngiliz-Kanadalı siyasetçi, iş adamı ve gazete sahibi Lord Beaverbrook ile ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol mülakat ediyor. *Beaverbrook'un ifadesine göre Yunanlılar, haksız muameleye uğramışlardır. Türkler tarafından yenilgiye uğratıldıklarında, herkesin sempatisini isteyeceklerdir. Açıkça Yunanlıların, kendileri (İngilizler) tarafından desteklendiklerini ve neticede Türkler tarafından yok edilmek üzere bir başlarına bıraktıklarını kabul etmektedir. Beaverbrook'a göre Lloyd George, Yunanlıları mümkün olan her şekilde desteklemişti ancak maddi destek sağlayamamıştı ve şu an zor durumdadırlar.*<sup>398</sup>

**10 Eylül 1922.** İzmir merkezdeki Mustafa Kemal'den Ankara'daki Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a (Orbay): *İzmirdeki İngiliz Konsolosu [...] İngilizlerin Harbi Umumide Hükümeti Osmaniye ile muharip olduklarını ve TBMM hükümeti ile ise esasen hali muhasamada olmadıklarını dermeyer ettiler.*<sup>399</sup>

**13 Eylül 1922.** Mustafa Kemal, Amerikalı muhabir Richard Eaton'a güldü ve dedi ki: *Ben İngilizlerle değil, Yunanlılarla harp ediyorum.*<sup>400</sup>

**15 Eylül 1922.** İzmir Göztepe'de Mustafa Kemal'in ikâmetgâhında, saat 17:30'da, Fransız Tuğamiral Dumesnil ile Mustafa Kemal mülakat ediyor. *M. Kemal Boğazlarda tarafsız bölge diye bir şey kabul etmediğini söyleyince Amiral, Yunanlıların İstanbul'u işgal etme girişiminin Harington tarafından önlendiğini anımsatıyor.*<sup>401</sup> Dumesnil:

[...] Ne olursa olsun İstanbul bölgesinde itilaf kuvvetleri var. Bu kuvvetler size daha son zamanlarda büyük hizmette bulunmuşlar ve tarafsızlıklarının parlak delilini vermişlerdir. Zannedersem İngilizlerle aranız iyi değil. Fakat insan düşmanın bile hakkını teslim etmelidir. General Harington itilaf kuvvetlerine Yunan ordusunun İstanbul'a doğru yürümesine mani olmalarını emretmekle size yardım etmiştir. Bu hadisede davranışı herkesin kanaatine göre tam manasıyla açık ve dürüst olmuştur. Unutmamak lazımdır ki, Trakya'ya nakledilen Yunan alayları -ki bunlar Yunan ordusunun en kötöleri değildi- eğer Asya'yı terk etmeselerdi, zaferiniz belki daha güçlüde edilirdi.

<sup>396</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 586.

<sup>397</sup> Bentinck'ten Curzon'a 30 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 179; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.

<sup>398</sup> ABD Yüksek Komiseri Bristol'un 08.09.1922 tarihli aynı savaş günlüğü, 867.00/1547, s. 3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 79. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>399</sup> *Atatürk'ün Telgraf, Tamim ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 482.

<sup>400</sup> *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, c. 13, s. 279.

<sup>401</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 139.

Mustafa Kemal kabul ediyor. [...]<sup>402</sup>

Daha açık bir deyişle, İngiliz, İstanbul'u Yunan'dan korumakla kalmamış; aynı zamanda Mustafa Kemal'in kontrollü saldırısını başarılı kılabilmek için Yunan'ın Batı Anadolu'dan Trakya'ya tam donanımlı onbinlerce asker kaydırmasını da sağlamıştır.

**21 Eylül 1922.** Başvekil Lloyd George, Sendikalar Kongresi Genel Konseyi mensublarından müteşekkil 30 kişilik heyeti makamına kabul etti. Sendika sözcüleri J. H. Thomas (Avam Kamarası mebusu), Margaret Bondfield ve Ben Tillet, işçilerin savaş karşıtı olduklarını ifade ettiler ve Lloyd George'nin savaş yanlısı politikasını tenkid ettiler. Bunun üzerine Başvekil söz aldı: *Bir harbin önüne geçmek istiyoruz. . . Yunanlılara asla metelik bile vermedik, onlara silâhla. . . asla yardım etmedik.*<sup>403</sup>

Örneğin Winston Churchill, meşhur *"The World Crisis - The Aftermath"* adlı kitabında, 1920'de Venizelos'un yerine gelen Yunan Hükümetini, anlaşmalara ve diplomatik yazışmalara aykırı bir şekilde Lloyd George tarafından verilen gayriresmi desteğe fazla güvenmekle suçlar.<sup>404</sup> Alan John Percivale Taylor'un belirttiğine göre Lloyd George, yöntemlerinde dürüst değildi ve çıkarıcıydı.<sup>405</sup>

David Walder: *Lloyd George her zaman ısrarcı olamamıştı. Yunanlıları cesaretlendirmiş, yüksek kavramlarla hayal güçlerini ateşlemiş, sonra da onları kendi hallerine bırakmıştı. [...] Yunanlıları boş vaatlerle oyalamıştı.*<sup>406</sup>

**23 Eylül 1922.** Lloyd George: *Biz Yunan-Türk savaşında mutlak tarafsız idik. (..) Sulh isteriz, fakat Boğazların Milletler Cemiyetinin himayesinde serbestliğini de.*<sup>407</sup>

**Eylül-Ekim 1922.** Çanakkale Krizi çözüldü. Türk askeri silah kullanmamak konusunda kesin buyruk almıştı. Sonuçta İngiliz askeriyle ahbab bile oldular. İnönü "yüz göz" oldular diyor.<sup>408</sup>

**11 Ekim 1922.** Mudanya Mütarekenamesi imzalandı. İmza merasiminin ardından Korgeneral Harington matbuata beyanat verdi: *Barişin şimdi sağlandığına inanıyorum. Biz istediğimiz her şeyi aldık ve sabrımız sonunda ödüllendirildi.*<sup>409</sup>

**19 Ekim 1922.** Britanya koalisyon kabinesinin ortağı Muhafazakâr Fırka, *Carlton Club*'da içtima ediyor. Fırka riyasetine, Austen Chamberlain'in yerine Lloyd George'nin Başvekil Yardımcısı Bonar Law seçildi.

<sup>402</sup> Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, 2004, Cilt 13, s. 287. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>403</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235. "Yunanlılara asla altı peni ödemedik, onlara. . . silâh yardımında bulunmadık." (Jaeschke, 1971, s. 90, dipnot 128). "Yunanlılara ne para ve ne de silâh verdik." (Jaeschke, 1989, c. 1, s. 195).

<sup>404</sup> Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 84. "Venizelos, elde edilecek ödüller için Müttefik Devletlerden kesin güvence almadan Yunanistan'ı savaşa sokmuştu." Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 213.

<sup>405</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 233.

<sup>406</sup> David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 259, 318. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mesela, Atina'da bulunduğu sırada ziyaret ettiği kilisenin Rum papazı Grace Mary Ellison'a yaklaştı ve "kırık bir Fransızcayla İngiltere'nin kallesliğini protesto" etmişti: Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 31. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>407</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.

<sup>408</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 159.

<sup>409</sup> The New York Times, 13 October 1922; Aktaran: Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 62. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

Genel seçime Muhafazakâr Fırkanın tek başına girmesi kararı aldı.<sup>410</sup> Liberal lider Lloyd George de aynı gün Kral Beşinci George'ye istifasını sundu.<sup>411</sup>

Britanya Kraliyet Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Hariciye Nezâretine "İtilaf Devletleri ile Türkiye Arasında Yeni Antlaşma Önerisi Üzerine Bir Muhtıra" nam gizli muhtıra göndererek *yeni Türkiye'nin* askerî olarak desteklenmesi gerektiğini bildirdi:

Zorunlu görüldüğü gibi Türk gücünün yeniden kurulmasını kabul etmemiz gerekirse, yeni Türkiye'ye kendi ülkesinde düzenini yeniden kurma ve toprağını savunma şansı vermek için olası her şeyi yapmak kesinlikle bizim yararımıza olacaktır. Türkler sayısal olarak küçük bir ulustur ve potansiyel düşmanlarla çevrili olduğu için, büyük ölçekli fetih ya da toprak genişletme düşüncelerini gerçekleştiremez.

Ne var ki, onları dünyada en çok göz dikilen bölgelerden birine yerleştirmiş ve eğer Yakındoğu'da barış olacaksa, barışı savunacak kadar güçlü olmalıdırlar. İngiliz İmparatorluğu'nda hiçbir yaşamsal noktaya (ne Irak ne de Filistin böyle sayılabilir) saldıramazlar; bu nedenle, Genelkurmayın bakış açısına göre, onlarla ilişkilerimiz dostane olduğu sürece, askeri açıdan onları güçlendirmek Majestelerinin Hükümetinin yararına olacaktır.<sup>412</sup>

**1 Kasım 1922.** Hilafet-saltanat tefrik edildi, saltanat kaldırıldı.

**20 Kasım 1922.** İsviçre Lozan'da Yakındoğu İşleri Konferansı açıldı.

**5 Ocak 1923.** Sabık Harb Propagandası Dairesi Nâzırı Charles F. G. Masterman: *Yunanlıların tamamen Türklere ait olan topraklarda iki yüz mil kadar ilerlemeleri teşvik edilmiş fakat Yunanlılara nasihat dışında hiçbir maddi destek sağlanmamıştır.*<sup>413</sup>

**24 Temmuz 1923.** Lozan Sulh Muahedenamesi imzalandı. Maddeler arasında yer almıyor fakat adlı kapitülasyonların kaldırılmasına mukabil Türkiye'de Şeriat'ın ilga edileceği şifahen/sözlü taahhüt edilmiştir.<sup>414</sup>

<sup>410</sup> M. Philips Price, *A History of Turkey: From Empire to Republic*, 1961, p. 121-122; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 250. Ne kadar ilginçtir ki "Carlton Kulübündeki görüşmeler özel ve gizli cereyan etti. Toplantının zabıtları bir kaza sonucu yok olduğu halde, yine de gizlilik kararına rağmen gazetelere bazı haberlerin uçurulduğu malûm siyasî toplantılardan değildi." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 378. "335 Muhafazakâr parlamento üyesinin 273'ü koalisyonda kalıp kalmamayı tartışmak üzere Londra'da Carlton Club'ta toplandı. Toplantıya katılanlardan 185'i Lloyd George'dan desteğin çekilmesi yönünde oy verdi. Sadece 88 kişi koalisyonun devamını istedi." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 188, dipnot 37.

<sup>411</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 763.

<sup>412</sup> *Documents on British Foreign Policy*, 1972, First Series Volume XVIII, p. 984; Aktaran: Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 108, 113. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Bir başka tercüme: "Türk gücünün yeniden ayağa kalkışını dikkate almak zorundayız; yeni Türkiye'ye ülkesinde düzeni yeniden kurma ve toprağını savunma şansı verecek olanaklı her şeyi yapmak kesinlikle lehimize olacaktır. Türkler nüfusça küçük bir ulustur ve potansiyel düşmanlar tarafından adeta kuşatılmışlardır... Bununla birlikte, kader onları dünyanın en imrenilen bölgelerinden birine yerleştirmiştir ve eğer Yakındoğu'da bir barışa ulaşacaksa, onlar bunu savunacak güçte olmalıdırlar. Onlar Britanya İmparatorluğu'nun yaşamsal önem taşıyan hiçbir yerine saldıramazlar (ne Irak, ne de Filistin böyle görülebilir), bu yüzden, Genelkurmay'ın bakış açısına göre, onlarla ilişkilerimiz dostça olduğu sürece, onları askeri açıdan güçlendirmek Majesteleri'nin Hükümeti'nin -tersi bir durumdan daha fazla- yararına olacaktır." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 189.

<sup>413</sup> Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*, 1999, s. 110

<sup>414</sup> Müttelik Devletler temsilcileri, İslam hukukunun kaldırılmasını TBMM delegasyonundan birçok defa istemişlerdir: Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, c. 2, s. 194; Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, c. 3, s. 85, 106; John Grew, *Atatürk ve İnönü*, 2000, s. 40. Fakat işin kötü tarafı, İngiliz Başvekil Lloyd George'nin yardımcısı ve Ferman Mühür Emni Bonar Law tarafından hazırlanmış 6 Aralık 1917 tarihli sulh

Mustafa Kemal'in 16/17 Ocak 1923 tarihli özel basın toplantısındaki beyanatından: *Adlî kapitülasyonları lağvettirmek hususunda müşkilât çekiyoruz. Herifler diyorlar ki; sizin yapacağınız kanûnlar fıkıh kitabı vs. dir. Bugün Lozan konferansında ve cihanda Yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da şekl-i sabıkı ilgâdan, imhâdan neş'et etmektedir.*<sup>415</sup>

Mustafa Kemal'in matbuat tetikçilerinden Yunus Nadi: *Lozan'da kapitülasyonlar belâsından kurtulabilmek için asrın ihtiyacına cevap verecek hukuk esasatını kabul ve tatbik edeceğimize dair söz vermek mecburiyetinde kalmış idik.*<sup>416</sup>

**5 Eylül 1923.** İngiltere Hariciye Nezâreti Yetkilisi Sir W. Tyrrell'den Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a servis notu: *Mustafa Kemal [...] Yeni Türkiye'nin gerçek kurucusunun Lloyd George olduğunu; onun İstanbul'a heykelini dikmek gerektiğini, çünkü Yunanlıları İzmir'e çıkarınca Türk milletinin vatanı savunmak için ayaklandığını söylemiş.*<sup>417</sup>

1923 senesinde *An Englishwoman in Angora* isimli hatırat neşreden İngiliz-İskoç gazeteci-istihbaratçı Grace Mary Ellison, 1922 sonbaharında Ankara'ya gitmiştir. Grace Mary'in Ankara'da görüştüğü Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) *Lloyd George için diyor ki; "Türkiye ona ödeyemeyeceği bir minnet borcu duymalıdır. Çünkü İzmir'in işgali, Malta sürgünlüğü olmasaydı, milliyetçiler de doğmazdı. Sizin başbakanınız için hepimiz köleydik. Ona gerçekten çok şey borçluyuz."*<sup>418</sup>

1924 senesinde *Ben Kendim* namıyla neşredeceği hatıratında, Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Albay Aubrey Herbert, şunları yazacaktır: *Türkiye'deki Milliyetçi hareket bir anda çiçekten meyveye dönüştü. Mustafa Kemal, Müttefik'lerin idâresinde umûmî müfettiş olarak Türk kuvvetlerini silâhsızlandırmakla görevlendirilmişti; Türk başkumandanı oldu. Mustafa Kemal, bu unvânı doğrudan doğruya, parti bütçesine katkıda bulunmuş herhangi bir İngiliz milyonere benzeyen Bay Lloyd George'ye borçluydu.*<sup>419</sup>

**1/2 Ekim 1923.** İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, depolarındaki yaklaşık 600.000 sterlinlik malzemesini inanılmaz ucuz fiyatla 32.000 sterlin karşılığında<sup>420</sup> TBMM Hükûmetine bağlı Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'ne sattı. *Bir İngiliz topçu bataryası, çadırları Türklere satmış olduğu için Anadolu'daki son gecesini açık havada yatarak geçirmek zorunda kaldı. Devir teslim töreninden önce Coldstream Muhafızları çizmelerinin tümünü bir Türk alayına verdi. Harington'ın düzenlediği tören 2 Ekimde yapıldı. İngiliz Muhafız Birlikleri limana doğru yürürken, Harington Türk bayrağını selamladı ve Coldstream bandosu "Çok Yaşa Mustafa Kemal Paşa" marşını çaldı.*<sup>421</sup> Coldstream bandosu "Mustafa Kemal

maddeleri taslağına bakılırsa Lloyd George, kapitülasyonları zaten gözden çıkarmıştı: *Başkan'ın Şahsi Görüşlerinin Özeti*, HL/F/6/1/16 (b), 6 Aralık 1917; Aktaran: H. V. F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni*, 1999, s. 426-427. Daha açık bir deyişle, Britanya, gözden çıkarmış olduğu bir madde için taviz koparmayı başarmıştır.

<sup>415</sup> Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, 1993, s. 162. Bir başka kaynakta: "Lozanda hâlâ müşkülât çekiyoruz. Orada diyorlar ki, "sizin yapacağınız kanunlar, yine Fıkıhtan, kurandan istimbati ahkâm edecek." Eğer bugün Lozan konferansında ve dünyada yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da eski şekli ilga etmemizden doğmaktıdır." Milliyet, 20 Kânunuevel 1929, s. 1.

<sup>416</sup> Cumhuriyet, 2 Kânunusani 1931, s. 4.

<sup>417</sup> Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, s. XCVI-XCVII.

<sup>418</sup> Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 24-25.

<sup>419</sup> Aubrey Herbert, *Ben Kendim*, 1924, p. 331.

<sup>420</sup> 1922 Kasımında 1 İngiliz lirası 10 lira 65 kuruş idi: İkdâm, 7 Teşrîn-i sâni 1338-1922, Numero 9210, *İngiliz Lirası 1065 Kuruşda*, s. 2. Demek oluyor ki İngiliz ordusu 6.390.000 liraya tekabül eden kıymetteki askerî teçhizatını TBMM Hükûmetine yaklaşık 340.800 liraya satmıştır.

<sup>421</sup> Andrew Mango, *Atatürk*, 2000, s. 378-379.

*Komutanımızdır” parçasını çaldı, Türkler alkışa başladı.*<sup>422</sup> Böylelikle, Mustafa Kemal’in çakırkeyif bir haldeyken Mithat Şükrü’ye (Bleda) izhar ettiği “kehanet” gerçekleşmiş oldu.

**2 Ekim 1923.** İstanbul’daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson’un Hariciye Nezâretine raporu: *General Harington kuvvetli şahsiyeti sayesinde Türklerin mutlak güven ve saygısını kazanmayı bildiğini ortaya koymuştur.*<sup>423</sup>

Avusturya’nın Viyana şehrinde intişar eden *Neue Freie Presse* gazetesinde Mustafa Kemal’in bir mülâkatı neşredildi. Mustafa Kemal, *cumhuriyet rejiminin kurulacağını* beyan etti.<sup>424</sup>

General Harington’un hatırat kaydından:

İstanbul’dan ayrılmadan önce (2. 10. 1923) 15 bin Türkün huzurunda Türk bayrağını selâmladığım zaman hepsi de dost ve sevinçli idiler. . . İsmet Paşa’ya şu mektubu göndermiştim: “İngiliz ve Türk orduları arasında mevcut bulunmuş olan mutlu ve sürekli geleneklerin yeniden doğacağını düşünmekle bahtıyım. . . Müşkil bir devreye karşılıklı işbirliği yapmak suretiyle başarı ile istikamet verdik.”<sup>425</sup>

1923 senesi İngiliz yıllık gizli raporundan: Korgeneral Harington “*Arabic*” adlı gemiyle İstanbul’dan ayrılmış, onu Fransız General Charpy “*Medie II*” ve İtalyan General Mombelli de “*Graz*” adlı gemilerle takip etmiştir. Giderlerken Müttefiklere ait son askeri birlikleri de beraberlerinde götürmüşlerdir. Limandan çıkarlarken Tophane’nin deniz tarafından devasa bir Türk bayrağı kuvvetli rüzgârın etkisiyle ikiye ayrılmıştı. Eğer bu bir işaretse, uzak geleceği işaret etmekteydi.<sup>426</sup>

**13 Ekim 1923.** Başşehir ve hilâfet merkezi olan İstanbul’un siyasî başkentliği Ankara’ya taşındı.<sup>427</sup>

**22 Ekim 1923.** Subayların ve askerî memurların maaşlarına zam yapıldı.<sup>428</sup>

**29 Ekim 1923.** Mustafa Kemal tarafından tertiplenmiş sunî hükümet krizi sayesinde sadece 158 mebusun evet oyuyla anayasa maddesi değiştirildi ve devletin idare şeklinin “cumhuriyet” olduğu ilan edildi.

**3 Mart 1924.** Hilafet kaldırıldı.

İngiliz *The Daily Telegraph*, neşrettiği haberinde, hilâfeti ilga eden *Türkiye’nin İslam milletleri liderliğinden üçüncü sınıf Tatar cumhuriyetine dönüştüğünü*; halifeliğin kaldırılması vakasında *Fransız, İtalyan ve Selanik kaynaklı radikal locaların âmil olduğunu*; *Ankara’nın takip ettiği programın ülkede Pan-İslamist hareketi bitirdiğini*; Kuzey Afrika sömürgeleri sahibi *Fransa’nın Türkiye’nin İslam’dan el çekmesinden memnun kaldığını* belirtti.<sup>429</sup>

<sup>422</sup> Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2010, c. 2, s. 436.

<sup>423</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 230.

<sup>424</sup> Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*, 2019, s. XIV.

<sup>425</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 256. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mustafa İsmet’in (İnönü) cevabî mektubu: “Tanıştığımızdan itibaren hakkınızda daima dostluk ve samimiyet duyguları besledim. Mudanya’da tanıştığımız zaman durumun yüklediği ağır vazifelere rağmen aramızda samimî şahsî münasebetlerin yaratılmış olması mesleğimizde nadir bir misal teşkil eder. Memleketlerimiz arasındaki dostluğun gelişmekte devam etmesini samimiyetle arzu ederim.” (Jaeschke, 1971, s. 257).

<sup>426</sup> Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 62. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

<sup>427</sup> Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 179.

<sup>428</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 43.

<sup>429</sup> The Daily Telegraph, 4 March 1924, p. 11; Aktaran: Ali Satan, *Türk-İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 210.

Fransız *Le Journal*, İngilizlerin elde ettiği muazzam kâra dikkat çekmiştir: *Kendi korumaları altında bulunması için, uzun zamandan beri müslüman Araplara hilâfeti intikal ettirmeye ve İstanbul'un dinî saygınlığını yıkmaya çalışan İngilizler bu kadar şanslı hayal bile edemezlerdi.*<sup>430</sup>

Musul'un İngiliz mandater yönetimine ilhakı için faaliyet icra eden İngiliz hariciyeci Cecil John Edmonds:

[...] Türkiye Büyük Millet Meclisi 3 Martta halifeliği kaldıran bir yasayı kabul et[ti]. Mart ayının ortalarında bu olayı ilk duyduğumuzda büyük şaşkınlığa düştük ve kulaklarımıza inanamadık. Bugüne kadar Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan şeklinde tutan propagandalar esas itibarıyla Kürtlerin, bu en büyük dini otoritelerine [halifelerine] karşı beslediği boş inançtan kaynaklanan derin saygılarına dayanıyordu. Bu nedenle Türklerin üzerine bastıkları zemini bu şekilde ayaklarının altından kaydırmaları bize gerçek olamayacak kadar güzel bir gelişme olarak görünüyordu. Yine de böyle düşünmekle birlikte bu yeni durumun sunduğu fırsatlardan yararlanmayı da ihmal etmedik. Fakat bu olayın ne anlama geldiğinin kıt zekalı kırsal kesim insanları tarafından anlaşılabilmesi ve (yaklaşık yarım asırdır halifelik makamına ev sahipliği yapmış olan) Türkiye'nin prestijinin ortadan kaybolması için biraz zamana ihtiyacımız vardı.<sup>431</sup>

**7 Mart 1924.** Fransız *La Presse* gazetesi, *Mustafa Kemal'in orduyu rüşvet ile elinde tuttuğunu* yazıyor.<sup>432</sup>

**8 Mart 1924.** İngiliz mecmua *The Economist*: Mustafa Kemal'in laiklik ilkesi ve *Batı tarzı* yönetimi, halifelik ile *bağdaşmaz*.<sup>433</sup>

**8 Şubat 1926.** İngiltere'nin İstanbul'daki Mümessili Ronald Lindsay, İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasında *laîk Türkiye'nin, Müslümanları, İngiliz İmparatorluğu için bir tehlike olmaktan çıkarmakta olduğu; Türkiye'yle yakın ilişkilerin İngiltere'ye yarayacağını* bildirdi. Lindsay, *Musul sorununu, "Irak'ın, kendi ulusal varlığını refaha ulaştırmasına yeterli olanak sağlayan" fakat Türkiye için de "kabul edilebilir" bir biçimde çözümlemesi gerektiğini* bildiriyor.<sup>434</sup>

**5 Haziran 1926.** Musul meselesi İngiliz lehine çözüldü: *Herkes, 5 Haziran'da imzalanan antlaşmanın Londra'nın lehine olduğu konusunda hemfikir.* "Brüksel hattı" Türkiye ve Irak arasındaki nihai sınır olarak kabul edilmiş ve en nihayet İngiliz yatırımlarının önü açılmıştı.<sup>435</sup>

**8(?) Haziran 1926.** Fransız *Action Française* gazetesinde Bainville imzalı makaleden bir cümle: Mustafa Kemal tarafından yenilgiye uğramaları için önce Yunanlıları gönderen Sayın Chamberlain, Sayın Lloyd George'dan çok daha kurnaz davrandı.<sup>436</sup>

**11 Kasım 1938.** ABD'de münteşir *New York Herald Tribune* gazetesi: Mustafa Kemal neredeyse bir yılı silah, cephane ve üniforma gibi her türlü askeri gereci kaçak olarak toplamakla geçirdi. Bunların bir kısmını Rusya'dan, bir kısmını Antalya'daki İtalyanlar'dan ve hatta Yunanlıları İzmir'de destekleyen

<sup>430</sup> Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 210.

<sup>431</sup> C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar: Kuzey-doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, 2003, s. 496. Edmonds, 1935-1945 devresinde *Irak İçişleri Bakanlığı Danışmanı* olarak görev yapacaktır. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

<sup>432</sup> Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152.

<sup>433</sup> Şeyma Dinç, *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi*, 2023, s. 101-102.

<sup>434</sup> BNA, FO, 371/11459/E. 1131/62/65; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 307. O sıralarda Kemalist rical İslâm uğrunda bundan böyle mücadele etmeyeceklerini bilakis İslâm'ın kendilerine *köstek* olduğunu; sadece kendi çıkarlarını düşünen ulusalcı bir yaklaşımın ise *en iyi yol olmakla kalmayıp, Batı dünyasının da lehine* olduğunu ifade etmekteydiler: Arnold Toynbee & Kenneth P. Kirkwood, *Turkey*, 1927, s. 297; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 306-307.

<sup>435</sup> Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 256.

<sup>436</sup> Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 269. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*İngilizler'den alıyordu. Kemal'in ordusu saldırıya hazır olduğunda, Fransa'daki Amerikan ordu fazlası malzemeleri satan dükkânlardan bile silâh edindiği ortaya çıktı.*<sup>437</sup>

Lloyd George'den Mustafa Kemal'e övgü: *Bütün Avrupa'yı kan gölüne çevirmeden Türkiye'de şerefli bir millî hükümet kuran adam.*<sup>438</sup>

---

<sup>437</sup> Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk: Kasım 1938*, 2008, s. 111.

<sup>438</sup> FO 371/9133, E 11692/199/44, Henderson'dan Curzon'a 19 Aralık 1923 tarihli rapor; Aktaran: Ali Satın, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 182.